

บทที่ 3

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภท

ตำนานปรัมปราเป็นเรื่องที่แสดงถึงรูปแบบเบื้องต้นของสัญลักษณ์ทางศาสนา ความหมายของตำนานปรัมปราจะเป็นเรื่องราวเฉพาะที่เกี่ยวกับพระเจ้าหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ โดยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจะเกิดในสถานที่และเวลาที่มีเคยอยู่ในประสบการณ์ของมนุษย์ธรรมดา กล่าวคือเรื่องราวจะประกอบด้วยเหตุการณ์ (event) และภาวะเหตุการณ์ (state of affair) ที่เหนือกว่าโลกมนุษย์ เหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่แตกต่างไปจากเวลาในประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์ของมนุษย์ธรรมดาสามัญ คือ ส่วนใหญ่จะเป็นเวลาในอดีตกาลอันนานแสนนานจนไม่อาจกำหนดได้ ไม่อาจจินตนาการได้ ตัวละครในเรื่องมักเป็นเทพเจ้าหรือสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะพิเศษ เช่น สัตว์ตัวแรก พืชต้นแรก มนุษย์คนแรก หรือบุคคลที่ยิ่งใหญ่พอที่จะเปลี่ยนเงื่อนไขบางอย่างของมนุษย์ (Encyclopaedia Britannica: 1974)

การถ่ายทอดเรื่องราวในรูปแบบของตำนานปรัมปราเป็นศิลปะเก่าแก่ที่มีมาก่อนการบันทึกประวัติศาสตร์ ดังนั้นคุณค่าของตำนานปรัมปราจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องในแง่ประวัติศาสตร์แต่อย่างใด แม้ว่าเรื่องราวที่รวบรวมได้จากชนดั้งเดิมกลุ่มต่าง ๆ ในปัจจุบันจะมีทั้งส่วนที่เป็นเรื่อง “ปรัมปรา” และเรื่อง “ประวัติศาสตร์” ปะปนอยู่ด้วยกันก็ตาม หากแต่สิ่งที่สำคัญก็คือตำนานปรัมปราได้สะท้อนให้เห็นทัศนคติของชนดั้งเดิมในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดผ่านตำนานปรัมปราแต่ละเรื่องแต่ละสำนวน

ตำนานปรัมปรายังมีความสัมพันธ์กับนิทานรูปแบบอื่น ๆ อีกหลายประเภท เช่น นิทานอธิบายเหตุ นิทานวีรบุรุษ เทพนิยาย นิทานคติ นิทานผจญภัยในยุคกลาง และมหากาพย์¹

ตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยก็มีลักษณะที่คาบเกี่ยวกับตำนานประวัติศาสตร์และนิทานรูปแบบอื่น ๆ เช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น เรายังมีคำเรียกแทนคำในภาษาอังกฤษว่า “myth” อีกหลายคำ กล่าวคือ นอกจากคำว่า “ตำนานปรัมปรา” ที่ผู้วิจัยจะใช้งานวิจัยนี้แล้ว ยังมีคำใช้เรียกเอกสารโบราณกลุ่มหนึ่งว่า “ตำนาน” อุดม รุ่งเรืองศรี กล่าวว่า คำว่า “ตำนาน” นี้ อาจมาจากภาษาบาลีว่า “ตณฺหาล” ที่แปลว่า ท่อนหรือตอน หรือน่าจะมาจากภาษาขอมว่า “ภูณฺหาล-ตณฺหาล” ซึ่งแปลว่า เรื่องราวในอดีต โดยศัพท์ล้านนาหรือภาษาไทยเก่าใช้คำว่า “พื้น” (อุดม รุ่งเรืองศรี ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 2412) คำว่า “พื้น” นี้ใช้ในความหมายกว้าง คือหมายรวมถึง

¹ ดูรายละเอียดความสัมพันธ์ระหว่างตำนานปรัมปรา กับนิทานรูปแบบอื่น ๆ ได้ใน เสาวลักษณ์ อนันต-สถานต์. นิทานพื้นบ้านเปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2533. หน้า 98-100.

“ประวัติ ตำนาน นิทาน หรือ background, history, legend” (ปรีชา พิณทอง, 2532: 570) และบางครั้งก็เรียกรวมกันเป็น “ตำนานพื้น” เช่น ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ นอกจากนี้ เรายังมีคำว่า “ปฐม” ใช้เรียก myth of origin อีกด้วย ดังเช่นเรียกตำนานสร้างโลกต่าง ๆ ว่า ปฐมมูลมุติ ปฐมกัป เป็นต้น

นอกจากนี้ นักวิชาการไทยยังใช้คำเรียกแทนคำว่า “myth” แตกต่างกันไป นอกจากคำว่า “ตำนาน” แล้ว กุหลาบ มัลลิกะมาส สิทธา พิณภูวคต และนักวิชาการบางท่านใช้คำว่า เทพนิยาย กิ่งแก้ว อัครถาวร ใช้คำว่า เทวปกรณัม วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน ใช้ ศาสนนิทาน ประคอง นิมนานเหมินท์ ศิราพร ณ ถลาง และสุกัญญา สุจฉายา ใช้คำว่า ตำนานปรัมปรา ปรีดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล ใช้ว่า นิทานปรัมปรา เสาวลักษณ์ อนันตสานต์ ใช้ว่า นิยายปรัมปรา นอกจากนี้ยังมีการใช้ว่า เรื่องทวยเทพ ปุราณะ ความเชื่อปรัมปรา ตำนานความเชื่อ เทพปกรณัม หรือ เทวปกรณัม ส่วนนักวิชาการรุ่นใหม่ ๆ มีผู้ใช้ว่า ปรัมปราคติ ปรัมปรานิยาย วรรณกรรมปรัมปรา และอื่น ๆ

ในแต่ละสังคมวัฒนธรรมมีตำนานปรัมปรามากมายหลายเรื่อง เราอาจทราบได้แน่นอนว่า ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ มีตำนานปรัมปราจำนวนมากน้อยเท่าไร และในความเป็นจริงตำนานปรัมปราก็สามารถสร้างขึ้นใหม่ได้ตลอดเวลา เพราะการนำตำนานปรัมปรามาถ่ายทอดในแต่ละครั้ง แต่ละโอกาสก็ทำให้เกิดตำนานปรัมปราสำนวนใหม่ ๆ ขึ้นได้เสมอ อีกทั้งตำนานปรัมปรายังอาจถูกนำไปบันทึกและถ่ายทอดในรูปแบบอื่น ๆ ได้อีกด้วย ดังเช่นในสังคมไทย เรื่องราวของพญาเจืองได้รจนาเป็นวรรณคดีหลายสำนวนรวมทั้งเป็นวรรณคดีมหากาพย์เรื่อง ท้าวบาเจือง หรือเรื่องของ พระร่วง และ ท้าวแสนปม ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เป็น บทละคร ดังนั้น การรวบรวมตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ให้ครบทุกสำนวนจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก

ในบทนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษารวบรวมและจัดจำแนกตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทย ออกเป็นประเภทต่าง ๆ และมุ่งวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภท จากการศึกษารวบรวม ผู้วิจัยสามารถจำแนกตำนานปรัมปราไทยออกเป็น 4 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

- 3.1 ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ
- 3.2 ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ
- 3.3 ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท
- 3.4 ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม

ในการจำแนกตำนานปรัมปราไทยออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังข้างต้น ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสัมพันธ์ระหว่างตำนานปรัมปราไทยกับตำนานประวัติศาสตร์และนิทานรูปแบบอื่น ๆ จึงได้

ใช้เกณฑ์ของความเป็น *เรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์* เป็นเกณฑ์ในการจำแนก ด้วยพบว่า Alan Dundes กล่าวไว้ว่า ตำนานปรัมปราคือเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ (sacred narrative) ที่อธิบายว่าโลกและมนุษย์มีรูปแบบอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันได้อย่างไร...คำว่า “ศักดิ์สิทธิ์” (sacred) จำแนกตำนานปรัมปราออกจากเรื่องเล่ารูปแบบอื่น ๆ เช่น นิทานพื้นบ้าน (folktale) ธรรมคา ๆ ซึ่งเป็นเรื่องเรีงรมย์และเรื่องทางโลก² (Dundes, 1984: 1) สอดคล้องกับที่ Mircea Eliade นิยามว่า ตำนานปรัมปราเล่าประวัติศาสตร์อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเกี่ยวพันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคแรกเริ่มอันเป็นช่วงเวลาของเรื่องเล่าแห่งการกำเนิดโลก³ (Eliade, 1963: 5) จากคำอธิบายดังกล่าวจึงช่วยให้เราสามารถใช้อรรถของความเป็น *เรื่องเล่าที่ศักดิ์สิทธิ์* จำแนกตำนานปรัมปราในสังคมไทยที่มีลักษณะคาบเกี่ยวกับตำนานประวัติศาสตร์และนิทานรูปแบบอื่น ๆ ได้

การศึกษาตำนานปรัมปราประเภทต่าง ๆ ทำให้เข้าใจลักษณะและเนื้อหาของตำนานปรัมปราแต่ละประเภท มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างตำนานปรัมปราเรื่องต่าง ๆ อีกทั้งพบว่าในบรรดาตำนานปรัมปราจำนวนมากหลายเรื่องนั้นมีลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กัน ดังที่เลวี-สเตราส์ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ในบทความที่มีชื่อเสียงของเขาเรื่อง *“The Structural Study of Myth”* (1963) ตามที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงไว้ในบทที่แล้วว่า ลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันนั้นเป็นหน่วยความคิดที่ตอกย้ำสาระสำคัญหรือความหมายซ่อนเร้นที่สื่อผ่าน โครงสร้างของตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมต่าง ๆ ดังนั้น การวิเคราะห์เนื้อหาหรือลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานปรัมปราไทยก็จะช่วยให้ค้นพบเนื้อหาที่สะท้อนให้เห็นประเด็นที่ขัดแย้งกันในเชิงความคิดอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์หาสาระสำคัญจากตำนานปรัมปราไทยด้วยวิธีการศึกษาเชิงโครงสร้างได้

การวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภทนี้ ผู้วิจัยใช้ความคิดพื้นฐานของเลวี-สเตราส์ในการมองความแตกต่างระหว่างตำนานปรัมปรากับประวัติศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ กล่าวคือ เลวี-สเตราส์ได้นำเสนอว่า ตำนานปรัมปราเป็นระบบการสื่อสารที่ปิด ด้วยตำนานปรัมปราที่มีความคงที่ เรื่องราวในตำนานปรัมปราแต่ละเรื่องจึงเป็นการรวมตัวกันของรูปแบบที่ตายตัวและองค์ประกอบเดิม ๆ ครั้งแล้วครั้งเล่า ซึ่งเมื่อนำองค์ประกอบเหล่านั้นมาเรียงลำดับแตกต่างกัน ก็จะทำให้เกิดตำนานปรัมปราสำนวนใหม่ขึ้นภายใต้องค์ประกอบ

² ดันฉบับภาษาอังกฤษว่า: “A myth is a sacred narrative explaining how the world and man came to be in their present form...The critical adjective sacred distinguishes myth from other forms of narrative such as folktales, which are ordinarily secular and fictional.”

³ ดันฉบับภาษาอังกฤษว่า: “Myth narrates a sacred history; it relates an event that took place in primordial Time, the fable time of the “beginnings”.”

เดิม ๆ ด้วยเหตุนี้จึงพบว่า ตำนานปรัมปราเรื่องต่าง ๆ มักมีเนื้อหาหรือลำดับเหตุการณ์ที่ปรากฏซ้ำ ๆ กัน ต่างจากประวัติศาสตร์ซึ่งมีระบบการสื่อสารที่เปิด คือ แม้จะปรากฏเหตุการณ์ที่ซ้ำ ๆ กัน เช่นเดียวกับตำนานปรัมปราก็ตาม แต่เราก็สามารถเพิ่มเติมเรื่องราวหรือข้อค้นพบใหม่ ๆ ทางประวัติศาสตร์เข้าไปในเรื่องราวที่มีมาแต่เดิมได้อยู่เสมอ

รูปแบบที่ตายตัวและองค์ประกอบเดิม ๆ ที่ถูกสังเคราะห์ขึ้นเป็นตำนานปรัมปราแต่ละสำนวนนี้จะสะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่มักปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานปรัมปราแต่ละประเภท ตลอดไปจนถึงตำนานปรัมปราทุกประเภทของทั้งสังคมวัฒนธรรม เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำดังกล่าวเกิดจากหน่วยความคิดย่อยของตำนานปรัมปรา (mytheme) หลายหน่วยที่มีเนื้อหาในทำนองเดียวกัน หรือเรียกได้ว่าอยู่ในกระบวนทัศน์ (paradigm) เดียวกัน โดยหน่วยความคิดย่อยของตำนานปรัมปราเหล่านั้นจะมีลักษณะเป็นประโยคสั้น ๆ ดังนั้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภทก่อนที่จะขยายไปสู่การกล่าวถึงความสัมพันธ์ของเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราไทยประเภทต่าง ๆ ในบทต่อไป ทั้งนี้จะได้แสดงให้เห็นว่า เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นต่าง ๆ ที่จะได้กล่าวถึงในบทนี้ ผู้วิจัยวิเคราะห์มาจากหน่วยความคิดย่อยของตำนานปรัมปราหลายหน่วยที่มักปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภทนั่นเอง

การวิเคราะห์ในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นเป็นลำดับว่า ตำนานปรัมปราแต่ละประเภทมีการเล่าเรื่องออกเป็นแบบเรื่องไต่บ้าง และแบบเรื่องใครรับรู้กันอยู่ในภาคใด จากนั้นจะได้ยกตัวอย่างแบบเรื่องต่าง ๆ แล้วชี้ให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำของตำนานปรัมปราไทยแต่ละประเภทโดยใช้สำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นหลัก และนำเนื้อหาในสำนวนอื่น ๆ ที่มีการปรากฏซ้ำในทำนองเดียวกันมาอธิบายเพื่อเสริมประเด็นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

3.1 ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ

ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้มีเนื้อหาอธิบายธรรมชาติ เช่น เรื่องราวเกี่ยวกับกำเนิดของจักรวาล การสร้างโลกและสรรพสิ่งต่าง ๆ เช่น มนุษย์ สัตว์ พืช อีกทั้งอธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติ เช่น เรื่องของการเกิดฝน การเกิดอุปราคา เป็นต้น ผู้วิจัยพบว่า ตำนานปรัมปราไทยในกลุ่มนี้สามารถจำแนกออกได้เป็นประเภทย่อย ๆ ได้แก่ ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราส จันทรคราส ตำนานฝน รายละเอียดมีดังนี้

3.1.1 ตำนานสร้างโลก

ตำนานสร้างโลก (Creation Myth) เป็นตำนานปรัมปราที่อธิบายกำเนิดโลก กำเนิดมนุษย์ และสรรพสิ่งต่าง ๆ อันสามารถสะท้อนความคิดและจินตนาการของมนุษย์เกี่ยวกับโลก

ธรรมชาติ และชีวิต เพื่อตอบข้อสงสัยที่ว่าโลกและสรรพสิ่งในธรรมชาติเกิดขึ้นได้อย่างไร และมนุษย์ถือกำเนิดมาจากไหน ตำนานปรัมปราประเภทนี้มีปรากฏในทุกสังคมวัฒนธรรม

ในสังคมวัฒนธรรมไทย-ไท ศิราพร ณ ถลาง (2539ก) พบว่า ตำนานสร้างโลกมีแนวเรื่องโดยกว้าง ๆ 3 แบบเรื่อง คือ

ก) **แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี** แบบเรื่องนี้จะมียุทธการหลักเกี่ยวกับการสร้างโลก-สร้างมนุษย์คู่แรก เป็นประเภทที่มีผู้สร้างเป็นคู่ชายหญิง (male and female creator type) อาจเป็นเรื่องของปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีสร้างโลก ปู่แกนย่าแกนสร้างโลก ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก หรือพระอินทร์พระพรหมส่งปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีมาเกิดเป็นมนุษย์คู่แรก หรือเป็นเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีเอาดินมาปั้นเป็นมนุษย์ พบในตำนานสร้างโลกของไทยลื้อ ไทยจีน ไทยวน และอีสาน

ข) **แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า** (gourd type) มีเหตุการณ์หลักเกี่ยวกับน้ำเต้าและกำเนิดชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไม่เน้นการสร้างโลกแต่เป็นเรื่องหลังจากน้ำท่วมโลกแล้วแกนน้ำเต้าลอยมาขังโลก และในหมากน้ำเต้ามีมนุษย์อยู่ หรือเป็นเรื่องของแกนเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงและผู้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ออกมาจากน้ำเต้า พบในตำนานสร้างโลกของลาว ไทดำ ไทขาว

ค) **แบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน** มีเรื่องการกินจวนดินเป็นเหตุการณ์หลัก ไม่กล่าวถึงการสร้างโลกหรือเรียกว่าไม่มีผู้สร้าง (non-creator type) แต่จะเน้นกำเนิดมนุษย์ว่าเป็นลูกหลานของเทวดาหรือพรหมที่ลงมากินจวนดินหอมแล้วกลับสวรรค์ไม่ได้ พบในตำนานสร้างโลกของคนไทย-ไทที่ได้รับอิทธิพลพุทธศาสนา

จากการที่ผู้วิจัยศึกษาด้านานสร้างโลกทั้ง 50 สำนวนที่ ศิราพร ณ ถลาง รวบรวมไว้ พบว่า โดยทั่วไปแล้วตำนานสร้างโลกที่มี **แบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน** เป็นสำนวนที่รับรู้ในทุกภาคของประเทศไทย ในภาคเหนือหรือไทยวน-ล้านนาและในภาคอีสานนอกจากจะรับรู้ **แบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน** แล้ว พบว่ายังรับรู้ **แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี** ด้วยเช่นกัน แต่ **แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีสร้างโลก** นี้ไม่อยู่ในความรับรู้ของคนภาคกลางและภาคใต้ ส่วน **แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า** พบว่า อยู่ในความรับรู้ของคนอีสาน

ในสังคมไทย ตำนานสร้างโลก **แบบเรื่องเทวดาลงมากินจวนดิน** มักเล่าทำนองว่าหลังจากที่โลกเกิดขึ้นและเกิดไฟไหม้โลก ดินที่ไหม้ไฟจะมีกลิ่นหอมทำให้เทวดาบนชั้นฟ้าเหาะลงมากินดิน หลังจากกินดินนั้นแล้วก็เหาะกลับสวรรค์ไม่ได้ จึงสมสู่กันและสืบลูกหลานต่อมา ตำนานสร้างโลก **แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี** มักเล่าทำนองว่า ปู่-ย่าได้สร้างโลกและ/หรือสร้างมนุษย์ขึ้นก่อน จากนั้นจึงได้สร้างสัตว์ซึ่งมักกล่าวว่าเป็นสัตว์สิบสองราศี โดยมักอ้างเหตุผลว่าเป็นของเล่นของลูก และมักจบโดยเล่าว่าปู่ย่าได้มีลูกหลานสืบต่อมามากมาย ส่วนตำนานสร้างโลก **แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า** เล่าถึงเหตุการณ์หลังจากน้ำท่วมโลกว่า ผู้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ

หลังไหลออกมาจากน้ำเต้าขนาดใหญ่เรียกว่า “น้ำเต้าปุง” หรือ “น้ำเต้าปุง” หลังจากที่ถูกปลางเชิงได้เอาเหล็กมาจี้ที่หมากน้ำเต้า

อนึ่ง ผู้วิจัยพบว่า มีตำนานสร้างโลกในภาคใต้ 2 ส่วนที่มีเนื้อหาแปลกออกไปจากแบบเรื่องต่าง ๆ ข้างต้น คือ ตำนานสร้างโลกคำกลอนฉบับนายชัย จันรอดภัย และ ตำนานสร้างโลกฉบับ บ้านป่าลาม⁴ กล่าวคือ ตำนานสร้างโลกคำกลอน ฉบับนายชัย จันรอดภัย มีลักษณะเป็นการผสมผสานระหว่างคติทางพุทธศาสนากับคติทางพราหมณ์ โดยกล่าวถึงแผ่นดิน แผ่นฟ้า เทวดา ลม ฝน พืช สัตว์ มนุษย์ เกิดขึ้นด้วยอำนาจพระอภิธรรม และยังได้กล่าวถึงพระพรหม พระอิศวร พระอินทร์ ตามคติพราหมณ์เข้าไว้ด้วย ส่วน ตำนานสร้างโลกฉบับบ้านป่าลาม มีการสอดแทรกทั้งคติฮินดู (ลัทธิศักติ) พุทธ คริสต์ และอิสลาม อีกทั้งเนื้อหาบางตอนมีอิทธิพลของไตรภูมิอยู่ด้วยในเรื่องจะยกให้ พระอินทร์ พระพรหม และพระพิรุณสะหนุกันมีบทบาทเป็นใหญ่เหนือพระอิศวร และพระอุมาซึ่งเล่าว่าเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก

ตัวอย่างของตำนานสร้างโลกทั้ง 3 แบบเรื่อง มีดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี

“ปู่สังกะสาสังไส้” เล่าโดย พ่อหนานอ้าย เรื่องวุฒิ ต.แม่หอพระ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่ (ตำนานต้นฝ้ายไทย)

“ปู่สังกะสาสังไส้เป็นคนคู่แรกที่สร้างโลก มีลูก 12 คน ชาย 6 หญิง 6 ปู่-ย่าเลยปั้นสัตว์ 12 ตัวให้เป็นของเล่นของลูกทั้ง 12 คน ลูกก็มีลูกหลานสืบต่อไปเป็นคนหลายเผ่าหลายภาษา”

แบบเรื่องที่ 2 มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า

“พงสาวดารล้านช้าง” (ประชุมพงสาวดาร เล่ม 2)

“แดนสั่งให้ส่งข้าวปลาให้แดน คนทั้งหลายไม่ทำ แดนจึงให้น้ำท่วมขุนเค็กขุนคานเอาไม้มาทำแพ เอาลูกเอาเมียไว้บนแพแล้วหนีไปอยู่เมืองฟ้า ต่อมาแดนบันดาลให้น้ำแห้งและส่งควายลงมาน้ำน้อยอ้อยหนูให้คนทำนา ต่อมาควายตาย เกิดมีน้ำเต้าปุงที่ซากควาย ปลางเชิงเอาเหล็กมาจี้น้ำเต้าปุง คนไหลออกมา 3 วัน 3 คืน เป็นคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ปลางเชิงสอนให้คนทำนาทอผ้า ปู่สังท้าวบุลมลงมาปกครอง ท้าวบุลมมีลูก 7 คน ส่งลูกไปครองใน ดินแดนต่าง ๆ”

⁴ คุรุละเอียคใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคใต้ เล่ม 6. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 2677-2684.

แบบเรื่องที่ 3 เทวดาลงมากินวันดิน

“ตำนานปู่สังสี ย่าสังใส” เล่าโดยสรุปความจาก “ตำนานไฟล้างกัลป์ปฐมมุขุมูลี” โดยพ่อหนานอินทร อินค้อ บ้านทุ่งค้อม อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ (ตำนานต้นผีไทย)

“เดิมโลกว่างเปล่า ต่อมาเกิดดวงอาทิตย์สองดวง เพิ่มเป็น 6 ดวง เกิดเป็นไฟไหม้โลก 7 วัน 7 คืน เมื่อไฟดับลง เกิดลมแรง เกิดฝนตก เกิดเป็นไอน้ำขึ้นสั่นหอนถึงสวรรค์ พรหมลงมากินดิน พรหมชายชื่อนายสังสี พรหมหญิงชื่อนางสังใส ได้เป็นคู่เป็นเมียกัน มีลูกชาย 1 คน พ่อสังสีแม่สังใสเอาดินมาปั้นรูปสัตว์ให้ลูกเล่น ต่อมานางสังใสตั้งครรภ์อีก มีลูก 12 คน ชาย 6 หญิง 6 จึงปั้นสัตว์ 12 ตัวตามราศีเกิด ลูกทั้ง 12 คน สืบลูกสืบหลานต่อมา”

จากการพิจารณาด้านการสร้างโลกที่รวบรวมได้ ผู้วิจัยพบว่า แม้ว่าตำนานสร้างโลกเหล่านั้นจะมีแบบเรื่องที่แตกต่างกัน แต่ก็มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

- ก) เกิดไฟไหม้โลก-นำท่วมโลก
- ข) ฟืนและดินมีความสัมพันธ์กัน
- ค) เกิดผู้สร้างโลกหรือเกิดมนุษย์ขึ้นในโลก
- ง) ผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกให้กำเนิดมนุษย์หรือผู้ปกครอง
- จ) ผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกสร้างสัตว์
- ฉ) ลูกหลานของผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกแต่งงานกันและกระจายไปอยู่ในดินแดนต่าง ๆ

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงรายละเอียดของแต่ละประเด็นโดยนำตัวอย่างของตำนานสร้างโลกทั้ง 3 จำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นมาเป็นจำนวนหลักในการอธิบาย และจะนำเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในแต่ละประเด็นซึ่งมีปรากฏในจำนวนอื่น ๆ มาอธิบายเสริม รายละเอียดมีดังนี้

ก) เกิดไฟไหม้โลก-นำท่วมโลก

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี	-
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	แดนสั่งให้ส่งข้าวปลาให้แดน คนทั้งหลายไม่ทำ แดนจึงให้น้ำท่วม
เทวดาลงมากินวันดิน	เกิดไฟไหม้โลก 7 วัน 7 คืน เมื่อไฟดับลง เกิดลมแรง เกิดฝนตก

เรื่องไฟไหม้โลก-น้ำท่วมโลกมักปรากฏอยู่ในส่วนต้นของตำนานสร้างโลกสำนวนต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่าก่อนที่จะเป็นโลกที่เราอยู่ในปัจจุบันนี้ได้เคยเกิดภัยธรรมชาติครั้งใหญ่ที่ทำให้โลกดับ จึงมีโลกเดิมที่เกิดขึ้นมาก่อนโลกปัจจุบันที่เราอาศัยอยู่

จากการเปรียบเทียบข้างต้น พบว่า เรื่องไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลกไม่ปรากฏใน *แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี* สำนวนที่ยกมา แต่ปรากฏเรื่องน้ำท่วมโลกใน *แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า* ส่วน *แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน* พบว่า ปรากฏเรื่องไฟไหม้โลก และมีเหตุการณ์ที่ฝนตกลงมาหลังเกิดไฟไหม้โลก การเล่าเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า มีความคิดเรื่องไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลกอยู่ในตำนานสร้างโลกของไทย แม้จะต่างแบบเรื่องกัน

เมื่อพิจารณาด้านานสร้างโลกสำนวนอื่น ๆ ในสังคมวัฒนธรรมไทย พบว่ามักเล่าถึงเหตุการณ์ไฟไหม้โลกว่าเกิดขึ้นก่อนเหตุการณ์น้ำท่วมโลก หรือการที่มีฝนตกลงมาครั้งใหญ่หลังไฟไหม้โลก ดังที่ปรากฏในตำนานสร้างโลก *แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน* ข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในตำนานสร้างโลกของคนไทยกลุ่มต่าง ๆ อย่างสอดคล้องกันด้วย เช่น ตำนานสร้างโลกของไทยลื้อเรื่อง “*ปฐมกัปปี*”⁵ เล่าว่า “ในปฐมกัปปีมีไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลก” ตำนานสร้างโลกของไทยใหญ่เรื่อง “*ปู่สังข์ ย่าสังข์*” และ “*ปฐมกัปปี*”⁶ ก็เล่าทำนองเดียวกันว่า “แรกทีเดียวโลกไม่มีอะไรเลย ต่อมาไฟไหม้โลกอยู่หนึ่งกัปปี ฝนตกหนักอีกหนึ่งกัปปี เมื่อฝนหยุดตก ดินมีกลิ่นหอม” อย่างไรก็ตาม มีเนื้อความใน อหามบูรณฉี ของไทอาหม ซึ่งเล่ากลับกันว่า “โลกได้เกิดน้ำท่วมใหญ่และเกิดไฟล้างโลกขึ้น” การที่คนไทย-ไทยกลุ่มต่าง ๆ เล่าถึงเหตุการณ์ไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลกเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่า คนไทย-ไทรับรู้ร่วมกันว่าโลกได้เคยประสบภัยธรรมชาติครั้งใหญ่มาก่อนแล้ว เช่นเดียวกับที่คนในสังคมวัฒนธรรมอื่น ๆ รับรู้เรื่องไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลกกันอย่างเป็นสากล

ประเด็นที่น่าสนใจจากการเปรียบเทียบตำนานสร้างโลกทั้ง 3 แบบเรื่องข้างต้นก็คือ ตำนานสร้างโลก *แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า* ได้อธิบายสื่กลงไปว่า การที่น้ำท่วมโลกนั้นเกิดมาจากการที่แดนหรืออำนาจเหนือธรรมชาติไม่พอใจมนุษย์ที่ไม่เชื่อฟังคำสั่ง เช่นไม่ส่งข้าวปลาให้แดน แดนจึงลงโทษด้วยการบันดาลให้น้ำท่วมโลก ดังนั้นสาเหตุของภัยธรรมชาติครั้งใหญ่ในความรับรู้ของคนไทย-ไท ก็คือ บทลงโทษที่มนุษย์ไม่เชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาตินั่นเอง

อนึ่ง ตำนานสร้างโลก *แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน* ได้เล่าว่า ก่อนที่จะเกิดไฟไหม้โลกนั้น โลกเดิมมีสภาพที่ว่างเปล่า ซึ่งพบในตำนานสร้างโลกที่รับรู้กันใน

⁵ ดู “ปฐมกัปปี” เล่าโดยมุณี เชื้อสะอาด ชาวไทลื้ออยู่ที่ อ.เชียงคำ จ.เชียงราย ใน *ด้วยปัญญาและความรัก*

⁶ ดู “ปู่สังข์ ย่าสังข์” และ “ปฐมกัปปี” เล่าโดยแก่แสง สุนันท์ ใน *ด้วยปัญญาและความรัก*

ประเทศไทยจำนวนอื่น ๆ เช่นกัน ดังใน ปฐมมุขมูลี⁷ เล่าว่า “เดิมโลกมีแต่อากาศว่างเปล่า ลมร้อน ลมเย็นพัดมาบรรจบกันจึงเกิดเป็นธาตุ 4” หรือ ใน อัครคัมภีร์ก็เล่าว่า “จักรวาลเป็นน้ำ มีคมน ว่างเปล่า ต่อมาจึงเกิดวันดินลอยอยู่บนน้ำ” เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีปรากฏในตำนานสร้างโลก ของคนไทยนอกประเทศไทย เช่นใน พินชนุกรมพระราชพิธี และใน พงศาวดารเมืองแกลง ซึ่งเล่าว่า เดิมโลกหรือเมืองแกลงก็มีสภาพที่ว่างเปล่าเช่นกัน ดังนั้น หากจะเรียงลำดับเหตุการณ์เกี่ยวกับโลกในยุคแรกเริ่มที่สะท้อนจากตำนานสร้างโลกทั้ง 3 แบบเรื่องข้างต้น ก็จะได้ว่า เดิมโลกว่างเปล่า ต่อมา เกิดไฟไหม้โลก จากนั้นจึงเกิดน้ำท่วมโลก

ข) ไฟและดินมีความสัมพันธ์กัน

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี	-
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	เมื่อแดนทำให้น้ำท่วมโลก ขุนเค็กขุนคานเอาไม้มาทำแพ แล้วพาลูกเมียหนีไปอยู่เมืองฟ้า
เทวดาลงมากินวันดิน	เมื่อฝนตก เกิดไอนดินส่งกลิ่นหอมถึงสวรรค์ พรหมจึงลงมากินดิน

ถัดจากการกล่าวถึงเหตุการณ์ไฟไหม้โลกและน้ำท่วมโลก เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำต่อมาก็คือ การที่ “ขุนเค็กขุนคานเอาลูกเมียหนีไปบนฟ้า” และ “ไอนดินส่งกลิ่นหอมถึงสวรรค์ พรหมจึงลงมากินดิน” เนื้อหาในส่วนนี้สะท้อนให้ความคิดความเชื่อในเรื่องจักรวาลของคนไทย-ไทที่ว่า “จักรวาลแบ่งออกเป็นสอง คือ เมืองบน หรือ เมืองฟ้า (สวรรค์) อันเป็นที่อยู่ของแดนผู้เป็นเทพเจ้าและเมืองลุ่มหรือโลกที่เป็นที่อยู่ของคน โดยแต่เดิมทั้งสองส่วนเคยรวมกันเป็นหนึ่งเดียว ไปมาหาสู่กันได้ แต่ต่อมาภายหลังถูกตัดขาดออกจากกัน” (ปราณี วงษ์เทศ, 2542: 70-87) ดังมีปรากฏเนื้อความในตำนานสร้างโลกจำนวนอื่น ๆ เช่นใน ความโทเมือง มีความว่า “เดิมโลกประกอบด้วยดิน น้ำ แม่น้ำ หญ้า ฟ้าอยู่ต่ำและติดกับดิน” หรือใน พงศาวดารล้านช้าง ก็กล่าววว่า “เดิมโลกมีดินและหญ้า ส่วนฟ้ามีแดนปกครอง ในสมัยนั้นคนและผีสามารถติดต่อกันได้ แต่ต่อมาเกิดเครือเขากาดเชื่อมฟ้าและดิน แผ่กิ่งก้านขยายคบังแสงอาทิตย์ ปู่เยอย่าเยอจึงตัดเครือเขากาดอยู่ 3 เดือน 3 วัน จึงเสียชีวิต ฟ้าและดินจึงขาดจากกัน จากนั้นคนและผีจึงติดต่อกันไม่ได้โดยตรง”

ดังนั้น การที่ขุนเค็กขุนคานเอาไม้มาทำแพแล้วสามารถพาลูกเมียหนีภัยน้ำท่วมไปอยู่เมืองฟ้าก็เป็นวิธีการเล่าเรื่องอีกแบบหนึ่งของคนไทย-ไทที่ต้องการแสดงนัยประการ

⁷ อนุาโศล เป็ลคิเยร์ ปรึวรรคจากโบราณวัตถุปงไซช ค.เหมืองจือ อ.เมือง จ.ลำพูน

หนึ่งว่า จักรวาลแบ่งออกเป็นเมืองลุ่มและเมืองฟ้า และคนจากเมืองลุ่มก็สามารถขึ้นไปยังเมืองฟ้าได้ ในยุคที่ฟ้ากับดินยังอยู่ติดกัน ส่วนการที่เล่าว่าไอดินสามารถส่งกลิ่นหอมไปถึงสวรรค์หรือเมืองฟ้าได้จนทำให้พรหมต้องลงมากินดินนั้น ก็มีนัยทำนองเดียวกันที่จะช่วยให้เห็นว่า ในอดีตกาลอันไกลโพ้น ฟ้าและดินมิได้อยู่ไกลกันหรือแยกขาดจากกันแต่อย่างใด

ค) เกิดผู้สร้างโลกหรือเกิดมนุษย์ขึ้นในโลก

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปุ่สังกะสา-ย่ำสังกะสี	ปุ่สังสะ-ย่ำสัง ไล่เป็นคนคู่แรกที่สร้างโลก
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	ปุ่ตางเชิงเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงที่ชากควาย คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไหลออกมา 3 วัน 3 คืน
เทวดาลงมากินวันดิน	พรหมชายชื่อนายสังสี พรหมหญิงชื่อนางสัง ไล่ลงมากินดินจึงกลายเป็นมนุษย์

เนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวกับการเกิดผู้สร้างโลกหรือเกิดมนุษย์ขึ้นในโลก มีปรากฏในตำนานสร้างโลกทั้ง 3 แบบเรื่อง ใน แบบเรื่องปุ่สังกะสา-ย่ำสังกะสี เล่าว่าปุ่-ย่ำมีสถานภาพเป็นทั้งคนคู่แรกของโลกและผู้สร้างโลก ใน แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า เล่าถึงคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่หลังไหลออกมาจากน้ำเต้าปุง ส่วน ใน แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน เล่าว่า พรหมชาย-หญิงมีสถานภาพเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก จึงเห็นได้ว่า แบบเรื่องปุ่สังกะสา-ย่ำสังกะสี เน้นในเรื่องของการมีผู้สร้างโลกและการเป็นมนุษย์คู่แรกของโลก ในขณะที่ แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า และ แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน ไม่เน้นเรื่องผู้สร้างโลก แต่เน้นเรื่องของมนุษย์ที่เกิดขึ้นในโลกทั้งที่เป็นมนุษย์คู่แรกและมนุษย์ชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ลักษณะร่วมของเนื้อหาดังกล่าวนี้ก็คือการส่งสารว่าผู้สร้างโลก มนุษย์คู่แรกของโลก รวมทั้งมนุษย์ชาติพันธุ์ต่าง ๆ นั้นมีกำเนิดหรือมาจากฟ้า ด้วยปุ่-ย่ำและพรหมชาย-หญิงมาจากฟ้าโดยตรง อีกทั้งคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ออกมาจากหมากน้ำเต้าก็เกิดมาจากควายจากเมืองฟ้าที่ถนส่งมายังโลกเช่นกัน

ความคิดเรื่องผู้สร้างโลก นอกจากมีปรากฏในตำนานสร้างโลกของคนไทยในประเทศไทยที่เชื่อว่า ปู่-ย่า เป็นผู้สร้างโลกแล้ว ยังมีปรากฏในตำนานสร้างโลกของคนไทยนอกประเทศไทย เช่น ใน ความโทเมือง เล่าว่า แดนเป็นผู้สร้างโลกโดยได้ให้น้ำเต้าปุงซึ่งมีเสาทองคำฟ้าและสรรพสิ่งต่าง ๆ มาสร้างเมือง ใน พงศาวดารไทใหญ่ ซึ่งเล่าว่า ขุนสาวสร้างโลกขึ้นเริ่มตั้งแต่น้ำ ลม ดิน หินผา บ้านเมือง ดอย แม่น้ำ สัตตภัณฑ์ แอ่งน้ำ หนองน้ำ 7 แห่ง ฤดูกาล วัน เดือน ป่า ทวีปทั้งสี่ แผ่นดิน และดาว หรือใน พินชนบูรณราชธิราช ก็กล่าวว่า พรหมสวันดาซึ่งเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้าและเทวดาเป็นผู้สร้างโลก สร้างเมือง และฝังแร่ธาตุต่าง ๆ เอาไว้ เป็นต้น

ง) ผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกให้กำเนิดมนุษย์หรือผู้ปกครอง

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี	ปู่-ย่า มีลูก 12 คน เป็นชาย 6 คน และหญิง 6 คน
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	ปู่แดงเจงเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงที่ซากควาย คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไหลออกมา 3 วัน 3 คืน และปู่ได้ส่งท้าวบุลลงมาปกครอง
เทวดาลงมากินวันดิน	พรหมชาย-หญิงมีลูกด้วยกัน 1 คน ต่อามีลูกอีก 12 คน เป็นชาย 6 คน และหญิง 6 คน

หลังจากเล่าว่าเกิดผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกแล้ว มีเนื้อความเล่าต่อไปว่าทั้งปู่-ย่าและพรหมชาย-หญิงต่างก็มีลูกด้วยกัน ปู่สังกะสา-ย่าสังได้มีลูก 12 คน เป็นชาย 6 คน และหญิง 6 คน ส่วนพรหมคือนายสังสี-นางสังได้มีลูกด้วยกัน 1 คน และต่อามีลูกอีก 12 คน เป็นชาย 6 คนและหญิง 6 คน เช่นกัน จึงเป็นการส่งสารว่าผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกได้ให้กำเนิดมนุษย์หรือหากพิจารณาในทางกลับกันก็จะเห็นว่าการเล่าเรื่องเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความคิดของคนไทย-ไทที่ว่ามนุษย์ในยุคแรกสืบเชื้อสายจากผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกซึ่งก็หมายถึงอำนาจเหนือธรรมชาติหรือผู้ที่มาจากฟ้า ดังที่ ศีราพร ณ ถลาง (2542: 88) ได้กล่าวไว้ว่า เนื้อหาในตำนานสร้างโลกสะท้อนระบบคิดและความเชื่อที่อธิบายให้เห็นว่า คนไทยเป็น “ลูกฟ้า” มีชาติกำเนิดและความสัมพันธ์กับสวรรค์

ส่วนตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ซึ่งเล่าว่าคนชาติพันธุ์ต่าง ๆ หลังไหลออกมาจากน้ำเต้าปุงที่เกิดมาจากซากควายก็เป็นการถ่ายทอดความคิดในอีกรูปแบบหนึ่งว่ามนุษย์ในยุคแรกเริ่มสืบเชื้อสายมาจากอำนาจเหนือธรรมชาติหรือจากฟ้าเช่นกัน เพราะถึงแม้ว่าจะเกิดมาจากน้ำเต้าปุงที่ซากควาย แต่ควายนั่นก็เป็นควายที่แดนหรืออำนาจเหนือธรรมชาติส่งลงมาจากเมืองฟ้าเพื่อให้มนุษย์ทำนุตนเอง

สิ่งที่น่าสนใจก็คือ ตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า แสดงให้ความคิดประการหนึ่งที่แตกต่างออกไปจาก แบบเรื่องปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี และ แบบเรื่องเทวดาลงมากินวันดิน คือ ตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ได้เล่าว่าคนทั้งหลายได้เกิดขึ้นมาก่อนแล้วก่อนที่แดนจะบันดาลให้น้ำท่วมโลก ดังนั้น คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่หลังไหลออกมาจากหมากน้ำเต้าหลังจากที่ปู่แดงเจงเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงจึงเป็นมนุษย์รุ่นแรก ๆ แต่มีไข่รุ่นแรกสุดที่เกิดขึ้นในโลก ต่างกับตำนานสร้างโลกอีก 2 แบบเรื่องที่เล่าในทำนองว่า ก่อนที่ปู่-ย่าจะมาสร้างโลกและให้กำเนิดมนุษย์ และก่อนที่พรหมชาย-หญิงจะลงมากินดินนั้น ยังไม่มีมนุษย์อุบัติขึ้นในโลก ปู่-ย่า พรหมหญิง-ชาย และลูกจึงเป็นมนุษย์รุ่นแรกของโลก

ตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ยังเล่าว่า ปู่ได้ส่ง ท้าวบุลมาขังโลก เพื่อทำหน้าที่เป็นผู้ปกครอง อันแสดงให้เห็นความคิดความเชื่อของคนไทย-ไทที่ว่า ผู้ปกครองนั้นมาจากเมืองฟ้าเมืองสวรรค์คู่จตุรทิศ แต่มีคุณลักษณะที่พิเศษคือกว่าคนทั่วไปคือเป็นผู้ที่อำนาจเหนือธรรมชาติมอบหน้าที่ให้โดยตรง มิได้เกิดมาจากน้ำเต้าปุงที่ซากควายอีกทอดหนึ่ง ความคิดเรื่องกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่มาจากฟ้านี้ก็ปรากฏซ้ำ ๆ อยู่ในตำนานปรัมปราของกลุ่มคนไท เช่น ในกลุ่มไทอาหมและไทใหญ่ก็เชื่อว่าพระเจ้าหรือแสงคอนให้หลานคือ ขุนหลวงขุนลายหรือขุนลู่ขุนไล่ลงมาปกครองโลกมนุษย์ ขุนทั้งสองจึงได้บันไดสวรรค์ลงมาตั้งบ้านเมืองและปกครองคนไทแต่ครั้งนั้น อย่างไรก็ตาม นอกจากผู้ปกครองในยุคแรกจะมีลักษณะเดียวกับขุนบูลม (ขุนบรม) คืออำนาจเหนือธรรมชาติส่งมาจากเมืองฟ้าแล้ว ยังมีเนื้อความว่าผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ ก็คือคนที่กำเนิดขึ้นจากปู่-ย่า-น้าตนเอง ดังเช่นเรื่อง “กำเนิดโลก” เล่าว่า “ไฟล้างโลก ปู่แกนย่าแกนสร้างคนขึ้นมาคู่หนึ่ง คนคู่หนึ่งเป็นเจ้าเมือง มีลูก 11 คน ต่างกระจายไปอยู่เมืองต่าง ๆ ได้ 101 หัวเมือง เป็นฮ่อ แจก จีน เจียว ฝรั่งเศส ขมุ เขมร”⁸ ทั้งหมดนี้ก็เป็นกรณียุทธทำให้เห็นกำเนิดและสถานะของผู้ปกครองว่าเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติพิเศษที่ส่งมาจากฟ้าหรือมีกำเนิดจากผู้สร้างโลกโดยตรง และมีสถานะที่สูงส่งกว่าคนทั่วไป

จ) ผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกสร้างสัตว์

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี	ปู่-ย่า ปั้นสัตว์ 12 ตัว ให้เป็นของเล่นของลูกทั้ง 12 คน
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	-
เทวดาลงมากินวันดิน	พรหมชาย-หญิงเอาดินมาปั้นรูปสัตว์ให้ลูกคนแรกเล่น ต่อมาเมื่อมีลูกอีก 12 คนจึงปั้นสัตว์ 12 ตัวตามราศีเกิดให้ลูกเล่น

หลังจากที่เล่าว่ามนุษย์อุบัติขึ้นในโลกแล้ว ตำนานสร้างโลกยังได้กล่าวถึงการสร้างสัตว์ขึ้นอีกด้วย โดยมักเล่าซ้ำ ๆ กันว่า สัตว์เกิดขึ้นจากการที่ปู่-ย่า หรือ พรหมชาย-หญิงนำดินมาปั้นเป็นสัตว์ให้ลูกเล่น นอกจากนี้ในบางสำนวนยังกล่าวถึงการสร้างพืชเอาไว้ด้วย บ้างว่าพืชเกิดเอง บ้างว่านอกจากปู่ย่าสร้างสัตว์แล้วก็ได้สร้างพืชขึ้นด้วย อย่างไรก็ตาม ยังมีตำนานสร้างโลกของคนไทนอกประเทศที่เล่าว่าสัตว์และพืชต่าง ๆ มาจากผลน้ำเต้า เช่นตำนานสร้างโลกไทเขินเรื่อง “ปฐมพื้นโลก”⁹ เล่าว่าเมื่อปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีเอาหมาก (ผลไม้) มาทุบแตก ก็เอาไปปลูกเป็น

⁸ เล่าโดยแม่ฮุยเฮ้ย คำแปล ค.แม่สา อ.แมร์ม จ.เชียงใหม่ (ตำนานต้นผีไทย)

⁹ เล่าโดยลุงหนาน สามแคว บ้านป่าขาม เชียงตุง สิบราพร ณ ถลาง, สัมภาษณ์, 18 พฤศจิกายน 2537.

ไม้พันธุ์ต่าง ๆ แสนชนิด สัตว์ทั้งหลาย 4 โภกชนิด หรือใน ความโทเมื่อง ของไทดำ ก็กล่าวถึง
หมากเต่าปุงที่แถบเอามาขังเมืองลุม (โลก) ว่า ในหมากเต่าปุงมี 330 แบบตัวคน 330 แบบข้าว และ
330 แบบตัวปลา เป็นต้น ดังนั้น กำเนิดของสัตว์และพืชตามความคิดความเชื่อของคนไทย-ไทจึง
เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติ

อนึ่ง ยังมีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันในเรื่องการสร้างสรรพสิ่งในธรรมชาติ
ดังเช่น ดำนานสร้างโลกไทลื้อ¹⁰ เล่าว่าภูเขาก่อเกิดจากการไถนาของปู่ลื้อเฮียงย่าลื้อเฮียง และแม่น้ำคือ
รอยไถของปู่-ย่าสองคนนี้ หรือดำนานสร้างโลกไทจีน¹¹ เล่าว่าเมื่อเทวดาสององค์ชายหญิงลงมา
สร้างโลกสร้างมนุษย์ ยังได้สร้างต้นไม้ สัตว์ เขาพระสุเมรุ และทวีปต่าง ๆ หรือเล่าว่า ย่าสังกะสี
ได้ถอดเขี้ยวของนาง 7 ซึ่งให้ปู่สังกะสีเอามาตั้งในน้ำเป็นเขาสัตตภัณฑ์ทั้ง 7 เป็นต้น ทั้งหมดนี้
สะท้อนให้เห็นว่าคนไทย-ไทรับรู้ร่วมกันว่า มีอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง
ขึ้น จึงได้ถ่ายทอดความคิดความเชื่อนี้ให้เห็นซ้ำ ๆ ในดำนานปรัมปราไทย-ไทเรื่องต่าง ๆ
อย่างสอดคล้องกัน

ฉ) ลูกหลานของผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรกแต่งงานกันและกระจายไปอยู่ใน ดินแดนต่าง ๆ

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ปู่สังกะสี-ย่าสังกะสี	ลูกของปู่-ย่ามีลูกหลานสืบต่อไปเป็นคนหลายเผ่าหลายภาษา
มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	ทำวุลมมีลูก 7 คน ส่งลูกไปปกครองในดินแดนต่าง ๆ
เทวดาลงมากินจวันดิน	ลูกของพรหมชายหญิงทั้ง 12 คน สืบลูกสืบหลานต่อมา

หลังจากที่ปู่-ย่าและพรหมชาย-หญิงได้ให้กำเนิดลูกแล้ว ก็ยังได้เล่าต่อไป
ว่า ลูกหลานของปู่-ย่า หรือลูกหลานของพรหมชาย-หญิงเหล่านั้นก็ได้สืบลูกสืบหลานต่อมาเป็น
คนหลายเผ่าหลายภาษา ซึ่งก็มีนัยหมายถึงคนไทกลุ่มต่าง ๆ ที่อาศัยอยู่ในดินแดนไทย-ไทนึ่งนั่นเอง
การเล่าเช่นนี้ก็สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อของคนไทที่ว่า คนไทในยุคแรก ๆ มีการแต่งงาน
ระหว่างพี่น้องหรือเน้นการแต่งงานกันเองภายในกลุ่ม (endogamy) อันเป็นผลให้ลูกหลานที่เกิดขึ้น
ในรุ่นต่อๆ มา ก็ล้วนเป็นพี่น้องกัน ส่วนในดำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ซึ่ง

¹⁰ เล่าโดยมุณี เชื้อสะอาด ชาวไทลื้อที่ อ.เชียงคำ จ.เชียงราย ดูใน ด้วยปัญญาและความรัก

¹¹ ดูเรื่อง “ปฐมโลก” พับสาไทจีน ใน วรรณกรรมไทจีน และ “ปฐมพื้นโลก” เล่าโดยหนานทิพย์
หมู่บ้านป่าว เชียงตุง, ศิราพร ณ ถลาง, สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2537.

แม้จะเล่าว่าผู้คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไหลออกมาจากน้ำเต้าปุง 3 วัน 3 คืน โดยไม่ได้กล่าวว่าผู้คนเหล่านี้ แต่งงานกันเอง แต่ก็เห็นได้ว่าคนเหล่านี้เป็นพี่น้องกันด้วยมีกำเนิดมาจากน้ำเต้าปุงเช่นเดียวกัน

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ในตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจาก น้ำเต้า ซึ่งให้เห็นว่า แม้ผู้คนหลากหลายชาติพันธุ์ที่ออกมาจากน้ำเต้าปุงจะเป็นพี่น้องกัน แต่ก็มี ความแตกต่างกันด้วยสีผิวซึ่งเป็นสิ่งที่แยกคนกลุ่มต่าง ๆ ออกจากกัน ดังเช่นเรื่อง “น้ำเต้าปุง” สำนวนหนึ่ง¹²เล่าโดยให้รายละเอียดว่า ผู้คนที่ออกมาหลังจากที่แกนใช้สิ่วเจาะน้ำเต้านั้น คนผิวดำที่ ออกมาคือพวกลาวเทิง ส่วนคนผิวขาวที่ออกมาคือพวกลาวลุ่ม ซึ่งก็คือพวกลาว ไทดำ ไทขาว ลื้อ หรือใน พงศาวดารเมืองแฉก ก็เล่าถึงตำนานสร้างโลกของไทยดำ ว่าเมื่อน้ำเต้าแตกออกคนชาติพันธุ์ ต่าง ๆ ก็ออกมาตามลำดับ คือ ข่า ไทดำ ลาวพุงขาว ฮ่อ แกว และอธิบายต่อไปว่าข่าไม่อาบน้ำ ร่างกายจึงหมองคล้ำ ผู้ไทยและลาวอาบน้ำผิวจึงเป็นนวลโย

นอกจากนี้ เรื่อง “น้ำเต้าปุง”¹³ ของลาวสำนวนหนึ่งเล่าว่า “มีน้ำเต้าใหญ่ มีเสียงดัง แถนอยากรู้ว่ามีอะไรในน้ำเต้า ทีแรกเอาสิ่วเจาะ คนเบียดกันออกมาเป็นพวกผิวดำ คือ พวกลาวเทิง ต่อมาแถนเอาเหล็กจี้ คนผิวขาวออกมาเป็น พวกลาวลุ่ม คือ ลาว ไทดำ ไทขาว ลื้อ” ส่วนใน พงศาวดารเมืองแฉก ก็เล่าว่า เมื่อข่าเจาะ ไทดำ ลาวพุงขาว ฮ่อ และ แกว (ญวน) นั้นออกมา จากน้ำเต้า ทั้งห้าคนนี้เป็นบรรพชนของแต่ละเผ่าพันธุ์และนับถือเป็นพี่น้องกัน โดยนับข่าจะเป็น พี่ใหญ่เพราะถือว่าออกมาเป็นคนแรก แต่เนื่องจากเมื่อแรกออกมา ข่าจะไม่ลงอาบน้ำศักดิ์สิทธิ์ใน หนองน้ำเชิงเขา ข่าจะจึงมีผิวพรรณหมองคล้ำ หรือในนิทานของลาว ซึ่งเป็นเรื่องย่อยใน พันทุนบรมราชาธิราช¹⁴ ก็เล่าว่า เมื่อแถนส่งแถนซีให้มาเจาะน้ำเต้าปุง มีชายหญิงและสัตว์เล็กออกมา จากน้ำเต้าปุง คนที่อยู่ใกล้เหล็กซีมีผิวคล้ำ เรียก ข่า ให้อยู่บริเวณภูเขาสูง ส่วนคนที่อยู่ใกล้สิ่ว มีผิวงาม รูปร่าง มีปัญญาเลิศ เรียกว่า ไท

ตำนานสร้างโลกมีเนื้อหาเน้นย้ำว่า ลูกหลานของปู่-ย่า พรหมชาย-หญิง รวมทั้งคนที่ออกมาจากน้ำเต้านี้แยกย้ายกันไปอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ดังเช่นเรื่อง “กำเนิดโลก” ข้างต้น ที่เล่าว่า “ลูก 11 คนของเจ้าเมืองที่ปู่แถนย่าแถนสร้างขึ้น ต่างกระจายไปอยู่เมืองต่าง ๆ ได้ 101 หัวเมือง เป็นฮ่อ แวก จีน เจี้ยว ฝรั่งเศส ขมุ เขมร”¹⁵ หรือในตำนานสร้างโลกของไทยในเรื่อง

¹² เล่าโดยอาจารย์สมพร รุ่งดวงจันทร์ ชาวหลวงพระบาง อายุ 43 ปี เล่าเมื่อ 31 มีนาคม 2538

¹³ เล่าโดยอาจารย์สมพร รุ่งดวงจันทร์ ชาวหลวงพระบาง อายุ 43 ปี , ศิราพร ณ ถลาง, สัมภาษณ์, 31 มีนาคม 2538.

¹⁴ ดู จารุวรรณ ธรรมวัตร. ความหลากหลายทางภูมิปัญญาและวิถีเศรษฐกิจในชุมชนสองฝั่งโขง. เอกสารการประชุมวิชาการ 17-18 มกราคม 2541 คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, หน้า 45.

¹⁵ เล่าโดยแม่ฮุยเฮี้ย คำแผ่นดิน ค.แม่สา อ.แม่ริม จ.เชียงใหม่ (ตำนานต้นผีไทย)

“ปฐมกัปปี” ก็เล่าว่า “ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสีมีลูก 8 คน คือ พระอาทิตย์ พระจันทร์ อังคาร พุธ พฤหัส ศุกร์ เสาร์ และราหู ทั้ง 8 คนแยกไปอยู่คนละทางพร้อมบริวาร”¹⁶ นอกจากนี้ ในเรื่อง “ตำนานการเกิดมนุษย์” ก็เล่าถึง “ชาวฟ้าชายหญิง 3 คู่ ที่เหาะลงมากินดินและไม่สามารถเหาะกลับไปชั้นฟ้าได้ จึงจับคู่เป็นสามีภรรยา กัน และเมื่อสืบหลานต่อมา ลูกหลานก็ขยับขยายถิ่นออกไปตั้งชุมชนต่าง ๆ”¹⁷

ที่เห็นได้เด่นชัดก็คือ เรื่องเชื้อสายของผู้ปกครองที่แยกย้ายกันไปปกครองดินแดนต่าง ๆ อันแสดงให้เห็นว่า ผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ เหล่านั้นล้วนเป็นพี่น้องกัน ดังที่ปรากฏในตำนานสร้างโลก แบบเรื่องมนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า ข้างต้นว่า “ท้าวบุลมีลูก 7 คน ส่งลูกไปครองในดินแดนต่างๆ” ซึ่งก็คือ ส่งขุนลอให้ไปสร้างเมืองขวา (หลวงพระบาง) ขุนยี่ผาลานให้ไปสร้างเมืองหัวแต่ (สิบสองพันนา) สามจูงสงให้ไปสร้างเมืองแคว (หัวพันทั้งห้าทั้งหก) ไสผงให้ไปสร้างเมืองโขนก (เชียงใหม่) จั้วอินไปสร้างเมืองอโยธยา ลกกลมไปสร้างเมืองเชียงคม และเจ็ดเจิงให้ไปสร้างเมืองพวน นอกจากนี้ ใน พงศาวดารเมืองแฉก ก็มีเนื้อความเล่าถึงการแยกย้ายกันในหมู่พี่น้องทั้ง 4 ที่ออกมาจากหมากน้ำเต้าเพื่อไปครองเมืองต่าง ๆ ว่า ขุนลอซึ่งเป็นผู้ไทเป็นเจ้าครองเมืองแฉก (เดียนเบียนฟู) และแบ่งดินแดนกันในหมู่พี่น้องทั้ง 4 แยกย้ายกันไปปกครองทางทิศใต้ ทิศเหนือ ทิศตะวันออก เช่นเมืองชำเหนือ ชำใต้ เมืองลา ส่วนชำและพี่ใหญ่ผู้นั้นไม่ปกครองเมืองเพราะชอบอยู่ตามภูเขาและตัดไม้ทำไร่ข้าว หรือในกลุ่มไทอาหม ก็ชี้ให้เห็นว่าเมื่อขุนลู่ขุนไล่ได้บันไดเหล็กลงมาเป็นเจ้าปกครองโลกมนุษย์ ขุนลู่ขุนไล่ได้แยกกันไปปกครองเมืองต่าง ๆ¹⁸ เป็นต้น

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานสร้างโลกดังกล่าวต้องการถ่ายทอดความคิดที่ว่า มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นผู้ได้ปกครองหรือผู้ปกครองซึ่งล้วนเป็นคนไทย-ไทนี้ ต่างก็สืบเชื้อสายมาจากฟ้า และแม้คนไทย-ไทจะอยู่ต่างบ้านต่างเมืองกันก็ล้วนเป็นพี่น้องกันเพราะมีกำเนิดมาจากฟ้าร่วมกัน

โดยสรุป เมื่อนำหน่วยความคิดย่อยของตำนานปรัมปราที่สะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานสร้างโลกทั้ง 6 ประเด็นข้างต้นมาเปรียบเทียบกัน จะได้ดังนี้

¹⁶ เล่าโดยกันฮั่น อินดาจัน อพยพจากเชียงตุงมาอยู่ที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย (ด้วยปัญญาและความรัก)

¹⁷ เล่าโดยนายโทะ น้อยหน่อ, ชาวไทใหญ่ ต.ท่าซอน อ.แม่อาว จ.เชียงใหม่ (ตำนานต้นผีไทย)

¹⁸ “ตำนานไทใหญ่เมืองไทย ราชอาณาจักร” นววรรณ พันธุมธา (ยูนนาน)

ลำดับ	ปู่สังกะสา-ย่าสังกะสี	มนุษย์ออกมาจากน้ำเต้า	เทวดาลงมาในวันดิน
ก) เกิดไฟไหม้โลก - น้ำท่วมโลก	-	แดนสั่งให้ส่งข้าวปลาให้แดน คนทั้งหลายไม่ทำ แดนจึงให้น้ำท่วม	เกิดไฟไหม้โลก 7 วัน 7 คืน เมื่อไฟดับลง เกิดลมแรง เกิดฝนตก
ข) พี่และดิน มีความสัมพันธ์กัน	-	เมื่อแดนทำให้น้ำท่วมโลก ขุนเค็กขุนคานเอาไม้มาทำแพ แล้วพาลูกเมียหนีไปอยู่เมืองฟ้า	เมื่อฝนตก เกิดไอนดินส่งกลิ่นหอมถึงสวรรค์ พรหมจึงลงมาгинดิน
ค) เกิดผู้สร้างโลกหรือเกิดมนุษย์ขึ้นในโลก	ปู่สังสะ-ย่าสังไส้เป็น คนคู่แรกที่สร้างโลก	ปู่ลางเซิงเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงที่ ซากควาย คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไหลออกมา 3 วัน 3 คืน	พรหมชายชื่อนายสังไส้ พรหมหญิงชื่อนางสังไส้ ลงมาгинดินจึงกลายเป็นมนุษย์
ง) ผู้สร้างโลกหรือ มนุษย์คู่แรกให้กำเนิด มนุษย์หรือผู้ปกครอง	ปู่-ย่า มีลูก 12 คน เป็น ชาย 6 คน และ หญิง 6 คน	ปู่ลางเซิงเอาเหล็กจี่น้ำเต้าปุงที่ ซากควาย คนชาติพันธุ์ต่าง ๆ ไหลออกมา 3 วัน 3 คืน และ ปู่ได้ส่งท้าวบุลมลงมาปกครอง	พรหมชาย-หญิงมีลูกด้วยกัน 1 คน ต่อมา มีลูกอีก 12 คน เป็นชาย 6 คน และหญิง 6 คน
จ) ผู้สร้างโลกหรือ มนุษย์คู่แรกสร้างสัตว์	ปู่-ย่า ปั้นสัตว์ 12 ตัว ให้เป็นของเล่นของลูก ทั้ง 12 คน	-	พรหมชาย-หญิงเอาดินมา ปั้นรูปสัตว์ให้ลูกคนแรกเล่น ต่อมาเมื่อมีลูกอีก 12 คนจึง ปั้นสัตว์ 12 ตัวตามราศีเกิดให้ ลูกเล่น
ฉ) ลูกหลานของผู้สร้างโลกหรือมนุษย์คู่แรก แต่งงานกันและ กระจัดย้ายไปอยู่ในดินแดนต่าง ๆ	ลูกของปู่-ย่ามีลูกหลาน สืบต่อไปเป็นคนหลาย เผ่าหลายภาษา	ท้าวบุลมมีลูก 7 คน ส่งลูกไป ปกครองในดินแดนต่าง ๆ	ลูกของพรหมชายหญิงทั้ง 12 คน สืบลูกสืบหลานต่อมา

3.1.2 ตำนานข้าว

ตำนานข้าว (Rice Myth) มีเนื้อเรื่องอธิบายถึงกำเนิดและพัฒนาการของข้าว ในตำนานสร้างโลกของคนไทย-ไทก็มักกล่าวถึงเรื่องของการทำนาปลูกข้าวเอาไว้ด้วย ศิราพร ณ ถลาง (2539ข, 2545) ได้ศึกษาตำนานข้าวในความเชื่อชนชาติไทพบว่า ตำนานข้าวของชนชาติไทมีโครงเรื่อง 2 ประเภท คือ โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” และโครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า”

ก) โครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” มักเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงขนาดของเมล็ดข้าว ว่าแต่ก่อนเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่มากและดำเนินเรื่องต่อไปว่า เมล็ดข้าวจะบินเข้าตัวเอง ซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นขี้ข้าวของแม่หม้าย ต่อมาแม่หม้ายประพาศิวิตโดย ดิข้าว จึงเป็นเหตุให้ข้าวโกรธและหนีไป จึงเกิดภาวะอดอยาก คนไม่มีข้าวกิน จึงต้องมีการ อ้อนวอนขอให้ขวัญข้าว

กลับมา นอกจากนี้ยังอาจกล่าวถึงเหตุที่ทำให้แม่ขวัญข้าวน้อยใจเป็นคำรบสอง เมื่อมีผู้ นำข้าวออกขาย นางขวัญข้าวโกรธมากจึงหนีไปจนเกิดภาวะอดอยากอีกครั้งจึงต้องไปขอร้องให้แม่ขวัญข้าวกลับมา ทั้งนี้พบว่าในไทดำ ไทขาว และลาว จะพบเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี” ส่วนอีสาน และลาว บางสำนวนเป็นเรื่องแบบ “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย”

ข) โครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า” มักเริ่มต้นในสมัยพุทธกาล ในระหว่างที่มีการชุมนุมสงฆ์ ย่าขวัญข้าว (หรือปู่ขวัญข้าว) ปรากฏตัวขึ้นแต่ไม่ไหว้พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าจึงถามว่าทำไมไม่ไหว้พระองค์ ย่า (ปู่) ขวัญข้าวจึงบอกว่า “ข้าวมียบุญคุณกับมนุษย์และเคยเลี้ยงดูพระพุทธเจ้ามาแล้วทุกองค์” พุทธจบแล้วก็น้อยใจที่พระพุทธเจ้าและมนุษย์ลืมบุญคุณแล้วจึงหนีไปทำให้ผู้คนอดอยาก พระพุทธเจ้าจึงต้องออกเดินทางติดตามไปอ้อนวอน ย่า (ปู่) ขวัญข้าวให้กลับคืนมา พบในไทลื้อ ไทเงิน ไทใต้คง

เมื่อพินิจตำนานข้าวในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่าโครงเรื่องประเภท “ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย” พบในทุกภาคของประเทศไทย โดยบางสำนวนเล่าเฉพาะแต่เรื่อง “ข้าวถูกตี” เท่านั้น ส่วนโครงเรื่องประเภท “ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า” พบในภาคเหนือและภาคใต้

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่า คนไทยในภาคอีสานและภาคใต้ยังรับรู้ตำนานข้าวที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับแม่โพสพกับฤๅษีตาไฟอีกด้วย โครงเรื่องประเภท “แม่โพสพ-ฤๅษีตาไฟ” มีว่าแม่โพสพเดิมเป็นนางฟ้าที่ได้อุทิศตนลงมากเกิดเป็นข้าว นางได้เข้าไปหาฤๅษีตาไฟเพื่อจะถามถึงความเดือดร้อนของชาวโลก แต่เมื่อฤๅษีตาไฟลืมนางขึ้นไฟบรรลัยกัลป์ก็ได้ไหม้ นางจนเป็นเจ้าถ่านฤๅษีจึงชุบนางขึ้นมาใหม่ เมื่อทราบว่านางโพสพต้องการอุทิศตนให้เป็นอาหารแก่ชาวโลก ฤๅษีก็ได้ใช้ไม้เท้าตีข้าวให้แตกกระจายไปทั่วฟ้าเพื่อให้มีขนาดเล็กลง เหมาะแก่การเป็นอาหารและการเป็นเมล็ดพันธุ์ต่อไป มนุษย์จึงต้องทำขวัญข้าวเพื่อบูชาแม่โพสพ ในตำนานข้าวบางสำนวนจะเล่าถึงโครงเรื่องประเภทนี้ก่อนที่จะเล่าถึงเรื่องแม่หม้ายตีข้าว เรื่องนางฟ้าอุทิศตนลงมากเกิดเป็นข้าวนี้ยังมีปรากฏเรื่องราวของนางโกควติ ที่เมื่อสิ้นอายุขัยก็ได้อธิษฐานให้ร่างกายกลายเป็นแผ่นพสุธา และได้ให้น้ำนมแห่งนางกลายเป็นข้าวอีกด้วย

ตัวอย่างตำนานข้าวทั้ง 3 แบบเรื่องมีดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย

ตำนานข้าวสำนวนนี้ ท้ายใบยาห์ได้มาจากวัดที่อุตรธานี ศิราพร ณ ถลาง (2545) แปลและสรุปเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาได้ดังนี้

“ในสมัยพระยาวิรุฬหิ์ ข้าวเกิดเองในสวน ต้นข้าวใหญ่กว่ากำป็นมนุษย์ 7 เท้า เมล็ดข้าวใหญ่กว่ากำป็นมนุษย์ 5 เท้า เมล็ดข้าวสุกสว่างดั่งเงินและมีกลิ่นหอม พระยาวิรุฬหิ์เอาข้าวลงมาในเมืองมนุษย์เพื่อเป็นอาหารของพระพุทธเจ้ากุสัน โธและมนุษย์

ในสมัยพระโกนาคม ข้าวมีขนาดเล็กลงเหลือเพียง 5 เท่ากำป็นมนุษย์ ต่อมาหญิงหม้ายคนหนึ่งเอาไม้ตีข้าวเพราะโกรธที่ข้าวมาที่ยังมากเกินไป ข้าวจึงปลิวไปตกในป่าข้าง ในดอย และในน้ำข้าง นางพระโพสพโกรธจึงหนีไปอยู่กับปลาในหนองน้ำ มนุษย์จึงอดอยากไป 1,000 ปี ต่อมาเมื่อลูกชายเศรษฐีหลงป่าและมานั่งร้องไห้ที่ริมหนองน้ำ ปลาทั้งจึงเข้ามาปลอบโยนแล้วนำนางพระโพสพมาให้โดยสั่งให้นำไปดูแลมนุษย์และศาสนา แต่นางพระโพสพก็ไม่ยอม เทวดาสององค์จึงแปลงเป็นปลาและนกแก้วมาอ้อนวอน

แม่โพสพยอมกลับมาเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์ ในสมัยพระกัสสปไปเรื่อยมาจนสมัยพระศากยมุนีโคตม เมล็ดข้าวเล็กลงเรื่อย ๆ ต่อมาพระยาผู้โลภมากคนหนึ่งสั่งให้คนสร้างยุ้งข้าวและเก็บข้าวไว้เพื่อจะขายภายหลัง นางพระโพสพโกรธมากที่จะถูกขายจึงหนีไปอยู่กับเจ้าที่บนเขาที่บ้านหนองโท ผู้คนจึงอดอยากไปอีก 320 ปี ต่อมาเมื่อดายคู่หนึ่งกำลังจะตายเพราะความหิวเจ้าที่จึงสอนตายายให้ว่าคาถา นางโพสพจึงเห็นใจ เจ้าที่จับปีกหางของนางพระโพสพทำให้เมล็ดข้าวแตกหักเกิดเป็นข้าวนานาพันธุ์ นางพระโพสพกลั้นใจตาย ตายายจึงเอาข้าวพันธุ์ต่าง ๆ ไปปลูกโดยได้รับความช่วยเหลือจากคีนาในการปลูก ตายายจึงบูชาคีนา และเราจึงต้องทำพิธีขออนุญาตนางพระโพสพและพิธีสู่ขวัญข้าวมาจนทุกวันนี้”

แบบเรื่องที่ 2 ย่าขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า

“แม่โพสพ เทพเจ้าของข้าว” โดยเอื้อน ปิยวาทการ จังหวัดพัทลุง
(ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546: 65-67) ผู้วิจัยสรุปความได้ดังนี้

“แม่โพสพเกิดในภูผาแห่งหนึ่ง เมื่อพระอินทร์บันดาลให้ภูผานั้นแยกออก จึงบังเกิดวันิลตัวหนึ่งและแม่โพสพ นางจึงตามวันิลมายังเมืองมนุษย์ ครั้งนั้นมนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้าประชุมถกเถียงกันว่าในโลกนี้ใครผู้ใดที่ดีและมีประโยชน์สูงสุดหรือยิ่งใหญ่ที่สุด เทพเจ้าทุกองค์รวมทั้งมนุษย์และสัตว์ต่างก็เห็นว่าบุคคลผู้นั้น คือพระพุทธเจ้า นางพระโพสพซึ่งนั่งประมูอยู่ด้วยน้อยใจมากที่ไม่มีใครเห็นคุณงามความดีของตนจึงหนีไปอยู่ที่ถ้ำแห่งหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมาข้าวกล้าในนาก็ได้ผลผลิตไม่เต็มที่ เมื่อมนุษย์ได้ไปถามเหตุแก่พระพุทธองค์ ก็ทราบความว่า เหตุครั้งนี้เกิดจากมนุษย์ไม่รู้จักบุญคุณแม่โพสพ นางเสียใจจึงหนีไป มนุษย์จึงทูลขอให้พระพุทธเจ้าช่วยนำแม่โพสพกลับคืนมา พระพุทธเจ้าจึงใช้ให้มาตุลีแปลงตัวเป็นปลาสาครไปเชิญแม่โพสพกลับมา เมื่อปลาสาครเดินทางมาถึงที่อยู่ของแม่โพสพด้วยความยากลำบากและอ้อนวอนให้แม่โพสพกลับไปเป็นมิ่งขวัญของมนุษย์ นางก็ไม่ยอมกลับ แต่ด้วยความเมตตาจึงได้มอบข้าวสารให้ 9 เมล็ดแล้วสั่งว่าเมื่อมนุษย์เกี่ยวข้าวเสร็จแล้วแต่ละปีให้ระลึกถึงนาง ขณะที่มาตุลีเดินทางกลับ

นกกระจาบบัวหนึ่งได้ขโมยข้าวกินเสีย 2 เมล็ด เมล็ดหนึ่งตกลงมาจากปากนกกระจาบบกลายเป็นข้าวผี ส่วนอีก 7 เมล็ด มาตุลีได้นำมามอบให้มนุษย์ การทำนาก็ได้ผลอุดมสมบูรณ์ตั้งแต่นั้นมา ชาวนาจึงทำพิธีกรรมพิธีกรรมบูชาแม่โพสพทุกปี”

แบบเรื่องที่ 3 แม่โพสพ-ฤๅษิตาไฟ

“นิทานข้าว” (ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546 : 29-31) สรุปความได้ดังนี้

“แม่โพสพเดิมทีชื่อนางสวเทวี เป็นเทพธิดาผู้รักษาสวนสวรรค์ นางเป็นสนมเอกของพระอินทร์ มีผิวพรรณเป็นทอง กลิ่นกายหอมเหมือนเกสรดอกไม้ ต่อมาพระอินทร์พิจารณาเห็นผิวพรรณของนางเศร้าหมองก็ทราบว่ นางกำลังจะหมดบุญจึงขอให้นางเร่งแสวงบุญใหม่โดยขอให้นางบริจาคเนื้อหนังมังสาให้แก่ชาวโลกผู้อดอยาก เมื่อเขาได้กินเนื้อหนังของนางแล้วจักมีอายุยืนนาน นางสวเทวีจึงขอลาพระอินทร์แล้วเหาะมายังโลกมนุษย์ ตรงไปยังป่าหิมพานต์อันเป็นที่อยู่ของมหาฤๅษีกระไลยโกฏี เมื่อฤๅษีสัมตาคืน ไฟบรรลัยกัลป์ลุกออกจากดวงตาฤๅษีเผาไหม้ นางสวเทวีเป็นเจ้าถ่าน ฤๅษีสงสัยจึงชวนนางขึ้นมาใหม่ แต่ปรากฏเป็นดินข้าวแตกออกดอกใบมีเมล็ดเพียงเม็ดเดียวทำลูกฟักสร้างความแปลกใจให้ฤๅษีเป็นอันมาก นางสวเทวีเห็นฤๅษีงงงั้นเช่นนั้นจึงคืนร่างเดิม แล้วขอร้องให้ฤๅษีช่วยเหลือ เพื่อนางจะอุทิศร่างกายให้เป็นอาหารแก่ชาวโลก ฤๅษีได้ฟังก็มีความยินดี แต่เห็นว่าเมล็ดข้าวยิ่งใหญ่โตเกินไปจึงตั้งจิตอธิษฐานด้วยบารมี ใช้ไม้เท้าตีเมล็ดข้าวให้มีขนาดเล็กกลงแตกกระจายทั่วฟ้า มนุษย์จึงเก็บเอาไปทำพืชพันธุ์และเคารพบูชาแม่โพสพเป็นประจำทุกปี”

เมื่อผู้วิจัยพิจารณาดำเนินงานข้าวสำนวนต่าง ๆ ที่รวบรวมได้พบว่า มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นสำคัญต่าง ๆ ดังนี้

- ก) ข้าวเกิดขึ้นเอง เกี่ยวข้องกับฟ้า และเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่
- ข) ข้าวเสียดละตนเป็นอาหารของมนุษย์
- ค) มนุษย์ทำร้ายหรือ ไม่รู้คุณค่าข้าว ข้าวจึงมีขนาดเล็กลงและแม่ข้าวหนีไป
- ง) แม่ข้าวโกรธหรือน้อยใจจึงหนีไป ทำให้มนุษย์อดอยาก
- จ) มนุษย์หาผู้ช่วยเหลือให้ไปอ้อนวอนแม่ข้าวกลับมา
- ฉ) แม่ข้าวเห็นใจมนุษย์ จึงมอบพันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์ปลูกเอง

ตำนานข้าวทั้ง 3 ส่วนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น เมื่อนำมาเป็นส่วนหลักในการอธิบายในที่นี้ พบว่าสามารถจำแนกแบบเรื่องออกได้เป็น 4 แบบเรื่อง คือ ส่วนที่ 1 จำแนกได้ 2 แบบเรื่อง คือ *ข้าวอุกดี* และ *ข้าวอุกขาย* ส่วนที่ 2 เป็นแบบเรื่อง *ย่าขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า* และส่วนที่ 3 เป็นแบบเรื่อง *แม่โพสพ-อุษิตาไฟ* รายละเอียดของเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในแต่ละประเด็นมีดังนี้

ก) ข้าวเกิดขึ้นเอง เกี่ยวข้องกับฟ้า และเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
<i>ข้าวอุกดี</i>	ข้าวเกิดเองในสวนของพระยาวิรุฬักษ์ในเมืองฟ้า เมล็ดข้าวใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่า
<i>ข้าวอุกขาย</i>	-
<i>ย่าขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า</i>	แม่โพสพเป็นเทพเจ้าเกิดจากภูผาที่พระอินทร์บันดาลให้แยกออก
<i>แม่โพสพ-อุษิตาไฟ</i>	แม่โพสพเดิมเป็นเทพธิดาที่พระอินทร์ให้ลงมาแสวงบุญ หลังถูกไฟจากอุษิตาไฟไหม้ เกิดเป็นข้าวเม็ดใหญ่

ในตอนต้นของตำนานข้าว มักเล่าทำนองเดียวกันว่าข้าวเกิดขึ้นเอง และเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่ ดังที่ปรากฏใน *แบบเรื่องข้าวอุกดี* ข้างต้นว่า ข้าวเกิดเองในสวนของพระยาวิรุฬักษ์ซึ่งอยู่ในเมืองฟ้าและเมล็ดข้าวใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่าหรือที่ปรากฏใน *แบบเรื่องย่าขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า* และ *แบบเรื่องแม่โพสพ-อุษิตาไฟ* ว่า แม่โพสพเป็นเทพเจ้าเกิดในภูเขา หรือเดิมแม่โพสพเป็นเทพธิดาหลังถูกไฟจากอุษิตาไฟไหม้จึงเกิดเป็นข้าวเม็ดใหญ่ การเล่าเช่นนี้สะท้อนให้เห็นความเชื่อของคนไทย-ไทที่ว่าแต่ครั้งปฐมกาลนั้นโลกยังไม่มีข้าว ด้วยข้าวทั้งหลายมีกำเนิดอยู่แต่ในเมืองของเทพเจ้าหรือเมืองฟ้า และเมื่อข้าวเกิดขึ้นในโลก เมล็ดข้าวนั้นมีขนาดใหญ่กว่าในปัจจุบันอย่างมาก

การเล่าว่าข้าวมีเมล็ดขนาดใหญ่ ปรากฏใน *แบบเรื่องข้าวอุกดี* ส่วนข้างต้นนี้ว่า “ต้นข้าวในสมัยนั้นใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 7 เท่า เมล็ดข้าวใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่า เมล็ดข้าวสุกสว่างดั่งเงินและมีกลิ่นหอม” จึงแสดงให้ความคิดของคนไทย-ไทที่เชื่อว่า ในอดีตกาลนั้น นอกจากข้าวจะมีขนาดที่ใหญ่มาดั่งเล่าว่ามีขนาดใหญ่กว่ากำปั้นมนุษย์ 5 เท่าแล้ว คุณสมบัติหรือคุณภาพของข้าวยังแตกต่างจากข้าวในยุคหลังจากนั้นกระทั่งจนยุคปัจจุบันอย่างมาก ดังที่เล่าว่าเมล็ดข้าวในยุคนั้นสุกสว่างดั่งเงินและมีกลิ่นหอม ความคิดเรื่องข้าวในยุคแรกเริ่มที่มีเมล็ดขนาดใหญ่นี้ ปรากฏในตำนานข้าวไทย-ไทหลายสำนวน บางสำนวนก็เล่าว่าว่าโคเท่าผลแดงโมหรือเท่าหมากรุกหมากแดง บ้างก็เล่าว่าใหญ่เท่าผลมะพร้าวหรือมะละกอ ในกลุ่มไทดำ ก็เล่าในทำนอง

เดียวกันว่า “แต่ก่อนนี้ข้าวเม็ดใหญ่เท่าหมากพิก ขนาดที่แม่ 1 คนกับลูก 7 คน กินไม่หมด” ไทชาวก็เล่าว่า “แต่ก่อนเม็ดข้าวใหญ่เท่าเรือ เม็ดหนึ่งกินทั้งเดือนก็ไม่หมด” หรือลาวเล่าว่า “ข้าวเม็ดใหญ่ขนาด 7 เท่าของกำป็น” เป็นต้น

ข) ข้าวเสียดสละตนเป็นอาหารของมนุษย์

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ข้าวอุกตี	พระยารัฐปักษ์นำข้าวจากเมืองฟ้ามายังเมืองมนุษย์เพื่อเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์
ข้าวอุกขาย	แม่โพสพกลับมาเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์
ข้าวยัญข้าว-พระพุทธเจ้า	แม่โพสพตามววนิลมายังเมืองมนุษย์
แม่โพสพ-อุษิตาไฟ	นางสาวเทวีลงมาบำเพ็ญบุญเพื่อเป็นอาหารแก่ชาวโลก

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในลำดับต่อมาก็คือ เรื่องของการที่ข้าวเสียดสละตนเป็นอาหารของมนุษย์ จากการเปรียบเทียบพบว่า มีเนื้อหาปรากฏซ้ำ ๆ ว่า ข้าวจากมาเมืองฟ้าและได้ลงมาสู่โลกเพื่อเป็นอาหารของมนุษย์ ที่สำคัญก็คือนำมาเพื่อเป็นอาหารของพระพุทธเจ้า ดังปรากฏเนื้อความว่า “พระยารัฐปักษ์นำข้าวจากเมืองฟ้ามายังเมืองมนุษย์เพื่อเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์” “แม่โพสพกลับมาเป็นอาหารของพระพุทธเจ้าและมนุษย์” “แม่โพสพตามววนิลมายังเมืองมนุษย์” และ “นางสาวเทวีลงมาบำเพ็ญบุญเพื่อเป็นอาหารแก่ชาวโลก” ข้างต้น

เรื่องข้าวที่มาจากฟ้านี้ ยังมีปรากฏในนิทานของจ้วงซึ่งเล่าว่า หมาเก้าหางได้นำพันธุ์ข้าวจากเมืองฟ้ามายังโลก ดังว่า “แต่ก่อนคนเรายัง ใจยังไม่มีความกินเพราะไม่รู้จักและไม่มีความปลุกข้าวปลูก ครั้งนั้นมีหมา 9 หางตัวหนึ่งขึ้นไปบนสวรรค์ แล้วเอาหางทั้ง 9 จุ่มลงไป ในกองข้าวของสวรรค์เพื่อขโมยพันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์ พันธุ์ข้าวสวรรค์ก็ติดที่หางทั้ง 9 แล้วหนีมา แต่เทวดาเห็นเสียก่อน จึงไล่ตามแล้วใช้เทพอาวุธฟาดพันหมาที่ขโมยพันธุ์ข้าว เทพอาวุธฟาดถูกหางขาดไป 8 หาง หมาจึงเหลือหางเดียวพร้อมพันธุ์ข้าวที่ติดหางมาให้มนุษย์ นับตั้งแต่นั้นมามนุษย์ก็รู้จักปลูกข้าวกิน แล้วยกย่องหมาเป็นผู้วิเศษที่ทำคุณแก่มนุษย์” นอกจากนี้ คนไทย-ลาวสะแวกสองฝั่งโขงเชื่อว่า คางคก เป็นผู้นำพันธุ์ข้าวปลูกจากฟ้ามาให้มนุษย์ ดังเรื่อง พญาคันคาก ที่ว่าหลังจากที่ขึ้นไปบนพระชนะแฉน “พญาคันคากบังคับให้แฉนแตงน้ำฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล พร้อมทั้งให้นำข้าวทิพย์เมล็ดเท่ามะพร้าวไปปลูกในเมืองมนุษย์ ตั้งแต่บัดนั้นมา เมืองอินทปัตถ์และชมพูทวีปก็

บริบูรณ์ด้วยพืชพันธุ์ธัญญาหาร”¹⁹ เรื่องเหล่านี้จึงยืนยันได้ว่า คนไท-ไทยมีความเชื่อร่วมกันว่า ข้าวมาจากฟ้าหรือสวรรค์อันเป็นเมืองของแดน ผี หรือเทวดา

อนึ่ง ผู้วิจัยพบตำนานข้าวสำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาแปลกออกไป คือเล่าว่า “เดิมข้าวเกิดเอง เกิดเป็นกอสูงใหญ่ในอุทยานของพญานาค ข้าวต้นหนึ่งมีขนาดเท่าเจ็ดกำมือนุชย์ และเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่เท่าผลมะพร้าว มีความยาวถึงห้าคืบ สีเงินยวง รสหวานราวกับมะพร้าว และนมโค” (ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546: 111-112) สำนวนนี้จึงแปลกออกไปเพราะนำเรื่องนาคมาเกี่ยวข้องกับซึ่งไม่พบในตำนานข้าวสำนวนอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม สำนวนนี้ก็กล่าวถึงกำเนิดของข้าวว่า เกิดขึ้นเองและเมล็ดข้าวมีขนาดใหญ่เช่นเดียวกับสำนวนอื่น ๆ

เนื้อหาของตำนานข้าวที่กล่าวถึงการที่ข้าวสละตนเป็นอาหารของมนุษย์นี้ มักเล่าในทำนองเดียวกันว่า ข้าวจะบินมาเข้ายุ้งฉางของมนุษย์เอง มนุษย์จึงไม่ต้องออกไปเก็บเกี่ยว และข้าวนั้นสามารถนำมากินได้โดยไม่ต้องสีไม่ต้องตำ เพียงแต่มนุษย์สร้างยุ้งไว้คอยทำเท่านั้น

ค) มนุษย์ทำร้ายหรือไม่รู้คุณค่าข้าว ข้าวจึงมีขนาดเล็กลงและแม่ข้าวหนีไป

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ข้าวถูกตี	แม่หม้ายตีข้าวเพราะโกรธที่ข้าวมากเกินไป ข้าวจึงมีขนาดเล็กลง
ข้าวถูกขาย	พระยาผู้โลกมากสั่งให้ขายข้าว เมล็ดข้าวเล็กลงตามสมัยของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์
ข้าวยัญข้าว-พระพุทธเจ้า	มนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้า ยกย่องว่าพระพุทธเจ้าคือผู้มีประ โยชน์สูงสุด
แม่โพสพ-อุษิตาไฟ	-

หลังจากที่ข้าวสละตนเป็นอาหารของมนุษย์แล้ว เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ก็คือ เรื่องของการทำร้ายข้าวหรือไม่รู้คุณค่าข้าว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของหญิงหม้ายตีข้าว พระยาผู้โลกมากสั่งให้ขายข้าว หรือการที่มนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้ายกย่องให้พระพุทธเจ้าคือผู้มีประโยชน์สูงสุด

เรื่องของหญิงหม้ายตีข้าว นั้น นอกจากจะเล่าว่าแม่หม้ายโกรธที่ข้าวมาสู่ยุ้งมากมายจึงตีข้าว ดังใน *แบบเรื่องข้าวถูกตี* สำนวนข้างต้นนี้แล้ว ในสำนวนอื่น ๆ ยังเล่าถึงสาเหตุที่แม่หม้ายตีข้าวแตกต่างกันออกไป บ้างว่าโกรธที่ข้าวมาสู่บ้านขณะที่ยังสร้างยุ้งฉางไม่เสร็จ บ้างว่าโกรธที่ข้าวมาสู่บ้านขณะที่ตนกำลังรีบไปหาคนรัก เป็นต้น ด้วยเหตุที่หญิงหม้ายตีข้าวนี้จึงทำให้

¹⁹ดูรายละเอียดในสุจิตต์ วงษ์เทศ. ข้าวปลาหมาเก้าหาง ประชุมคำบอกเล่าเก่าแก่เกี่ยวกับกำเนิดต้นข้าว. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ข้าวมีขนาดเล็กลง กลุ่มคนไทยนอกประเทศไทยก็มีความคิดนี้เช่นกัน ดังเช่น ไทดำ เล่าว่า คนหญิงตีข้าวด้วยใจที่คนชายไม่ลงมาช่วยตำข้าว ไทขาวเล่าว่าเพราะข้าวเม็ดใหญ่เท่าหมากพิศดำไม่ไหว จึงเอาไม้ตีเมล็ดข้าว ส่วนลาวเล่าว่า ย่าเฒ่าเอาไม้ตีข้าวเพราะข้าวมาชุมนุมใต้บ้านเต็มไปหมด แต่ตนไม่มีคนช่วยทำยุ่งข้าว การตีข้าวด้วยสาเหตุต่าง ๆ นี้ทำให้ข้าวมีขนาดเล็กลง

ความคิดเรื่องการทำร้ายและไม่รู้คุณข้าวนี้ นอกจากจะเล่าว่าเกิดจากการตีข้าวแล้ว ยังมีการถ่ายทอดออกมาเป็นเรื่องของการขายข้าว และการเห็นว่าพระพุทธเจ้ามีประโยชน์สูงสุดมากกว่าข้าวอีกด้วย เรื่องของการขายข้าวสะท้อนให้เห็นถึงความโลภของมนุษย์อันเป็นเหตุที่ทำให้แม่ขวัญข้าวเสียใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความโลภที่จะสร้างยุ่งข้าวใหญ่เพื่อเก็บข้าวไว้ขาย หรือความโลภที่จะเก็บข้าวไว้กินแต่ผู้เดียวโดยไม่คิดแบ่งปันให้ผู้อื่นซึ่งปรากฏในตำนานข้าวแบบเรื่องข้าวถูกขาย จำนวนต่าง ๆ ส่วนเรื่องการเห็นว่าพระพุทธเจ้ามีประโยชน์สูงสุดมากกว่าข้าว หรือแม่โพสพก็สะท้อนให้เห็นถึงการไม่รู้คุณของข้าวในฐานะที่เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งมีปรากฏในกลุ่มไทลื้อไทจีนเป็นเรื่องของย่าขวัญข้าวแข่งบารมีกับพระพุทธเจ้า ส่วนในกลุ่มไทใต้คงมีเนื้อหาทำนองเดียวกัน แต่ตัวละครเปลี่ยนจากย่าขวัญข้าวซึ่งเป็นเพศหญิงเป็นเพศชาย คือเป็นเรื่องของปู่ขวัญข้าวที่แข่งบารมีกับพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับในตำนานข้าวของไทย การทำร้ายและการไม่รู้คุณแม่ขวัญข้าวเช่นนี้จึงเป็นเหตุให้แม่ขวัญข้าวโกรธหรือน้อยใจจึงหนีไป

นอกจากนี้ ยังมีตำนานข้าวจำนวนอื่น ๆ ที่เล่าถึงสาเหตุที่ทำให้แม่ข้าวโกรธและน้อยใจแตกต่างจากข้างต้น เช่นเรื่อง “แม่โพสพ” เล่าว่า “ภรรยาเกิดความหึงหวงคิดว่าสามีนอกใจนางจึงดำทอเกรี้ยวกราดไปที่ยุ่งฉางด้วยถ้อยคำหยาบคาย” (ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546: 95-97) เรื่อง “ปลาฉลาดตัวแบน” ที่เล่าเหตุที่แม่โพสพจากไปว่าเป็นเพราะ “ครั้งนั้นมนุษย์เป็นผู้ที่โมโหง่าย อยู่มาวันหนึ่งมนุษย์ได้ไปดำแม่โพสพเนื่องจากสุกไม่ทันกิน แม่โพสพโกรธมากจึงหนีไปอยู่ป่าหิมพานต์” (ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546: 91) หรือเรื่อง “แม่โพสพ” อีกจำนวนหนึ่งซึ่งเล่าว่า ลูกสาวของครอบครัวหนึ่งชอบคบซู้ผู้ชาย “อยู่มาวันหนึ่งลูกสาวนั่งหิวผมแต่งตัว ไม่รู้ว่าซู้รักอยู่ที่ประตูห้องข้าว ฝ่ายพ่อแม่ไปเชิญขวัญข้าวให้มาอยู่ในห้อง แม่โพสพพอมมาถึงประตูคายข้าวมาถูกตัวลูกสาว ลูกสาวก็โมโหและดำแม่โพสพว่าเป็น คนอุบาทว์ ขึ้นมากาลิบ้านกาลิเรือน สกปรก ตัวฉันทายหมดทั้งตัวแล้ว” (ข้าวปลาหมาเก้าหาง, 2546: 89) จึงเป็นเหตุให้แม่โพสพเสียใจและโกรธจึงหนีไป นอกจากนี้ สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้แม่โพสพหนีไปก็คือความขี้เกียจของมนุษย์ที่เอาแต่นอน ไม่ยอมเปิดประตูยุ่งฉางรับข้าว

ง) แม่ข้าวโกรธหรือน้อยใจจึงหนีไป ทำให้มนุษย์อดอยาก

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ข้าวถูกตี	แม่โพสพโกรธที่ถูกแม่หม้ายตีจึงหนีไปอยู่กับปลาในหนองน้ำ มนุษย์อดอยากไป 1,000 ปี
ข้าวถูกขาย	แม่โพสพโกรธที่จะถูกขายจึงหนีไปอยู่กับเจ้าที่บนภูเขา มนุษย์อดอยากไป 320 ปี
ย่ำขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า	แม่โพสพน้อยใจที่มนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้าไม่รู้คุณค่าจึงหนีไปอยู่ในถ้ำ มนุษย์ทำนาไม่ได้ผลเต็มที่
แม่โพสพ-ฤๅษิตาไฟ	-

ตำนานข้าวแบบเรื่องต่าง ๆ ที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้มีการเล่าเนื้อหาในส่วนนี้โดยมีรายละเอียดที่แตกต่างกันออกไป ใน *แบบเรื่องข้าวถูกตี* เล่าว่า “แม่โพสพโกรธจึงหนีไปอยู่กับปลาในหนองน้ำ มนุษย์จึงอดอยากไป 1,000 ปี” *แบบเรื่องข้าวถูกขาย* เล่าว่า “แม่โพสพโกรธจึงหนีไปอยู่กับเจ้าที่บนภูเขา มนุษย์จึงอดอยากไป 320 ปี” ส่วน *แบบเรื่องย่ำขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า* เล่าว่า “แม่โพสพน้อยใจจึงหนีไปอยู่ในถ้ำ มนุษย์จึงทำนาไม่ได้ผลเต็มที่” เนื้อหาเช่นนี้เป็นการปรากฏซ้ำเพื่อเน้นย้ำว่าเมื่อแม่โพสพจากไป หรือเมื่ออำนาจเหนือธรรมชาติไม่ปรารถนาจะเกื้อกูลมนุษย์ ผลที่ตามมาก็คือ มนุษย์ต้องอดอยาก ได้รับความยากลำบาก

ในตำนานข้าวสำนวนอื่น ๆ ก็มีเนื้อหาที่เล่าซ้ำในประเด็นนี้เช่นเดียวกัน แต่ได้เล่าถึงสถานที่ที่แม่โพสพหนีไปอยู่แตกต่างกันออกไป เช่นเล่าว่า แม่โพสพหนีไปอยู่ป่าอยู่เขาบ้าง อยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์บ้าง หรือหนีไปอยู่ที่ถ้ำเขากระทกกันหรือเขาเพชรภูซึ่งอยู่กลางมหาสมุทรนอกฟ้าจักรวาลบ้าง อย่างไรก็ตาม ก็แสดงให้เห็นว่า ประเด็นที่ต้องการจะส่งสารก็คือแม่โพสพโกรธหรือน้อยใจมนุษย์จึงหนีไปอยู่ ณ สถานที่อื่น ๆ ที่ห่างไกลจากเมืองมนุษย์หรือเรียกได้ว่าต้องการอยู่แยกห่างจากมนุษย์อันเป็นเหตุให้มนุษย์อดอยากและลำบากเช่นกัน ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ บางสำนวนเล่าว่า การที่แม่โพสพหนีไปนั้น ได้หนีไปลี้ภัยผู้เดียว ดังสำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น แต่ก็มีบางสำนวนที่เล่าว่า แม่โพสพไปหนีพร้อมกับพระวิสสุกรรม เช่นเล่าว่า “เมื่อมนุษย์สรรเสริญว่า พระพุทธรเจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำให้พระโพสพและพระเพชรฆนณกรรม (วิสสุกรรม) เสรีสร้อยน้อยใจ จึงชวนกันขึ้นหลังปลากราย ถือรวงข้าวลอยล่องไป อันเป็นเหตุให้พระโพสพกับพระเพชรฆนณกรรมอยู่ด้วยกันสองคนตั้งแต่นั้น (ข้าวปลาหมาแก้วหาง, 2546: 77-80)

จ) มนุษย์หาผู้ช่วยเหลือให้ไปอ่อนนwonแม่ข้าวกลับมา

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ข้าวถูกตี	ลูกชายเศรษฐีไปพบปลากัง เทวดาแปลงเป็นปลาและนกกแก้วไปอ่อนนwonแม่โพสพให้กลับมา
ข้าวถูกขาย	เจ้าที่ช่วยตายโดยสอนให้ว่าคาถาให้นางโพสพเห็นใจ
ย่ำขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า	มนุษย์ขอให้พระพุทธเจ้าช่วยเหลือ พระพุทธองค์จึงให้พระมาตุลีแปลงเป็นปลาสาครไปอ่อนนwonให้แม่โพสพกลับมา
แม่โพสพ-ฤๅษิตาไฟ	-

ในตำนานข้าวทั้งแบบเรื่อง ข้าวถูกตี -ข้าวถูกขาย และย่ำขวัญข้าว-พระพุทธเจ้า ต่างก็มีเนื้อหาตรงกันในเรื่องของการไปอ่อนนwonให้แม่ข้าวกลับมา โดยเล่าว่า “ลูกชายเศรษฐีได้ไปพบปลากังและได้พูดคุยกับแม่โพสพ เมื่ออ่อนนwonให้นางกลับมาอยู่กับมนุษย์ นางก็ไม่ยอมกลับ เทวดาจึงแปลงกายเป็นปลาและนกกแก้วมาอ่อนนwonให้นางกลับไป” หรือเล่าว่า “เมื่อมนุษย์ได้รับความลำบากจึงพากันไปหาพระพุทธเจ้าและทูลขอให้พระพุทธเจ้านำแม่โพสพกลับมา พระพุทธเจ้าทนอ่อนนwonไม่ไหวจึงทรงใช้ให้มาตุลีแปลงตัวเป็นปลาสาครไปเชิญแม่โพสพกลับมา” เป็นต้น นอกจากนี้ยังเล่าว่า เมื่อตายยากำลังจะตายด้วยความหิว เจ้าที่จึงสอนคาถาเรียกแม่โพสพให้ตาย ครั้นตายว่าคาถา นางพระโพสพก็เห็นใจ” อีกด้วย

ตำนานข้าวสำนวนต่าง ๆ ได้เล่าถึงผู้ที่ไปอ่อนนwonแม่โพสพให้กลับมาแตกต่างกันออกไป ส่วนใหญ่จะเล่าว่าปลาสาครเป็นผู้ไปตามร้องอนแม่โพสพ และระหว่างทางที่ต้องผ่านภูเขาระทบกัน ปลาสาครซึ่งเดิมเคยมีลำตัวกลมจึงถูกภูเขาหนีบและมีลำตัวแบนตั้งแต่นั้นมา บางสำนวนก็เล่าว่ามีนกลาเดินทางไปพร้อมกับปลาสาครด้วย โดยเล่าว่าเมื่อนกลาร้องเร็ว ๆ ภูเขาก็จะกระทบกันเร็ว แต่เมื่อร้องนาน ๆ ครั้ง ภูเขาก็จะกระทบกันนาน ๆ ครั้งด้วย นกลาจึงช่วยปลาสาครให้ไปพบแม่โพสพได้สำเร็จ ทั้งปลาสาครและนกลานี้ บ้างว่าคือพระมาตุลีหรือเทวดาที่แปลงกายมาช่วยมนุษย์ตั้งในสำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างซึ่งเล่าว่าเทวดาได้แปลงกายเป็นปลาและนกกแก้ว หรือพระพุทธเจ้าทรงใช้ให้พระมาตุลีแปลงตัวเป็นปลาสาคร นอกจากนี้ ยังมีสำนวนอื่น ๆ ที่เล่าถึงผู้ที่ไปอ่อนนwonแม่โพสพแตกต่างกันออกไป บ้างว่าคือ พระยาปลา ปลาในคำ เทวดาแปลงเป็นกวาง นกแขกเต้า หรือเรื่องของตายายที่ไปขอร้องให้ฤๅษิตาไฟไปช่วยอ่อนนwonแม่โพสพ เป็นต้น

อนึ่ง ในตำนานข้าวของอีสานยังมีสำนวนที่เล่าว่า พันธุ์ข้าวที่นำมาปลูกในเมืองมนุษย์นี้มาจากการที่ปู่เขย่าเขอได้เป็นผู้ไปขอพันธุ์ข้าวมาจากแม่โพสพอีกด้วย

ฉ) แม่ข้าวเห็นใจมนุษย์ จึงมอบพันธุ์ข้าวมาให้มนุษย์ปลูกเอง

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ข้าวถูกตี	แม่โพสพยอมกลับมาเป็นอาหารของมนุษย์อีกครั้ง
ข้าวถูกขาย	แม่โพสพเห็นใจตายายจึงได้พันธุ์ข้าวมาปลูกและทำพิธีสู่ขวัญข้าว
ย่ำขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า	แม่โพสพเห็นใจมนุษย์จึงมอบข้าวให้ 9 เมล็ด มนุษย์ปลูกข้าวกินเองและทำขวัญข้าว
แม่โพสพ-อุมีดาไฟ	แม่โพสพอุทิศร่างกายเป็นอาหารแก่ชาวโลก ฤๅษีใช้ไม้เท้าตีข้าวจนแตกกระจายทั่วฟ้า มนุษย์จึงนำข้าวไปทำพิธีพันธุ์และบูชาแม่โพสพ

หลังจากที่มีผู้ไปอ้อนวอนแม่โพสพให้กลับมาเมืองมนุษย์แล้ว ตำนานข้าวแบบเรื่องต่าง ๆ ก็สะท้อนให้เห็นร่วมกันว่า แม่โพสพจะโกรธหรือน้อยใจที่ประพฤตินี้หรือไม่ดีต่อแม่โพสพ แต่แม่โพสพก็ยังมิได้ตัดขาดกับมนุษย์อย่างเด็ดขาด แต่กลับเห็นใจมนุษย์ ส่วน *ข้าวถูกตี-ข้าวถูกขาย* แสดงให้เห็นว่า แม่โพสพยอมกลับมาเป็นอาหารของพระพุทธรเจ้าและมนุษย์อีกครั้ง หลังจากน้อยใจที่ถูกแม่หม้ายตีจึงหนีไป แต่แม่โพสพก็ต้องน้อยใจเป็นคำรบสองเมื่อพระยาผู้โลกมากขายข้าว ส่วนตำนานข้าวในอีกกลุ่มหนึ่งเล่าว่า แม่โพสพจะเห็นใจมนุษย์แต่ก็ไม่ปรารถนาจะอยู่ร่วมกับมนุษย์อีกแล้ว จึงได้มอบพันธุ์ข้าวให้แก่ผู้ไปอ้อนวอนเพื่อนำมาให้มนุษย์ปลูก และมนุษย์ต้องทำพิธีบูชาแม่โพสพ โดยแม่โพสพจะมาเยี่ยมเยียนมนุษย์ปีละครั้ง

ใน *แบบเรื่องข้าวถูกขาย* ส่วนตอนที่ยกมาข้างต้น เล่าว่า “หลังจากตายายว่าคาถา แม่โพสพก็เห็นใจ เจ้าที่จึงจับปีกหางของนางทำให้เมล็ดข้าวแตกหัก เกิดเป็นข้าวนานาพันธุ์ จากนั้นนางพระโพสพก็กลั้นใจตาย ตายายก็เอาข้าวพันธุ์ต่าง ๆ เหล่านั้นไปปลูก และเมื่อจะดำข้าวจะเกี่ยวข้าวก็ต้องทำพิธีบูชาแม่โพสพ” ส่วน *แบบเรื่องย่ำขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า* เล่าว่า “เมื่อมาตุลีแปลงเป็นปลาสาครไปอ้อนวอนแม่โพสพ นางก็ไม่ยอมกลับ แต่ด้วยความเมตตาต่อมนุษย์จึงได้มอบเมล็ดข้าวสาร 9 เมล็ดให้นำกลับมาและสั่งกำชับว่าเมื่อมนุษย์เก็บเกี่ยวข้าวแต่ละปีเสร็จแล้วให้ระลึกถึงนาง แต่ระหว่างทางที่มาตุลีเดินทางกลับนกระจากได้มาขโมยกินข้าวไป 2 เมล็ด จึงเหลือกลับมาให้มนุษย์เพียง 7 เมล็ด มนุษย์ก็ได้นำข้าวนั้นมาปลูกและทำขวัญข้าวทั้งในนาและในยุ้งเป็นประจำทุกปี” การเล่าเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่า คนไทย-ไทเชื่อว่า แม่โพสพจะเห็นใจมนุษย์ แต่ก็ไม่ปรารถนาที่จะถือคุณมนุษย์อย่างเต็มที่ดังแต่ก่อนที่เล่าว่าข้าวทั้งหลายบินมาเข้ายุ้งเอง มนุษย์ไม่ต้องปลูกข้าว การไปอ้อนวอนแม่โพสพให้กลับมาครั้งนี้จึงเป็นการอ้อนวอนให้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมาโดยมีข้อแลกเปลี่ยนคือมนุษย์ต้องปลูกข้าวเองและต้องบูชาแม่โพสพ ซึ่งดูประการหนึ่งว่า ความอุดมสมบูรณ์ที่กลับคืนมานี้ ยังสมบูรณ์น้อยกว่าที่เคยเกิดขึ้นในช่วงก่อนหน้าที่มนุษย์จะทำร้ายหรือไม่รู้คุณค่าแม่โพสพหรือย่ำขวัญข้าว

จากที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อนำหน่วยความคดีย่อยของตำนานปรัมปราที่สะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานข้าวทั้ง 6 ประเด็นข้างต้นมาเปรียบเทียบกับกันจะได้ดังนี้

ลำดับ	ข้าวลูกดี	ข้าวลูกขาย	ย่ำขวัญข้าว-พระพุทธรเจ้า	แม่โพสพ-อุษิตาไฟ
ก) ข้าวเกิดขึ้นเอง เกี่ยวข้องกับฟ้า และเมล็ดข้าวมี ขนาดใหญ่	ข้าวเกิดเองในสวน ของพระยารูปิกษ์ ในเมืองฟ้า เมล็ด ข้าวใหญ่กว่า กำปั้นมนุษย์ 5 เท่า	-	แม่โพสพเป็นเทพเจ้า เกิดจากภูผาที่พระอินทร์ บันดาลให้แยกออก	แม่โพสพเดิมเป็น เทพธิดาที่พระอินทร์ ให้ลงมาแสวงบุญ หลังถูกไฟจากอุษิตา เผาไหม้ เกิดเป็นข้าว เมล็ดใหญ่
ข) ข้าวเสียดคน เป็นอาหารของ มนุษย์	พระยารูปิกษ์นำ ข้าวจากเมืองฟ้า มายังเมืองมนุษย์เพื่อ เป็นอาหารของ พระพุทธรเจ้าและ มนุษย์	แม่โพสพกลับมา เป็นอาหารของ พระพุทธรเจ้าและ มนุษย์	แม่โพสพตามวัณนิมา ยังเมืองมนุษย์	นางสาวทวิลงมายัง โลกเพื่อเป็นอาหาร แก่ชาวโลก
ค) มนุษย์ทำร้ายหรือ ไม่รู้คุณค่าข้าว ข้าวจึงมี ขนาดเล็กลงและ แม่ข้าวหนีไป	แม่หม้ายติข้าวเพราะ โกรธที่ข้าวมามาก เกินไป ข้าวจึงมี ขนาดเล็กลง	พระยาผู้โลกมากสั่ง ให้ขายข้าว เมล็ด ข้าวเล็กลงตามสมัย ของพระพุทธรเจ้าแต่ ละพระองค์	มนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้า ยกย่องว่าพระพุทธรเจ้าคือ ผู้มีประโยชน์สูงสุด	-
ง) แม่ข้าวโกรธหรือ น้อยใจจึงหนีไป ทำให้มนุษย์อดอยาก	แม่โพสพโกรธที่ถูก แม่หม้ายติจึงหนีไป อยู่กับปลาในหนอง น้ำ มนุษย์อดอยาก ไป 1,000 ปี	แม่โพสพโกรธที่จะ ถูกขายจึงหนีไปอยู่ กับเจ้าที่บนภูเขา มนุษย์อดอยากไป 320 ปี	แม่โพสพน้อยใจที่มนุษย์ สัตว์ และเทพเจ้าไม่รู้คุณค่า จึงหนีไปอยู่ในถ้ำ มนุษย์ ทำนาไม่ได้ผลเต็มที่	-
จ) มนุษย์หาผู้ช่วย เหลือใจไปอ้อนวอน แม่ข้าวกลับมา	ลูกชายเศรษฐีไปพบ ปลากิ่ง เทวดาแปลง เป็นปลาและนกกแก้ว ไปอ้อนวอน แม่โพสพให้กลับมา	เจ้าที่ช่วยตายายโดย สอนให้ว่าคาถาให้ นางโพสพเห็นใจ	มนุษย์ขอให้พระพุทธรเจ้า ช่วยเหลือ พระพุทธรองค์ จึงให้พระมาตุลีแปลงเป็น ปลาสลาดไปอ้อนวอนให้ แม่โพสพกลับมา	-
ฉ) แม่ข้าวเห็นใจ มนุษย์ จึงมอบ พันธุ์ข้าวมาให้ มนุษย์ปลูกเอง	แม่โพสพยอมกลับ มาเป็นอาหารของ มนุษย์อีกครั้ง	แม่โพสพเห็นใจ ตายายจึงได้ พันธุ์ข้าวมาปลูก และทำพิธีสู่ขวัญ ข้าว	แม่โพสพเห็นใจมนุษย์จึง มอบข้าวให้ 9 เมล็ด มนุษย์ปลูกข้าวกินเอง และทำขวัญข้าว	แม่โพสพอุทิศ ร่างกายเป็นอาหาร แก่ชาวโลก อุษิตา ไม่เท่าดีข้าวจนแตก กระจายทั่วฟ้า มนุษย์ จึงนำข้าวไปทำ พิธีพันธุ์และบูชา แม่โพสพ

3.1.3 ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส

ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส (Solar and Lunar Eclipse Myth) มีเนื้อหา มุ่งอธิบายปรากฏการณ์การเกิด “คราส” หรือ “อุปราคา” ผ่านเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระอาทิตย์พระจันทร์ โดยทั่วไปตำนานสุริยคราสและจันทรคราสที่ปรากฏในบริเวณต่าง ๆ ทั่วโลกมักจะอธิบายว่า การเกิด “คราส” มีสาเหตุมาจากการที่พระอาทิตย์หรือพระจันทร์ถูกสิ่งชั่วร้ายซึ่งอาจจะเป็นมังกร งู เสือ วัว ฯลฯ กลืนกิน เช่น ชาวอาร์เมเนียนเชื่อว่าสุริยคราสจันทรคราสเกิดจากการที่วัวตัวผู้มา กลืนกินพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ เป็นต้น ส่วนในสังคมไทย-ไท เรามีความเชื่อว่าคราสเกิดขึ้น ด้วยเหตุที่กบขึ้นไปกลืนกินพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ โดยเรียกปรากฏการณ์นั้นว่ากบกินตะวัน หรือกบกินเดือนประการหนึ่ง หรือเชื่อว่าเกิดจากอสูรที่ชื่อราหูไปแก้แค้น โดยการอมพระอาทิตย์ พระจันทร์เอาไว้อีกประการหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการรับรู้เรื่องเล่าที่ว่าคราสเกิดมาจากการที่มนุษย์ชื่อ อาทิตย์ จันทร และราหู (หรือกบ) กลับชาติไปเกิดเพื่อแก้แค้น หรือในทางตรงกันข้ามคือไป เยี่ยมเยียนกันและกันอีกด้วย

ปฐม หงษ์สุวรรณ (2542) ศึกษาตำนานสุริยคราสและจันทรคราสของชนชาติไทย ซึ่งรวบรวมได้ 62 ตำนาน พบว่า สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 แบบเรื่อง ดังนี้

ก) **แบบเรื่องกบกินเดือนกินตะวัน** มีเนื้อหาเป็นเรื่องของกบตัวหนึ่งที เหาะขึ้นไปกั๊กกินตะวันและเดือนเพราะมีตะวันและเดือน 12 ดวงบนท้องฟ้าทำให้อากาศร้อนมาก ครั้นกบกินตะวันและเดือนจนเหลืออยู่ดวงเดียว มนุษย์จึงต้องรีบตีเกราะเคาะไม้ให้กบหยุดกินตะวัน และเดือน ตำนานนี้ดูจะเป็นสำนวนที่เก่าแก่ที่สุดและเป็นที่มาของชื่อตำนานว่า ตำนานกบกินเดือน กินตะวัน เป็นสำนวนที่มีกลิ่นอายของการนับถือธรรมชาติและการนับถือผีอยู่คงจะเห็นได้จาก รูปสัตว์สัญลักษณ์คือ “กบ” ซึ่งทำให้เกิด “คราส” ขึ้น แบบเรื่องนี้พบในตำนานของลาว ไทดำ ไทขาว ไทอีสานและกลุ่มไทวน²⁰

ข) **แบบเรื่องราหูอมจันทร์** เป็นเรื่องที่มีที่มาจากคติพราหมณ์ตอนที่ กวนน้ำอมฤต ราหูแอบกินน้ำอมฤต พระอาทิตย์พระจันทร์เห็นจึงไปฟ้องพระนารายณ์ ราหูจึงถูกตัด เป็น 2 ท่อน แต่ท่อนบนเป็นอมตะเพราะกินน้ำอมฤตเข้าไปแล้วจึงถูกตัดแต่ท่อนล่างออกไป ราหูจึง โกรธมาก พบกันทีไรจะต้องเข้าไปกลืนกินพระอาทิตย์พระจันทร์ แต่เพราะไม่มีร่างกายท่อนล่าง

²⁰ ประเสริฐ ณ นคร (2538: 2) สำนวนวรรณกรรมเรื่องกบกินเดือนในกลุ่มคนไทย ได้แก่ ไทดำ ไทขาว ในเวียดนาม ไทลาวในประเทศลาว ไทอีสานและไทวนในประเทศไทย ไทเมาในพม่า ไทลื้อในสิบสองพันนา ไทใหญ่ในพม่า ไทอาหมในอินเดีย และไทเงินในพม่า สรุปได้ว่า เท้าที่ทราบจากไท 11 เผ่า มีกบกินเดือนทั้ง 11 เผ่า ส่วนกบกินตะวันมีเพียง 7 เผ่า กบที่เคยใช้ในสมัยโบราณมีอีก 1 เผ่า หมากินตะวัน 2 เผ่า ทั้ง 11 เผ่านี้อยู่ใน กลุ่มไทตะวันตกเฉียงใต้

พระอาทิตย์พระจันทร์จึงหลุดออกไปได้ทุกที่ แบบเรื่องนี้พบในตำนานของไทยภาคกลางและไทยภาคใต้

ค) แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน เป็นเรื่องของพี่น้องทะเลาะกันเพราะแย่งภานะหรือข้าวที่จะใส่บาตร หรือการทำอาหารใส่บาตร บางส่วนก็ออกชื่อว่าพี่ชื่ออาทิตย์กับจันทร์ และน้องชื่อราหู บางส่วนก็ว่า คนใช้ชื่อราหู พี่ทั้งสองกดข้าวสวยไปใส่บาตร เหลือแต่ข้าวใหม่ก้นหม้อ น้องหรือคนใช้จึงโกรธและจองเวร เห็นเมื่อไรต้องไปบึงกัน ทำให้เกิดอุปราคา แบบเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลจากคติทางพุทธศาสนาดังมีปรากฏใน คัมภีร์อนาคตวงศ์ส่วนล้านนา และ ไตรภูมิโลกวิจิตรัย แบบเรื่องนี้พบในตำนานของไทยภาค ไทใต้คง ไทใหญ่ ไทจีน ไทลื้อ และไทยวน

ง) แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน เป็นเรื่องของพี่น้องที่รักกันมาก พี่ชื่ออาทิตย์ น้องชื่อจันทร์ เมื่อตายไปแล้วก็มักจะไปเยี่ยมกันเสมอ ในการไปเยี่ยมกันทำให้เกิดบังแสงกัน ซึ่งพบว่าเป็นเรื่องที่ตัดตอนมาจาก จันทราษชาดก นิทานลำดับที่ 61 ใน ปัญญาสชาดก แบบเรื่องนี้พบในตำนานของไทยวน ลาว ไทยอีสาน และไทยภาคกลาง

จากการศึกษาด้านานสุริยคราสและจันทรคราสทั้ง 62 ส่วนดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าคนไทยในแต่ละภาครับรู้ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสในแบบเรื่องที่แตกต่างกันไป ในภาคเหนือพบว่ารับรู้ แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน มากที่สุดโดยพบ แบบเรื่องกบกินเดือน และ แบบเรื่องราหูอมจันทร์ อยู่บ้าง แต่ไม่พบ แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน ในภาคอีสาน พบว่ารับรู้ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสทุกแบบเรื่อง แต่พบ แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน มากที่สุดเช่นเดียวกับในภาคเหนือ รองลงมาคือ แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน ส่วนในภาคกลางและภาคใต้ พบว่า แบบเรื่องกบกินเดือน ไม่อยู่ในความรับรู้ของคนไทยภาคกลางและภาคใต้ แต่พบ แบบเรื่องราหูอมจันทร์ และ แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน เช่นเดียวกับที่พบในภาคเหนือและภาคอีสาน ส่วน แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน นั้นมีปรากฏในภาคกลางแต่ไม่แพร่หลายมากนัก ในขณะที่ไม่พบแบบเรื่องนี้ในภาคใต้

ตำนานสุริยคราสและจันทรคราสทั้ง 4 แบบเรื่องซึ่งรับรู้กันอยู่ในสังคมไทยมีตัวอย่างดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 กบกินเดือนกินตะวัน

“กบกินเดือน” เล่าโดยอาจารย์ปรีชา พิณทอง ปฐม หงษ์สุวรรณ สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2541

“ตั้งแต่สมัยที่บ้านเมืองบ่กุ่มชุ่มเย็น ฟ้าฝนบ่ตก ฝนบ่ลง ได้เกิดความแห้งแล้งในโลกมนุษย์เพราะแสงอาทิตย์แสงจันทร์ เพื่อให้ฟ้าฝนตกลงมาจึงได้มีกบขึ้นไปกินเดือน”

แบบเรื่องที่ 2 ราหูอมจันทร์

“พระราหู” (การศึกษานิทานพื้นบ้านในจังหวัดนครศรีธรรมราช)

“พระราหูเป็นอสูรแต่เพียงผู้เดียวที่มีความเป็นอมรหรืออมตะในบรรดาหมู่อสูรทั้งหมด ทั้งนี้เพราะเมื่อคราวที่กวนเกษียรสมุทร พระราหูได้แปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขอแบ่งน้ำทิพย์คัมภีร์ด้วย แต่พระอาทิตย์และพระจันทร์เห็นการกระทำของพระราหูจึงนำเรื่องไปบอกแก่พระนารายณ์ พระนารายณ์จึงขว้างอสุรราหูด้วยจักรทำให้พระราหูขาดออกเป็นสองท่อน แต่ด้วยอำนาจแห่งน้ำทิพย์ที่อสุรราหูได้คัมภีร์เข้าไปจึงทำให้ไม่ตาย ด้วยที่ถูกพระนารายณ์ทำร้ายเอาจนถึงร่างกายขาดกันเป็นสองท่อนก็เพราะพระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นต้นเหตุ พระราหูจึงอาฆาตแค้นพระอาทิตย์และพระจันทร์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ราหูจึงหาโอกาสจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินอยู่เรื่อยมา แต่พระอาทิตย์และพระจันทร์ก็หลุดลวงพันไปได้ ช่วงเวลาที่ไม่นานนัก ทั้งนี้เพราะราหูมีร่างกายอยู่เพียงครึ่งท่อนนั่นเอง การกระทำของพระราหูต่อพระอาทิตย์และพระจันทร์อันเป็นการจองเวรนั้นจึงทำให้สุริยคราสและจันทรคราสขึ้นมาจากกระทั่งทุกวันนี้”

แบบเรื่องที่ 3 พี่น้องทะเลาะกัน

“กบกินเดือน” (ด้วยปัญญาและความรัก)

“มีเศรษฐีคนหนึ่ง มีลูกสาว 2 คน ต่อมาพ่อแม่ตายไป เศรษฐีนี้ก็มีทรัพย์สมบัติมากถึง 88 โกฎิ ลูกก็อยากทำบุญให้พ่อแม่ และพระสงฆ์องค์เจ้านั้นอยู่ในป่า เขาก็แต่งเตรียมข้าวของที่จะไปทำบุญใส่เกวียนไปและบอกน้องชายว่าได้เตรียมข้าวของให้พร้อม อย่าลืมอะไรนะเวลาไปจะได้ไปตักบาตร เมื่อไปถึงและจะตักบาตรแต่ไม่มีทัพพี พี่สาวทั้งสองก็โกรธจึงด่าน้องขึ้นท่ามกลางผู้คนที่ไปทำบุญว่าบอกแล้วว่าอย่าลืมอะไรก็ยังลืมทัพพีจนได้ น้องก็วิ่งกลับบ้านด้วยความโกรธ ไปเอาทัพพีแล้วตั้งจิตอธิษฐาน คนใดขอให้ไปเกิดเป็นพระอาทิตย์ คนที่สองขอให้ไปเกิดเป็นพระจันทร์ คนที่สามคนสุดท้ายก็ขอให้ไปเกิดเป็นราหู วันนีพี่ทำให้ตนอับอายคนทั้งหลาย ข้าจะทำให้พี่อับอายคนทั้งโลก ชาติต่อมา ราหูก็ไปคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ เวลาพระราหูคาบนั้น พระอาทิตย์ก็ไปขอคาถาจากพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าก็ให้สูตรสุริยะและพระจันทร์ก็ได้สูตรจันทิมะ เคี้ยวนี้ราหู

คาบพระอาทิตย์และพระจันทร์ไม่ได้เพราะสูตรของพระพุทธเจ้า ราชูจึงได้แต่เอามือเข้าบัง”

แบบเรื่องที่ 4 ฟัน้อง ไปเยี่ยมเยียนกัน

“กบกินเดือน” พระครูปลัดวิมลปริยัติวิมล ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระอารามหลวง วัดพระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม ปฐม หงษ์สุวรรณ สัมภาษณ์, 14 ตุลาคม 2541

“พระอาทิตย์กับพระจันทร์เป็นพี่น้องกัน ทั้งสองได้สร้างสมบุญบารมี กระทำกรรมดีไว้เมื่อครั้งที่ยังเป็นมนุษย์ เมื่อทั้งสองได้ตายไปจึงได้ไปเกิดเป็นพระอาทิตย์กับพระจันทร์ที่อยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าคอยให้แสงสว่างแก่โลก นาน ๆ ทั้งสองจะมาพบกัน ด้วยความสัมพันธ์เป็นพี่น้องกันเมื่อชาติที่แล้ว ทั้งสองจึงได้เข้าไปเยี่ยมยามถามไถ่กัน ชาวบ้านจึงเรียกว่า กบกินเดือน”

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานสุริยคราสและจันทรคราสที่ผู้วิจัยรวบรวมได้ มีประเด็นสำคัญดังนี้

- ก) ราชู และกบมีสถานภาพต่ำกว่าพระอาทิตย์ พระจันทร์
- ข) ราชู (หรือน้อง) ทำผิดจึงถูกลงโทษและอาฆาตพระอาทิตย์ พระจันทร์
- ค) ราชู กบ พระอาทิตย์ พระจันทร์บังแสงกัน
- ง) พระอาทิตย์พระจันทร์พ้นจากอุปราคา

เมื่อพิจารณาด้านานสุริยคราสและจันทรคราสทั้ง 4 แบบเรื่องที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้นเป็นหลัก พบว่า สามารถนำมาเปรียบเทียบเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำๆ กัน ได้ดังนี้

ก) ราหูและกบมีสถานภาพต่ำกว่าพระอาทิตย์พระจันทร์

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
กบกินเดือนกินตะวัน	กบตัวหนึ่งอยู่ในเมืองลุ่ม ส่วนพระอาทิตย์พระจันทร์อยู่ในเมืองฟ้าและส่องแสงมากเกินไป ทำให้บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตก
ราหูอมจันทร์	พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นเทพ ส่วนราหูเป็นอสูร ทั้งสามอยู่ในเมืองฟ้า ราหูคิดจะขโมยกินน้ำทิพย์
พี่น้องทะเลาะกัน	อาทิตย์ จันทร์ และราหูเป็นลูกของเศรษฐี อาทิตย์และจันทร์เป็นพี่สาว ส่วนราหูเป็นน้องชาย (บางสำนวนเล่าว่าราหูเป็นคนใช้) ทั้งสามจะเดินทางไปทำบุญให้เศรษฐีผู้พ่อ
พี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน	(เล่าว่าอาทิตย์และจันทร์เป็นพี่น้องกัน ไม่กล่าวถึงราหู)

เนื้อหาส่วนแรกที่ปรากฏซ้ำจากการเปรียบเทียบตำนานสุริยคราสและจันทรคราสทั้ง 4 แบบเรื่องข้างต้น คือการกล่าวถึงสถานภาพของพระอาทิตย์ พระจันทร์ ราหู และกบ โดยชี้ให้เห็นว่า ราหูและกบนั้นมีสถานภาพที่ต่ำกว่าพระอาทิตย์และพระจันทร์

ใน *แบบเรื่องกบกินเดือน* ได้สะท้อนให้เห็นว่าพระอาทิตย์พระจันทร์มีสถานะสูงกว่ากบตัวอยู่ในเมืองฟ้า จึงแตกต่างจากกบซึ่งอยู่ในเมืองลุ่มหรือโลก *แบบเรื่องราหูอมจันทร์* ก็สะท้อนให้เห็นความคิดนี้เช่นกันโดยเล่าว่า พระอาทิตย์พระจันทร์เป็นเทพอยู่ในเมืองฟ้า แตกต่างจากราหูที่แม้จะอยู่ในเมืองฟ้าแต่ก็มีสถานะต่ำกว่าด้วยเป็นอสูร ส่วน *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* และ *แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน* อาจเล่าถึงพี่น้อง 2 คน คืออาทิตย์และจันทร์ หรือพี่น้อง 3 คนโดยเล่าว่า อาทิตย์เป็นพี่คนโต และจันทร์เป็นพี่คนรอง ส่วนราหูเป็นน้องคนสุดท้อง ในสำนวนที่เล่าถึงพี่น้อง 3 คนนี้ จะแสดงให้เห็นสถานภาพของราหูที่ต่ำกว่าพี่ทั้งสองอย่างชัดเจนด้วยราหูเป็นน้องคนสุดท้องที่ต้องคอยทำตามคำสั่งของพี่ทั้งสองคืออาทิตย์และจันทร์ โดยบางสำนวนเล่าว่าทั้งสองเป็นหญิงแต่บางสำนวนก็เล่ากลับกันว่าทั้งสองเป็นชาย นอกจากนี้ ยังมีตำนานสุริยคราสและจันทรคราสอีกหลายสำนวนที่เล่าว่าราหูนั้นมีใช้น้องคนสุดท้องแต่มีสถานภาพเป็นคนรับใช้ของอาทิตย์และจันทร์

จากการเปรียบเทียบเนื้อเรื่องของทั้ง 4 แบบเรื่องข้างต้นพบว่า *แบบเรื่องกบกินเดือน* ได้กล่าวถึงภาวะผิดปกติของพระอาทิตย์และพระจันทร์ซึ่งมีผลกระทบต่อโลก ดังว่า “แสงอาทิตย์แสงจันทร์มากเกินไปทำให้บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตก” อันเป็นเหตุให้กบคิดอยากช่วยเหลือมนุษย์ ใน *แบบเรื่องราหูอมจันทร์* ได้กล่าวถึงเหตุการณ์คราวกวนเกษียรสมุทรว่า ครั้งนั้นราหูคิดอยากจะขโมยกินน้ำทิพย์ ซึ่งต่อมามีพระอาทิตย์และพระจันทร์มาเห็นการกระทำของราหูจึงไปฟ้องพระนารายณ์ ส่วนใน *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* และ *แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน* มีเนื้อหาร่วมกันกล่าวถึงการทำบุญ โดย *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* เล่าว่า “เศรษฐีผู้หนึ่งตายไป

ลูกสาวทั้งสองคืออาทิตย์และจันทร์อยากทำบุญให้พ่อแม่ จึงให้น้องชายคือราหูเตรียมข้าวของใส่เกวียน เดินทางไปทำบุญ” แต่ต่อมาราหูก็ลืมหืมที่ที่จะใช้ดักบาตรทำให้พี่สาวทั้งสองคืออาทิตย์และจันทร์โกรธ ขณะนั้น *แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน* เล่าว่า “เมื่อครั้งที่สองพี่น้องคืออาทิตย์และจันทร์เป็นมนุษย์ ได้สร้างสมบุญบารมี กระทำกรรมดีไว้” การเปิดเรื่องเช่นนี้ทำให้เห็นถึงสัมพันธภาพซึ่งมีทั้งสัมพันธภาพที่ไม่ดี (-) ระหว่างอาทิตย์ จันทร์ ซึ่งมีสถานภาพที่สูงกว่าราหูและภพซึ่งมีสถานภาพที่ต่ำกว่า ดังปรากฏใน *แบบเรื่องกบกินเดือน แบบเรื่องราหูอมจันทร์ แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* และสัมพันธภาพที่ดี (+) ระหว่างอาทิตย์และจันทร์ ดังปรากฏใน *แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน*

ข) ราหู (หรือน้อง) ทำผิดจึงถูกลงโทษและอาฆาตแค้นพระอาทิตย์พระจันทร์

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
กบกินเดือนกินตะวัน	-
ราหูอมจันทร์	ราหูแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขอกินน้ำทิพย์ พระอาทิตย์และพระจันทร์นำเรื่องไปฟ้องพระนารายณ์ พระนารายณ์ทราบความจริงขว้างจักรตัดร่างราหูขาดเป็นสองท่อน ราหูจึงอาฆาตแค้นพระอาทิตย์และพระจันทร์
พี่น้องทะเลาะกัน	น้องชายลืมหืมที่ที่จะใช้ดักบาตร พี่สาวจึงค้ำองุ่นท่ามกลางผู้คนที่มาทำบุญ น้องโกรธ จึงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะทำให้พี่อายุคนทั้งโลก
พี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน	-

หลังจากที่ได้กล่าวถึงสถานภาพของอาทิตย์ จันทร์ และราหู รวมทั้งสัมพันธภาพที่มีต่อกันแล้ว เฉพาะ *แบบเรื่องราหูอมจันทร์* และ *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ราหูหรือน้องได้กระทำความผิดจึงถูกลงโทษ อันเป็นเหตุให้ราหูอาฆาตแค้นพระอาทิตย์พระจันทร์ โดย *แบบเรื่องราหูอมจันทร์* ได้เล่าว่า “ราหูแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขอกินน้ำทิพย์ พระอาทิตย์และพระจันทร์นำเรื่องไปฟ้องพระนารายณ์ พระนารายณ์ทราบความก็ขว้างจักรตัดร่างราหูขาดเป็นสองท่อน ราหูจึงอาฆาตแค้นพระอาทิตย์ พระจันทร์” ส่วน *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* เล่าว่าเมื่อพี่สาวทั้งสองจะไปดักบาตรและให้น้องชายคือราหูเตรียมข้าวของใส่เกวียนให้พร้อมและกำชับอย่าลืมหืมสิ่งของใด ๆ ที่จะใช้ในการทำบุญ แต่ปรากฏว่า “น้องชายลืมหืมที่ที่จะใช้ดักบาตร เมื่อพี่สาวทั้งสองรู้ว่าน้องชายลืมหืมที่ค้ำองุ่นท่ามกลางผู้คนที่มาทำบุญ ทำให้น้องโกรธจึงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะทำให้พี่อายุคนทั้งโลก” จึงกล่าวได้ว่า ทั้งสองแบบเรื่องนี้มีจุดร่วมกันในประเด็นเรื่องของราหูที่ทำผิด ถูกลงโทษ และอาฆาตแค้นพระอาทิตย์พระจันทร์

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ใน *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* ซึ่งรับรู้กันอยู่ในภาคต่าง ๆ ของไทย ได้กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้พี่น้องทะเลาะกันแตกต่างกันไป และความขัดแย้งนั้นทำให้น้องคิดอาฆาตพี่ ในภาคเหนือ พบว่าสาเหตุของความขัดแย้งประการแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับฝีมือในการปรุงอาหาร กล่าวคือ พ่อแม่ต้องการทดสอบฝีมือการทำอาหารของลูกสาวทั้งสอง แต่ด้วยรสชาติที่ไม่ถูกปากของกันและกัน ลูกจึงเกิดโต้เถียงและบันดาลโทสะทำร้ายกันจนตายด้วยความอาฆาตจึงไปเกิดเป็นกบที่ไล่กินเดือน ประการที่สอง ความขัดแย้งเกิดจากการที่พี่น้องจะไปทำบุญ แต่น้องคนสุดท้ายท้อหงุขาวโหม้ทำให้พี่ทั้งสองโกรธ เอาด้ามไม้ที่คนขาว (ทัพพี) ดีหัวน้องน้องจึงอาฆาตแค้น เมื่อตายไปก็ไปเกิดเป็นราหูที่ตามแก้แค้นพี่คืออาทิตย์กับจันทร์จึงเกิดอุปราคาขึ้น และประการสุดท้าย ความขัดแย้งเกิดจากการที่น้องคนสุดท้ายหรือคนใช้ลืมทัพพีที่พี่หรือเจ้านายจะใช้ตักบาตร จึงถูกด่าว่าและถูกเอาทัพพีตีหัวต่อหน้าผู้คนที่มาทำบุญ ทำให้น้องหรือคนใช้โกรธและอาฆาตแค้นไว้ว่าวันหนึ่งจะต้องแก้แค้นให้พี่หรือเจ้านายของตนให้ได้อายุบ้าง เมื่อตายไปก็ไปเกิดเป็นราหูซึ่งมาอมพระอาทิตย์หรือพระจันทร์ผู้เป็นพี่หรือเจ้านายของตนเมื่อชาติที่แล้วให้ได้อายุคนทั้งโลกตามที่อาฆาตไว้ ซึ่งก็คือตำนานสุริยคราสจันทรคราสที่มีเนื้อเรื่องทำนองเดียวกับสำนวนที่ขกมาเป็นตัวอย่างนี้

ในภาคอีสาน พบว่า *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* จะเล่าถึงสาเหตุของความขัดแย้งว่าเกิดจากการทะเลาะกันของตัวละครคือราหูที่ตามทวงหนี้พี่คืออาทิตย์และจันทร์ หรือกบที่ตามทวงหนี้ตะวันหรือเดือน อีกทั้งยังมีเรื่องในอีกแนวหนึ่งที่เล่าว่าอุปราคาเกิดจากการแสดงอิทธิฤทธิ์หรือการแย่งชิงความเป็นใหญ่ระหว่างฝ่ายเทพกับฝ่ายมารอีกด้วย ในภาคกลาง นิยมเล่าถึงสาเหตุของการทะเลาะกันว่า น้องคนเล็กคือราหู โกรธที่ตนไม่มีภานะที่สวยงามมาตักบาตร แต่พี่ทั้งสองคืออาทิตย์และจันทร์กลับใช้ขันเงินขันทองมาตักบาตร ราหูจึงอาฆาตพี่ทั้งสองไว้ ด้วยเหตุที่ไม่มีภานะสวยงามมาตักบาตรนี้เล่ากันว่าราหูได้ใช้ กระทบ โอ กะลุ่ม (ตะลุ่ม) หรือกระบุงมาตักบาตร อันเป็นเหตุให้ชาติต่อมาราหูนีปากกว้างเช่นเดียวกับปากของภานะเหล่านั้น จึงสามารถอมพระอาทิตย์พระจันทร์ได้ นอกจากนี้ยังมีสำนวนที่เล่าถึงบ่าวใช้ผู้ลืมช้อนตักแกง (ทัพพี) อาฆาตนายทั้งสองที่ใช้ช้อนตักแกงดีสีระของคนให้ได้อายุเช่นเดียวกับที่พบในภาคเหนือ และสำนวนที่เล่าถึงการที่น้องตามทวงหนี้พี่เช่นเดียวกับที่พบในภาคอีสานอีกด้วย ส่วนในภาคใต้ สาเหตุของความขัดแย้งเป็นสาเหตุเดียวกับที่พบในภาคกลาง คือเป็นเรื่องของราหูที่ไม่มีภานะสวยงามไปตักบาตรเช่นพี่ทั้งสอง

ความขัดแย้งที่ถ่ายทอดผ่านตำนานสุริยคราสและจันทรคราส *แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน* โดยมีรายละเอียดแตกต่างกันนี้ เป็นการสื่อสารว่า การเกิดคราสหรืออุปราคาตามความคิดความเชื่อของคนไทยนั้น มีสาเหตุมาจากความขัดแย้งระหว่างพี่น้อง ไม่ว่าจะเป็้อาทิตย์ผู้เป็นพี่กับจันทร์ผู้เป็นน้อง หรือ อาทิตย์ จันทรผู้เป็นพี่กับราหูผู้เป็นน้องนั่นเอง โดยถ่ายทอดออก

มาเป็นความขัดแย้งในเรื่องของฝีมือในการปรุงอาหาร การหุงข้าวใหม่ไปทำบุญ การลืมหักพิที่จ้ะใช้ตัดกบตร การทวงหนี้ การแย่งชิงความเป็นใหญ่ รวมทั้งการที่ไม่มีภานะที่สวยงามไปตัดกบตร

ค) ราชู กบ พระอาทิตย์ พระจันทร์บังแสงกัน

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
กบกินเดือนกินตะวัน	กบขึ้น ไปกินเดือนบนฟ้า ฝนจึงตกลงมา
ราหูอมจันทร์	ราหูซึ่งมีร่างกายท่อนบนเป็นอมตะจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินด้วยจงเวร จึงเกิดอุปราคา
พี่น้องทะเลาะกัน	พี่น้องทั้งสามตายไปเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และราหู ราหูไปคาบพระอาทิตย์ พระจันทร์ จึงเกิดอุปราคา
พี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน	พี่น้องทั้งสองตายไปเกิดเป็นพระอาทิตย์พระจันทร์ พระอาทิตย์และพระจันทร์เข้าไปเยี่ยมขามถามไถ่กัน จึงเกิดอุปราคา

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นต่อมาเป็นประเด็นสำคัญของตำนานสุริยคราสจันทรคราสทุกแบบเรื่อง คือเรื่องของการที่ ราหู กบ พระอาทิตย์ พระจันทร์ บังแสงกัน อันทำให้เกิดปรากฏการณ์สุริยคราสและจันทรคราส โดยใน แบบเรื่องกบกินเดือน และ ราหูอมจันทร์ กล่าวถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ และราหู ที่อยู่ในเมืองฟ้าอยู่แล้ว ส่วน แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน และ พี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน กล่าวว่า อาทิตย์ จันทร และราหูนั้น ได้ตายไปแล้วเกิดเป็นพระอาทิตย์ พระจันทร์ และพระราหู อยู่บนฟากฟ้า

แบบเรื่องกบกินเดือน เล่าว่า กบได้ขึ้นไปบนฟ้าเพื่อกินพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่ส่องแสงมากเกินไปทำให้บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตก เมื่อกบขึ้นไปกินเดือนจึงทำให้แสงอาทิตย์แสงจันทร์ลดน้อยลง และฝนตกลงมา แบบเรื่องราหูอมจันทร์เล่าว่า หลังจากที่ราหูถูกพระนารายณ์ขว้างจักรตัดร่างขาดเป็น 2 ท่อน ราหูก็อาฆาตเค้นพระอาทิตย์และพระจันทร์ เมื่อพบพระอาทิตย์และพระจันทร์ครั้งใด ราหูก็จับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินด้วยจงเวร จึงเกิดอุปราคาขึ้น แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน เล่าว่า หลังจากที่พี่น้องคือราหู โกรธพี่ที่คิดว่าตนทามกลางผู้คนที่มาทำบุญจึงได้ตั้งจิตอธิษฐานว่าจะทำให้พี่อายุคนทั้งโลกแล้ว ทั้งสามก็ตายไปเกิดเป็นพระอาทิตย์พระจันทร์และพระราหู เมื่อพบพระอาทิตย์พระจันทร์ จึงแก้แค้นโดยเข้าไปคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ไว้อันเป็นสาเหตุของการเกิดอุปราคา ส่วน แบบเรื่องพี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน เล่าว่าหลังจากที่อาทิตย์และจันทร์สร้างสมบุญบารมีในช่วงที่เป็นมนุษย์แล้ว เมื่อตายไปก็ไปเกิดเป็นพระอาทิตย์และพระจันทร์อยู่บนสวรรค์ชั้นฟ้า นานๆ ครั้ง พระอาทิตย์และพระจันทร์เข้าไป

เข้ยมขามถามได้กัน จึงเกิดอุปราคาขึ้น ดังนั้น สาเหตุของการเกิดอุปราคาจึงถูกอธิบายด้วยเรื่องของการ “กิน” “อม” “ทะเลาะ” ซึ่งเป็นเรื่องของ “การแก้แค้น” อันสะท้อนให้เห็นสัมพันธภาพที่ไม่ดี (-) และ “การไปเข้ยมเข้ยน” ซึ่งเป็นสัมพันธภาพที่ดี (+) ต่อกันนั่นเอง

ง) พระอาทิตย์พระจันทร์พ้นจากอุปราคา

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
กบกินเดือนกินตะวัน	-
ราหุอมจันทร์	พระอาทิตย์ พระจันทร์ พ้นจากร่างของราหู
พี่น้องทะเลาะกัน	ราหูคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ไม่ได้ เพราะคาบของพระพุทธรเจ้าจึงได้แต่เอามือเข้บั้ง
พี่น้องไปเข้ยมเข้ยนกัน	-

หลังจากที่เกิดอุปราคาแล้ว เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในที่สุดท้ายก็คือเรื่องของการที่พระอาทิตย์ พระจันทร์ พ้นจากอุปราคา จากตัวอย่างที่ยกมานี้ แบบเรื่องราหุอมจันทร์ เล่าว่าพระอาทิตย์พระจันทร์ได้พ้นจากร่างของราหู เพราะราหุมีร่างกายอยู่เพียงครึ่งท่อนที่เป็นอมตะ เพราะกินน้ำทิพย์เข้เข้าไป แต่ร่างกายท่อนล่างนั้นขาดไปด้วยน้ำทิพย์ยังซึมซาบเข้เข้าไปไม่ถึง จึงทำให้พระอาทิตย์และพระจันทร์พ้นจากร่างของราหูได้ ส่วน แบบเรื่องพี่น้องทะเลาะกัน ได้ดึงตัวละครสำคัญคือ พระพุทธรเจ้า เข้มาเป็นผู้ช่วยเหลือให้พระอาทิตย์และพระจันทร์พ้นจากอุปราคา โดยเล่าว่า ราหูคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ไม่ได้ตลอดเพราะพระอาทิตย์ไปขอคาบจากพระพุทธรเจ้า พระพุทธรเจ้าก็ให้สูตรสุริยะและสูตรจันทิมะแก่พระอาทิตย์และพระจันทร์ ราหูจึงได้แต่เอามือเข้บั้งพระอาทิตย์พระจันทร์เท่านั้น อนึ่ง ยังมีสำนวนที่เล่าว่าผู้ช่วยเหลือมิใช่พระพุทธรเจ้า หากเป็นพระอินทร์ที่ไม่ให้ราหูกินพระอาทิตย์พระจันทร์ ราหูจึงเพียงแต่ใช้นิ้วหัวแม่มือบั้งพระอาทิตย์พระจันทร์

ในตำนานสุริยคราสจันทรคราสสำนวนอื่น ๆ ก็ได้กล่าวถึงการพ้นจากอุปราคาของพระอาทิตย์พระจันทร์ว่า ด้วยมนุษย์กลัวว่ากบจะกลืนกินพระอาทิตย์พระจันทร์จนหมดทำให้ไม่มีแสงสว่าง จึงตีเกราะเคาะไม้เพื่อบอกให้กบเหลือพระอาทิตย์พระจันทร์ไว้อย่างละดวง หรือบ้างก็เล่าว่า เมื่อเกิดสุริยคราสและจันทรคราส มนุษย์กลัวว่าพระอาทิตย์พระจันทร์จะแพ้พระราหูก็ตีเกราะเคาะฆ้องเพื่อช่วยเหลือ นอกจากนั้น ยังเล่าว่ามนุษย์ต้องตีเกราะเคาะไม้ให้เกิดเสียงดังเพื่อให้กบหรือราหูตกใจ จะได้คายพระอาทิตย์และพระจันทร์ เป็นต้น

หน่วยความคิดย่อยของตำนานสุริยคราสจันทร์คราสทั้ง 4 แบบเรื่องที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันสะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้

ลำดับ	กบดินเดือนกินตะวัน	ราหูอมจันทร์	พี่น้องทะเลาะกัน	พี่น้องไปเยี่ยมเยียนกัน
ก) ราหูและกบมีสถานภาพต่ำกว่าพระอาทิตย์พระจันทร์	กบตัวหนึ่งอยู่ในเมืองลุ่ม ส่วนพระอาทิตย์พระจันทร์อยู่ในเมืองฟ้าและส่องแสงมากเกินไปทำให้บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตก	พระอาทิตย์และพระจันทร์เป็นเทพ ส่วนราหูเป็นอสูร ทั้งสามอยู่ในเมืองฟ้า ราหูคิดจะขโมยกินน้ำทิพย์	อาทิตย์ จันทร์ และราหูเป็นลูกของเศรษฐี อาทิตย์และจันทร์เป็นพี่สาว ส่วนราหูเป็นน้องชาย (บางสำนวนเล่าว่าราหูเป็นคนใช้) ทั้งสามจะเดินทางไปทำบุญให้เศรษฐีผู้พ่อ	(เล่าว่าอาทิตย์และจันทร์เป็นพี่น้องกัน ไม่กล่าวถึงราหู)
ข) ราหู (หรือน้อง) ทำผิดจึงถูกลงโทษและอาฆาตเคັนพระอาทิตย์พระจันทร์	-	ราหูแปลงกายเป็นพราหมณ์เข้าไปขอกินน้ำทิพย์ พระอาทิตย์และพระจันทร์นำเรื่องไปฟ้องพระนารายณ์ พระนารายณ์ทราบความจึงขว้างจักรตัดร่างราหูขาดเป็นสองท่อน ราหูจึงอาฆาตเคັนพระอาทิตย์และพระจันทร์	น้องชายลืมหัทธิที่จะใช้ศัสตราวุธ ที่สาวจึงค้ำน้องท่ามกลางผู้คนที่มาทำบุญ น้องโกรธจึงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะทำให้พี่ชายคนทั้งโลก	-
ค) ราหู กบ พระอาทิตย์ พระจันทร์ บังแสงกัน	กบขึ้นไปกินเดือนบนฟ้า ฝนจึงตกลงมา	ราหูซึ่งมีร่างกายท่อนบนเป็นอมตะจับพระอาทิตย์และพระจันทร์กลืนกินด้วยจงอเวร จึงเกิดอุปราคา	พี่น้องทั้งสามตายไป เกิดเป็นพระอาทิตย์พระจันทร์ และราหู ราหูไปคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ จึงเกิดอุปราคา	พี่น้องทั้งสองตายไป เกิดเป็นพระอาทิตย์พระจันทร์ พระอาทิตย์และพระจันทร์เข้าไปเยี่ยมขามถามไถ่กัน จึงเกิดอุปราคา
ง) พระอาทิตย์พระจันทร์พ้นจากอุปราคา	-	พระอาทิตย์พระจันทร์ พ้นจากร่างของราหู	ราหูคาบพระอาทิตย์พระจันทร์ไม่ได้ เพราะคาบของพระพุทธรเจ้าจึงได้แต่เอามือเข้าบัง	-

3.1.4 ตำนานฝน

ตำนานฝน (Rain Myth) มีเนื้อหาวธิบายปรากฏการณ์ธรรมชาติในการเกิดฝน พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการขอฝน รวมทั้งสาเหตุของความอุดมสมบูรณ์ ความแห้งแล้ง และภัยธรรมชาติอันเกิดมาจากฝน ทั้งนี้เพราะฝนเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในการทำมาหากินของคนไทย-ไทซึ่งมีรากฐานเป็นสังคมเกษตรกรรม โดยทั่วไปตำนานปรัมปราเกี่ยวกับฝนที่คนไทยในประเทศไทยรับรู้ ได้แก่ เรื่อง *นาคให้ฝน* หรือ *นาคให้น้ำ* อันสัมพันธ์กับประเพณีสงกรานต์ที่จะมีการทำนายน้ำในปีนั้น ๆ นาคจะให้น้ำก็ตัวและปริมาณน้ำฝนจะมีมากน้อยเพียงใด เรื่อง *เมฆลารามสูร* อันเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ฟ้าร้องฟ้าผ่า นอกจากนี้ยังมีเรื่อง *พระยาคันคาก* อันเกี่ยวข้องกับประเพณีแห่บั้งไฟ ซึ่งเล่าว่าพระยาคันคากได้ขึ้นไปต่อสู้กับพระยาแถนและได้ให้แถนส่งน้ำฝนมายังโลกมนุษย์

จากการศึกษาด้านานฝนของชนชาติไท ผู้วิจัยพบว่า สามารถจำแนกออกเป็นแบบเรื่องต่าง ๆ ได้ดังนี้

ก) *แบบเรื่องฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา* แบบเรื่องนี้จะสะท้อนให้เห็นว่า ผู้บันดาลฝนมีทั้งในระดับที่เป็นเทพเจ้าสูงสุด เช่น แถน แล้งค่อน และในระดับที่เป็นเทวดาโดยทั่วไปที่มีหน้าที่ดูแลเรื่องน้ำฝน เช่น เทพปักษุณนะ พระพิรุณ แบบเรื่องนี้จะไม่สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งหรือการต่อสู้เพื่อให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ คงเป็นเรื่องของเทพเจ้าหรือเทวดาที่ทำตามหน้าที่ของตนและส่งฝนลงมายังโลกเมื่อถึงฤดูกาลหรือเวลาอันควร หรือเป็นการบัญชาให้ผู้ที่มีหน้าที่ทำให้ฝนตกไปทำตามหน้าที่ของตน เรื่องนาคให้น้ำหรือนาคให้ฝนที่รับรู้กันอยู่ในสังคมไทยก็จัดอยู่ในแบบเรื่องนี้ด้วย เพราะในตำนานฝนมักเล่าว่าการที่นาคไปเล่นน้ำซึ่งส่งผลให้ฝนตกลงมานั้นมักเป็นไปตามคำบัญชาของเทพเจ้า แบบเรื่องนี้พบในกลุ่มไทอาหม ไทเจิน ไทอีสาน ไทลาว ไทขาวไทดำ จ้วง และคนไทยในประเทศไทย

ข) *แบบเรื่องฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา* แบบเรื่องนี้จะเล่าโดยเน้นถึงปรากฏการณ์ฟ้าร้องฟ้าผ่าก่อนที่จะมีฝนตก อาจเป็นเรื่องเกี่ยวแก่เทวดาที่ทะเลาะหรือต่อสู้กับผีหรือต่อสู้กับเทวดานางฟ้าด้วยกันเองเป็นสาเหตุให้ฝนตก โดยมีได้เน้นว่าฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา เรื่องเมฆลารามสูรที่รับรู้กันอยู่ในสังคมไทยก็จัดอยู่ในแบบเรื่องประเภทนี้เช่นกัน²¹ แบบเรื่องนี้พบในกลุ่มไทลื้อ ไทเจิน และคนไทยในประเทศไทย

²¹ เรื่อง *เมฆลารามสูร* นี้ คนไทยอีสานมีความเชื่อแตกต่างออกไปจากภาคอื่น ๆ ชาวอีสานในอดีตเชื่อว่าฝนตกเพราะนาคเล่นน้ำ และขณะที่ฝนตกนั้นนางเมฆลางล่อแก้วทำให้เกิดฟ้าแลบ และพระอินทร์ใช้ธนูยิงจึงเกิดเป็นฟ้าผ่า ดังนั้น คนอีสานจึงไม่ได้อธิบายปรากฏการณ์ฟ้าผ่าว่าเกิดจากรามสูรขว้างขวานเช่นที่พบในภาคอื่น ๆ

ค) แบบเรื่องฝนเกิดจากการช่วยเหลือของผู้วิเศษ แบบเรื่องนี้จะเล่าถึงผู้วิเศษ เช่น พระโพธิสัตว์ ในเรื่อง พระยาคันตัก หรือ มัจฉชาติก ที่รับรู้กันในสังคมไทย หรือเรื่องของพ่อโต ในตำนานฝนของชาวจ้วง ว่าเป็นผู้ช่วยเหลือโลกมนุษย์ให้พ้นจากความแห้งแล้ง เนื้อหาในแบบเรื่องนี้มักเน้นถึงการที่ผู้วิเศษได้เอาชนะหรือได้ติดต่อกับผู้มีหน้าที่ดูแลหรือบันดาลฝนให้ส่งฝนมาให้มนุษย์ จึงต่างจาก แบบเรื่องฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา ซึ่งเน้นถึงการที่เทพเจ้าหรือเทวดาผู้มีหน้าที่ดูแลฝนเกิดอุทกภัยโดยส่งฝนมาให้มนุษย์เอง ไม่ต้องให้ผู้วิเศษติดต่อหรือไปต่อสู้อย่างใด แบบเรื่องนี้พบในจ้วง ไทยวน และไทอีสาน

ตำนานฝนทั้ง 3 แบบเรื่องนี้รับรู้กันในสังคมไทย ตัวอย่างของตำนานฝนแบบเรื่องต่าง ๆ มีดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 ฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา

“แดนให้ฝน” เล่าโดยปรีชา พิณทอง ปฐม หงษ์สุวรรณ สัมภาษณ์,

29 ตุลาคม 2541

“พิธีกรรมขอฝนของชาวอีสานหลายอย่าง เกิดจากความเชื่อที่ว่า พระยาแดนเป็นผู้ให้ฝนแก่มนุษย์โลก ฉะนั้นเมื่อใดที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล มนุษย์อาจจะร้องขอน้ำฝนจากผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติได้”

แบบเรื่องที่ 2 ฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา

“ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ฟ้าแลบ” (ด้วยปัญญาและความรัก, 2519: 440)

“นางสีดามีลูกแก้วเจียรในซึ่งนางชอบเล่น โดยการโยนให้เกิดประกายไฟบนท้องฟ้า เมื่อยักษ์เห็นเข้ามันก็อยากได้ และยังปีนของมันทำให้เกิดประกายไฟขึ้น ลูกปืนตกลงมายังพื้นดิน อาจจะถูกคนและนำเคราะห์ร้ายมาสู่ผู้นั้น ฟ้าร้องเกิดจาก “สะตะกาศ” ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งซึ่งอยู่บนฟ้ากระทบกัน ทำให้เกิดฝนตกลงมา และขณะที่มันกระทบกันจึงเกิดฟ้าร้อง”

แบบเรื่องที่ 3 ฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ

พระยาคันตัก สรุปรจากงานปริวรรตของผ่าน วงศ์อ้วน

“พระยาแดนประทับอยู่ยังปราสาทเมืองยุดันทร ที่เมืองนี้มีแม่น้ำคงคาอันกว้างใหญ่ไพศาล พระยาแดนมีหน้าที่ดูแลรักษาแม่น้ำยุดันทรแห่งนี้ นอกจากนี้ยังมีเขาสัตตบริภัณฑ์ตั้งอยู่รายล้อมเขาพระสุเมรุถึง 7 ลูก เมื่อครบกำหนดเวลาบรรดานาค

จะลงมาเล่นน้ำกันอย่างสนุกสนาน ฝนฟ้าก็จะตกต้องตามฤดูกาล แต่บัดนี้พระยาแฉน ไม่ยอมให้นาคลงไปเล่นน้ำดังแต่ก่อนจึงทำให้เมืองมนุษย์ แห้งแล้ง ผู้คน สัตว์ และพืช ล้มตายเป็นอันมาก พระยาคันคากได้ฟังดังนั้นจึงคิดหาทางไปเมืองแฉนโดยไปตามพวก ครุฑ นาค ปลวก มาก่อภูเขาเพื่อทำทางขึ้น ไปพบกับพระยาแฉน ต่างฝ่ายต่างก็มีคาถาอาคม พระยาคันคากได้ร่ายเวทมนตร์ให้บังเกิดมีกบเขียวมากมายทำให้ชาวเมืองแฉนตกใจกลัว เป็นอย่างยิ่ง พระยาแฉนเองก็ใช้คาถาเป่าให้เกิดมีงูร้ายมากมายเพื่อมาจับกบและเขียดกิน การต่อสู้ระหว่างพระยาแฉนกับพระยาคันคากเป็นไปอย่างดุเดือด ท้ายสุดจึงได้ชนช้างกัน ผลสรุปว่า พระยาแฉนเป็นผู้พ่ายแพ้ในการศึกครั้งนี้ พระยาคันคากจึงมีบัญชาให้ พระยาแฉนยอมให้นาคลงมาเล่นน้ำ ฝนจะได้ตกบนพื้นพิภพดังเดิม”

เมื่อพิจารณาด้านานฝนสำนวนต่าง ๆ ในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่า มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- ก) มีผู้ทำหน้าที่บันดาลหรือดูแลฝน
- ข) เมืองมนุษย์เกิดความแห้งแล้ง
- ค) การต่อสู้กันหรือการติดต่อกับผู้ทำหน้าที่บันดาลหรือดูแลฝนทำให้ฝนตก

จากการพิจารณาด้านานฝนทั้ง 3 แบบเรื่องสำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น เป็นหลัก พบว่า สามารถสะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ กันใน 3 ประเด็นดังกล่าว ดังนี้

- ก) มีผู้ทำหน้าที่บันดาลหรือดูแลฝน

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา	พระยาแฉนเป็นผู้ให้น้ำฝนแก่มนุษย์โลก
ฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา	-
ฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ	แฉนผู้ดูแลแม่น้ำยุคันธรให้นาคมาเล่นน้ำทำให้ฝนตก

ตำนานฝนแบบเรื่องต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นว่า การที่ฝนตกนั้นเกิดจากมีผู้ที่ทำหน้าที่บันดาลหรือดูแลเรื่องน้ำฝนส่งน้ำฝนลงมายังโลกมนุษย์ จาก *แบบเรื่องฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา* และ *แบบเรื่องฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ* ที่ยกมาเป็นตัวอย่างสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลน้ำฝน คือ แถน ซึ่งถือกันว่าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติอันสูงสุดหรือเทพเจ้าผู้มีอำนาจยิ่งในความคิดความเชื่อของคนไทยดั้งเดิม การที่แถนบันดาลให้น้ำตกลงมาเล่นน้ำจึงทำให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์

ในตำนานฝนตำนานอื่น ๆ ก็สะท้อนให้เห็นความคิดเรื่องการมีผู้บันดาลหรือดูแลฝนด้วยเช่นกัน ในกลุ่มไทอาหมเล่าว่า แล้งค่อนซึ่งมีฐานะเป็นเทพเจ้าเช่นเดียวกับแถนเป็นผู้ที่มีอำนาจสามารถบัญชาเหล่าเทพเจ้าต่าง ๆ ได้ รวมทั้งเทพเจ้าแห่งฝน ซึ่งได้เคยเทฝนทำใหญ่ลงมายังโลกมนุษย์จนทำให้น้ำท่วมโลก ในตำนานฝนของจ้วงก็เล่าว่าผู้ที่มีหน้าที่ดูแลฝนก็คือเทพเจ้าแห่งฟ้าร้อง ส่วนในกลุ่มไทลื้อก็เชื่อว่าฝนตกนั้นเกิดจากอำนาจของข้าตีแสนหมอม้าเป็นต้น นอกจากนี้ ในตำนานฝนที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูก็ยังเล่าว่าผู้ที่มีหน้าที่ดูแลฝนก็คือพระพิรุณ หรือ เทพปีชขุนนะ อีกทั้งยังมักกล่าวถึงวัสสวาทกเทพบุตรผู้ทำหน้าที่ดูแลรักษาเมฆอีกด้วย เมื่อต้องการให้ฝนตกครั้งใด เทวดาเหล่านี้ก็สามารถอธิษฐานจิตให้ฝนตกได้ทันที ด้วยเหตุดังกล่าวนี้จึงสะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของคนไทย-ไทแต่โบราณที่เชื่อว่า สาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ฝนตกก็คือ การบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดาผู้ทำหน้าที่ดูแลเรื่องน้ำฝนนั่นเอง

ข) เมืองมนุษย์เกิดความแห้งแล้ง

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
<i>ฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา</i>	ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล
<i>ฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา</i>	-
<i>ฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ</i>	แถนไม่ยอมให้นาคไปเล่นน้ำทำให้เมืองมนุษย์แห้งแล้ง คน พืช สัตว์ล้มตาย

แม้ว่าฝนที่ตกลงมายังโลกมนุษย์จะเกิดจากการเกื้อกูลของอำนาจเหนือธรรมชาติ หรือเทพเจ้าและเทวดาต่าง ๆ แต่เนื้อหาที่ถ่ายทอดในตำนานฝนก็ไม่ได้เล่าถึงการที่มีฝนตกลงมาแต่อย่างเดียว ยังมีการเล่าถึงภาวะที่ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล หรือการที่เมืองมนุษย์เกิดความแห้งแล้ง ทำให้คน สัตว์ และพืชล้มตายอีกด้วย ซึ่งใน *แบบเรื่องฝนตกเกิดจากความช่วยเหลือ*

ของผู้วิเศษ เล่าว่า สาเหตุของความแห้งแล้งมาจากการที่แดนไม่ยอมให้น้ำตกลงไปเล่นน้ำ จึงแสดงให้เห็นว่า ผู้ที่ทำหน้าที่บันดาลฝนนั้นมิได้มีแต่คุณสมบัติในด้านบวก (+) คือเกื้อกูลน้ำฝนให้แก่มนุษย์ แต่เพียงอย่างเดียว หากยังมีคุณสมบัติด้านลบ (-) ที่ลงโทษมนุษย์ด้วยการทำให้ฝนไม่ตกลงมายังโลกมนุษย์อีกด้วย หรือในทางตรงกันข้ามก็อาจลงโทษโดยการให้น้ำท่วมโลกหรือท่วมเมืองอันเป็นการลงโทษมนุษย์ในอีกลักษณะหนึ่งซึ่งมักมีปรากฏในตำนานสร้างโลกและตำนานเมือง

มีตำนานฝนหลายสำนวนได้เล่าถึงภาวะที่บ้านเมืองแห้งแล้งเพราะขาดแคลนน้ำฝน บางสำนวนได้เล่าถึงสาเหตุที่ผู้มีหน้าที่บันดาลหรือดูแลฝนไม่ส่งฝนลงมาให้มนุษย์เอาไว้ด้วย เช่น เรื่อง “ธัมมพระยาคางคาก” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 2688) ซึ่งเป็นเรื่อง พระยาคันทก อีกสำนวนหนึ่งที่มีรายละเอียดแตกต่างออกไปจากเรื่อง พระยาคันทก ที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น ได้อธิบายสาเหตุของความแห้งแล้งว่า เป็นเพราะพระยาแดนโกธรที่มนุษย์และอมมนุษย์ทั้งหลาย เช่น นาค ครุฑ เทวดา คนธรรพ์ ท้าวจตุโลกบาล มิได้ให้ความเคารพและไม่ถวายบรรณาการ พระยาแดนจึงกั้นน้ำในสระโบกขรณีมิให้ตกลงมาเป็นฝนอีก ทำให้โลกมนุษย์และโลกบาดาลแห้งแล้งติดต่อกันถึงเจ็ดปี ในเรื่อง พระยาคันทก สำนวนอื่นๆ ก็มีการเล่าแตกต่างออกไปว่าเป็นเพราะแดนโกธรที่มนุษย์หันไปนับถือพระยาคันทกมากกว่าแดน จึงไม่ยอมส่งน้ำฝนมายังเมืองมนุษย์ หรือเรื่องแทรกใน นิทานปูลอโธหรือกำเนิดชาวจ้วง ก็อธิบายสาเหตุของความแห้งแล้งว่าเป็นเพราะเทพเจ้าแห่งฟ้าร้องไม่พอใจการเซ่นไหว้ของมนุษย์ จึงอุดกั้นสระน้ำบนสวรรค์ไว้อย่างมิดชิด ไม่ให้หยดน้ำฝนตกถึงพื้นโลก ชาวโลกจึงทุกข์ยากเพราะภัยแล้ง พืชพันธุ์และสัตว์ต่าง ๆ ดายหมด สอดคล้องกับ ตำนานข้าสี่แสนหมอนม้า ของไทลื้อ ที่เล่าว่า การที่เกิดภัยแล้งหรือฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเป็นเพราะมนุษย์ไม่ได้นำเอา เงิน เหล้า ไก่ สุntax มาเป็นของกำนัลเพื่อทำพิธีขอน้ำที่เรียกว่าน้ำทิพย์จากข้าสี่แสนหมอนม้า เป็นต้น เนื้อหาที่ปรากฏในตำนานฝนสำนวนต่าง ๆ ดังข้างต้นนี้สะท้อนให้เห็นว่า คนไทย-ไทเชื่อว่าสาเหตุที่บ้านเมืองแห้งแล้งมาจากการที่มนุษย์มิได้นับถือแดนหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ที่มีหน้าที่บันดาลฝนเหมือนเช่นเคย หรือมิได้เซ่นไหว้บูชาจนเป็นที่พอใจของเทพเจ้าเหล่านั้นนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ยังมีตำนานฝนเรื่อง ขุนทิ้ง ที่เล่าว่า ความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในโลกมนุษย์นั้นมีสาเหตุมาจากความบกพร่องในหน้าที่ของนางนาคผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลฝน โดยเล่าว่า หลังจากที่ขุนเทืองกษัตริย์หนุ่มและนางนาคเอกได้เกิดรักใคร่ชอบพอกัน นางนาคได้เอาชู้หนุ่มลงไปยังเมืองบาดาลและอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขถึงสองปี ตลอดเวลาที่อยู่กับขุนเทือง นางคอยปรนนิบัติมิยอมห่างจนไม่ได้ไปเล่นน้ำตามธรรมชาติของนาง ทำให้ฝนไม่ตกในโลกมนุษย์เป็นที่เดือดร้อนโดยทั่วไป แม้นางจะสั่งให้บริวารพากันไปเล่นน้ำแล้ว ฝนก็ตกน้อย ไม่พอที่มนุษย์จะทำไร่ทำนาได้ เพราะเหล่าบริวารนั้นมีฤทธิ์น้อย สุดท้ายนางจึงต้องขออนุญาตขุนเทืองไปเล่นน้ำเพื่อให้ฝนตกอย่างหนัก ตำนานฝนสำนวนนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่า ความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นมิได้เกิดเพราะ

ความบกพร่องของมนุษย์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น บางครั้งยังเกิดจากผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลตนเองด้วย ผู้ที่ดูแลฝนจึงมีคุณสมบัติทั้งบวก (+) และ ลบ (-) อยู่ในตัวเอง

ค) การต่อสู้กันหรือการติดต่อกับผู้ทำหน้าที่บันดาลหรือดูแลฝนทำให้ฝนตก

แบบเรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา	มนุษย์ร้องขอน้ำฝนจากแกน ฝนจึงตก
ฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา	ยักษ์ยิงปืนด้วยขยาได้ลูกแก้วของนางสีดา สะตะกาศกระทบกัน เกิดฟ้าร้องและฝนตก
ฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ	พระยาคันทกขึ้นไปรบยังเมืองแกน สามารถรบชนะแกนและบัญชาให้แกนยอมให้นำคลงมาเล่นน้ำ ฝนตกลงบนพื้นพิภพดังเดิม

หลังจากที่ตำนานฝนมีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในเรื่องของความแห้งแล้งที่เกิดขึ้นในเมืองมนุษย์แล้ว เนื้อหาในส่วนต่อมาจะอธิบายถึงเหตุการณ์ที่จะทำให้ฝนตกลงมายังโลก ใน แบบเรื่องฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา เล่าว่า มนุษย์ได้ร้องขอน้ำฝนจากแกนจึงทำให้ฝนตก ใน แบบเรื่องฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา เล่าว่า ยักษ์ต่อสู้กับนางสีดาคด้วยขยาได้ลูกแก้วของนาง และ “สะตะกาศ”ซึ่งอยู่บนฟ้ากระทบกันทำให้เกิดฟ้าร้องและฝนตกลงมา ส่วนใน แบบเรื่องฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ เล่าว่า พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระยาคันทกและได้ขึ้นไปรบกับพระยาแกน สุดท้ายพระยาคันทกสามารถรบชนะแกนและบัญชาให้พระยาแกนยอมให้นำคลงมาเล่นน้ำทำให้ฝนตกลงมายังพื้นพิภพดังเดิม จึงเห็นได้ว่า ในตำนานฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้ แบบเรื่องฝนเกิดจากการบันดาลของเทพเจ้าหรือเทวดา เป็นการอธิบายว่า ฝนตกเกิดจากการที่มนุษย์ติดต่อกับผู้บันดาลฝน ส่วนใน แบบเรื่องฝนเกิดจากความขัดแย้งของเทวดา และแบบเรื่องฝนเกิดจากความช่วยเหลือของผู้วิเศษ เป็นการอธิบายว่า สาเหตุที่ฝนตกนั้นมาจากการต่อสู้กัน ทั้งการต่อสู้ระหว่างยักษ์กับนางฟ้าซึ่งก็คือนางสีดาอันเป็นเรื่องเดียวกับเมฆลารามสูตร และการต่อสู้ระหว่างพระโพธิสัตว์กับพระยาแกน

การอธิบายสาเหตุที่ฝนตกว่าเกิดจากการติดต่อกับผู้ทำหน้าที่บันดาลฝนนั้น นอกจากเป็นการติดต่อระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าแล้ว ในตำนานฝนบางสำนวนก็เล่าว่าเกิดจากการที่พระโพธิสัตว์ช่วยติดต่อกับเทวดาผู้มีหน้าที่ดูแลฝน เช่น ใน “คำโอวาทธาธนาเทวดาและพระพุทธรเจ้า” โดย ศรีเลา เกษพรหม ใน ลัวะเยยะไร่ ไทโสंना (2541: 104-105) ได้เล่าว่า ครั้งที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นพระยาปลาช่อน ครั้งนั้น บ้านเมืองทั้งมวลแห้งแล้ง สระน้ำหรือวังน้ำก็แห้งลงทำให้หมู่ปลาน้อยใหญ่ทนทุกข์เวทนา อีกทั้งยังต้องประสบภัยจากแรงกรู้งแหลวและนกยาง

ทั้งหลาย พระโพธิสัตว์จึงตั้งสัจจาธิษฐานสวดอ้อนวอนให้ประชาชนนะเทวบุตรผู้รักษาน้ำฝนและ
วลาหกเทวบุตรผู้รักษามาเมฆบันดาลให้ฝนตกลงมา

ส่วนการอธิบายสาเหตุที่ฝนตกว่าเกิดจากการต่อสู้กันนั้น นอกจากจะเป็น
การต่อสู้กันระหว่างนางสีดากับยักษ์ซึ่งก็คือเรื่องเดียวกับเมขลาและรามสูรแล้ว สาเหตุที่ฝนตกยัง
อาจมาจากการต่อสู้กันระหว่างเทวดากับผี หรือเป็นการต่อสู้ในหมู่เทวดาด้วยกันเองอีกด้วย ดังเรื่อง
“ฟ้าร้องฟ้าผ่า” ของไทลื้อ ใน ด้วยปัญญาและความรัก (2519: 250) กล่าวว่า พวกเทวดาบนฟ้าและ
พวกผีในโลกนี้เกิดไปชอบผู้หญิงคนเดียวกันจึงทะเลาะกัน บางครั้งก็ชัศตอาวุธทำร้ายกัน จึงเกิดเป็น
ฟ้าร้องฟ้าผ่าขึ้นก่อนที่จะมีฝนตกลงมา หรือในเรื่อง “ฟ้าร้องฟ้าผ่า” ของไทจีน ใน ด้วยปัญญาและ
ความรัก (2519: 274) เช่นกัน ก็กล่าวว่า ฟ้าร้องฟ้าผ่าเป็นเหตุมาจากการทะเลาะระหว่างเทวดาที่อยู่
นั้นก่อนกับองค์ที่มาอยู่ที่หลัง เทวดาเหล่านั้นได้ฆ่ากันตายแล้วเอาศพทิ้งลงมาที่เขาสิเนโร องค์ที่ถูก
ฆ่านั้นเกิดมาเป็นพระพุทฺธ ทั้งสองก็มักยิงกัน คนข้างล่างก็ยิงขึ้นไป คนข้างบนก็ยิงลงมา บางครั้งก็
มากระทบกันทำให้เกิดฟ้าร้องฟ้าผ่าแล้วฝนจึงตกลงมา

นอกจากนี้ การต่อสู้กันอันเป็นสาเหตุให้ฝนตกนั้น ยังอาจมีลักษณะ
เดียวกับเรื่อง พระยาคนคาก ที่ขึ้นไปรบกับพระยาแดนบนสวรรค์และสั่งให้แดนส่งฝนลงมา
ยังโลกมนุษย์ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยในกลุ่มจ้วงก็มีเรื่องเล่าในทำนองนี้ด้วยเช่นกัน ดังเรื่อง
แทรกใน นิทานปู้โลหรือกำเนิดชาวจ้วง เล่าว่า หลังจากที่เทพเจ้าแห่งฟ้าร้องไม่พอใจการเช่นไหว
ของมนุษย์จึงทำให้เกิดความแห้งแล้งขึ้นนั้น ครั้งนั้น พ่อโตได้ไปทำรบกับเทพเจ้าแห่งฟ้าร้อง
บนสวรรค์ ฝ่ายพ่อโตชนะจึงสั่งให้เทพเจ้าแห่งฟ้าร้องปล่อยฝนให้ตกเพื่อชาวบ้านชาวเมืองจะได้
ทำไร่ทำนา เรื่องราวในตอนนี้อาจคล้ายคลึงกับเรื่อง พระยาคนคาก แต่ในตอนจบของตำนานฝน
เรื่องนี้เล่าแตกต่างออกไป คือเล่าว่า เทพเจ้าแห่งฟ้าร้องกลับไม่ทำตาม อีกทั้งได้บันดาลให้ฝนตก
หนักจนน้ำท่วมโลก เหลือเพียงคู่อีสองพี่น้องซึ่งอาศัยอยู่ในลูกน้ำเต้าที่เป็นบรรพบุรุษของชาวจ้วง
นั่นเอง

โดยสรุป หน่วยความคิดย่อยของตำนานฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่างข้างต้น สะท้อนให้
เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำดังนี้

ลำดับ	ฝนเกิดจากการบันดาล ของเทพเจ้าหรือเทวดา	ฝนเกิดจากความขัดแย้ง ของเทวดา	ฝนเกิดจากความช่วยเหลือ ของผู้วิเศษ
ก) มีผู้ทำหน้าที่บันดาลหรือ ดูแลฝน	พระยาแถนเป็นผู้ให้น้ำฝน แก่มนุษย์โลก	-	แถนผู้ดูแลแม่น้ำยุคคันทรให้ นาคมาเล่นน้ำทำให้ฝนตก
ข) เมืองมนุษย์เกิด ความแห้งแล้ง	ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล	-	แถนไม่ยอมให้นาคไป เล่นน้ำทำให้เมืองมนุษย์ แห้งแล้ง คน พืช สัตว์ ล้มตาย
ค) การต่อสู้กันหรือ การ ติดต่อกับผู้ทำหน้าที่ บันดาลหรือดูแลฝนทำให้ ฝนตก	มนุษย์ร้องขอน้ำฝนจาก แถน ฝนจึงตก	ยักษ์ชิงปืนด้วยอยากได้ ลูกแก้วของนางสีดา สะตะกาศกระทบกัน เกิดฟ้าร้องและฝนตก	พระยาคันคากขึ้นไปรบยัง เมืองแถน สามารถรบชนะ แถนและบัญชาให้แถนยอม ให้นาคลงมาเล่นน้ำ ฝนตก ลงบนพื้นที่พิภพดั้งเดิม

3.2 ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ

ตำนานปรัมปราปรัมปรากรุ่นนี้มีเนื้อหาอธิบายถึงความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือผู้ปกครอง ความเป็นมาของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ และความเป็นมาของบ้านเมืองโบราณในดินแดนไทย-ไท ซึ่งจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ตำนานวีรบุรุษ และตำนานเมือง เนื้อหาในตำนานปรัมปรากรุ่นนี้มีทั้งส่วนที่มีลักษณะเป็น *เรื่องปรัมปรา* ซึ่งเป็นเรื่องเหนือจริงและไม่สามารถกำหนดเวลาที่แน่นอนได้ มักอยู่ในตอนต้นเรื่องหรือแทรกอยู่ในตอนต่าง ๆ และส่วนที่เป็น *เรื่องราวทางประวัติศาสตร์* ซึ่งมีลักษณะเป็นการดำเนินเรื่องโดยเรียงตามลำดับราชวงศ์ตามลำดับเหตุการณ์ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะมุ่งศึกษาเฉพาะส่วนที่เป็นเรื่องปรัมปราเป็นสำคัญ

3.2.1 ตำนานวีรบุรุษ

ตำนานวีรบุรุษ (Myth of Culture Hero) มีเนื้อหาอธิบายเรื่องราวของบุคคลที่เป็นผู้นำทางวัฒนธรรมของชนกลุ่มต่าง ๆ โดยชนแต่ละกลุ่มนั้นจะเชื่อว่าวีรบุรุษของกลุ่มตนเคยมีตัวตนจริง สุกัญญา สุธงษา (2542: 203) กล่าวว่า ในการก่อตั้งชุมชนหรือการสร้างบ้านแปลงเมืองในประวัติศาสตร์ความเป็นมาของมนุษย์ทุกกลุ่มจะพบเรื่องราวของวีรบุรุษผู้นำชุมชนโบราณใน 2 ลักษณะพวกหนึ่งเป็น *วีรบุรุษในประวัติศาสตร์ (historic hero)* มีชื่อเสียงและมีบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์พงศาวดาร สามารถระบุได้ว่ามีชีวิตอยู่ในช่วงสมัยใด มักกล่าวขานถึงวีรกรรมด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกสงคราม การขยายดินแดน เช่น พ่อขุนรามคำแหง พระนเรศวร พระเจ้าตากสิน พระยาพิชัยดาบหัก ฯลฯ อีกจำพวกหนึ่งเป็น *วีรบุรุษทางวัฒนธรรม (culture hero)* ผู้วางรากฐานวัฒนธรรมบางด้านแก่ชุมชน เช่น สอนให้รู้จักใช้ไฟ รู้จักปลูกข้าว รู้จักทอผ้า รู้จักการฟ้อนรำ

การดนตรี สอนความคิดความเชื่อบางอย่าง หรือนำกลุ่มชนมาสร้างเมือง ฯลฯ วิหรุญจำพวกนี้ไม่มีชื่อปรากฏในประวัติศาสตร์แต่ก็มีชื่ออยู่ในตำนาน (myth) พงศาวดาร นิทานประจำถิ่น (legend) หรือในพิธีกรรมบางอย่าง ไม่สามารถระบุยุคสมัยได้แน่ชัดได้แต่เพียงประมาณอย่างคร่าว ๆ ว่า น่าจะอยู่ในยุคสมัยใดสมัยหนึ่ง มักมีประวัติชีวิตโลกโผนเต็มไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์จนกลายเป็นกึ่งเทพกึ่งมนุษย์ เช่น ขุนเจือง พระเจ้าพรหม ท้าวอุทอง พระร่วง ฯลฯ

วิหรุญในตำนานปรัมปราจึงเป็นวิหรุญทางวัฒนธรรม พบวิหรุญประเภทนี้ในตำนานไทย-ไท เช่น *ปู่ลาวเจิง* ใน พงศาวดารล้านช้าง ที่ได้สอนให้คนที่ไหลออกมาจากรูชีและรูสิ่วรู้จักทำไร่นาทอผ้า รู้จักการสร้างครอบครัวมีเหย้ามีเรือน ทั้งยังสอนให้รู้จักเคารพนับถือผู้อาวุโสและรู้จักประเพณีการทำศพ *เผ่าเลียบลิง* กับ *เผ่าวัน* ใน พงศาวดารไทยอาหม (Ahom Buranji) ที่ทำหน้าที่สอนมนุษย์ในการดำรงชีวิต หรือแม้กระทั่งผู้ปกครองเมืองต่าง ๆ เช่น *ขุนหลวงขุนหลาย* ใน พงศาวดารไทยอาหม ที่ได้ชี้ข้างออกตรวจตราบ้านเมือง ดูแลการแบ่งปันน้ำ การทำฝาย การไขน้ำเข้านาเพื่อปลูกข้าว การขุดเวียงขุดคู หรือ *มหาสมมติราช* ใน ตำนานเรื่องสมุทตราช ของล้านนา ที่ได้สร้างบ้านแปลงเมือง กำหนดปีเดือนวัน ฤดู การใช้แม่ปีปลูกปี และสอนให้รู้จักการทำนา แบ่งปันที่ดินให้คนทั้งหลายปลูกข้าว อธิบายที่มาของชื่อกำหนดกฎหมายต่าง ๆ เป็นต้น²²

ผู้วิจัยพบว่า ในสังคมไทยมีตำนานวิหรุญหลายเรื่อง จำแนกได้ดังนี้

ก) *ตำนานวิหรุญในภาคเหนือ* ได้แก่ เรื่อง *พระเจ้าพรหม* หรือ *พระเจ้าพรหมมหาราช* ผู้นำทางวัฒนธรรมในกลุ่มโยนก-ล้านนา ยกย่องกันว่าเป็นวิหรุญนักรบผู้ขับไล่ขอมดำที่เข้ามารุกรานครอบครองดินแดนโยนก โดยมีความเชื่อในกระแสหนึ่งว่า พระเจ้าพรหมนี้เป็นต้นเค้าราชวงศ์ของกษัตริย์ที่ปกครองกรุงศรีอยุธยา²³ *พระนางจามเทวี* ผู้นำทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นหริภุญชัย ได้รับยกย่องเป็นปฐมกษัตริย์แห่งหริภุญชัย โดยเป็นวิหรุญทางวัฒนธรรมที่มีลักษณะของสตรีในอุดมคติ คือนอกจากจะมีพระสิริโฉมงดงามแล้ว ยังมีพระปรีชาสามารถในการรบโดยทรงเอาชนะขุนลัวะได้ด้วยพระปัญญา²⁴ และ *ลวจังกราช* ผู้นำทางวัฒนธรรมบริเวณที่ราบลุ่มเชียงแสน-เชียงราย เป็นหัวหน้าของกลุ่มลาวจกหรือพวกลัวะ (ละว้า) ที่อาศัยอยู่บริเวณคอยดุงหรือ

²² คุรายละเอียดยเพิ่มเติมใน ประคอง นิมมานเหมินท์. “ความเป็นมาของผู้ปกครอง: จากตำนานไทย-ไทถึงไตรภูมิ พระร่วง” ใน วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 17 (ธันวาคม 2543): 63-77.

²³ คุรายละเอียดยได้ใน สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. พระเจ้าพรหม “วิหรุญในตำนาน” ของโยนก-ล้านนา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

²⁴ คุรายละเอียดยใน กิตติ วัฒนมหาคม. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. จามเทวี จอมนางหริภุญไชย นางกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งล้านนา. กรุงเทพฯ: มติชน, 2544.

คอยดินแดง เขตอำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความรู้ในการถลุงแร่เหล็ก และถือว่า พระองค์เป็นบรรพบุรุษซึ่งมีการสืบเชื้อสายลงมาจนถึงสมัยพระเจ้ามังราย

ข) *ตำนานวีรบุรุษในภาคอีสาน* ได้แก่ เรื่อง *ท้าวฮุ่งขุนเจือง* ผู้นำทางวัฒนธรรมข้ามเผ่าพันธุ์ในหมู่ชนชาติข่า-ไท-ลาว มีวีรกรรมในการรบชนะพวกแก้ว ได้เป็นกษัตริย์เมืองเงินยาง และสิ้นพระชนม์ในการรบที่ขุนนาน อันเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่จนทำให้ขุนเจืองถูกนำไปอ้างว่าเป็นบรรพบุรุษของชนกลุ่มต่าง ๆ²⁵ และเรื่อง *ขุนบรม* ผู้นำทางวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำโขงของลาวที่มีฐานะเป็นต้นกำเนิดหัวหน้าเผ่าพันธุ์ คือ เป็น “ท้าวผู้มีบุญ” ที่แถบหลวงให้ลงมาปกครองมนุษย์

ค) *ตำนานวีรบุรุษในภาคกลาง* ได้แก่ เรื่องของ *พระร่วง* ผู้นำทางวัฒนธรรมบริเวณสุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร ซึ่งมีเรื่องเล่ากันอย่างหลากหลาย เช่น พระร่วงลูกนางนาค พระร่วงวาจาสิทธิ์ พระร่วงส่งส่วยน้ำ โดยเล่าที่มาของพระร่วงมีทั้งเล่าว่า พระร่วงเป็นกษัตริย์ครองเมืองสุโขทัยโดยมีแม่เป็นคนพื้นเมืองเดิม พระร่วงเป็นเชื้อสายกษัตริย์ขอม ต่อมาได้เป็นใหญ่ในหมู่ไทยเมืองใต้ และพระร่วงเป็นชาวละโว้ที่แข็งข้อกับขอมซึ่งเป็นชนชั้นปกครองแล้วหนีขึ้นไปเมืองสุโขทัยและได้เป็นกษัตริย์เมืองสุโขทัย²⁶ และเรื่อง *พระเจ้าอู่ทอง* ผู้นำทางวัฒนธรรมบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยา ซึ่งบ้างก็เล่าว่าสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าพรหม หรือเล่าแตกออกไปเป็นเรื่องพระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี โดยนำประชาชนหนีโรคห่าไปจากเมืองอู่ทองแล้วไปสร้างกรุงศรีอยุธยา เรื่องพระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองจีนโดยเชื่อว่าพระเจ้าอู่ทองถูกเนรเทศจากเมืองจีน มาขึ้นบกที่เมืองปัตตานี แล้วสร้างบ้านเมืองต่าง ๆ ทางปักษ์ใต้เรื่อยขึ้นมาจนสร้างกรุงศรีอยุธยา และเรื่องพระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองลาวโดยเชื่อว่าพระเจ้าอู่ทองสืบเชื้อสายมาจากบ้านเมืองทางเหนือ (แถบลุ่มแม่น้ำโขง) แล้วลงไปครองอยู่เมืองเพชรบุรี ก่อนจะมาสร้างพระนครศรีอยุธยา²⁷

ง) *ตำนานวีรบุรุษในภาคใต้* คือ เรื่องของ *พระเจ้าศรีธรรมมาโศกราช* วีรบุรุษทางวัฒนธรรมผู้สร้างเมืองนครศรีธรรมราชและสถาปนาพระบรมธาตุขึ้นแต่ครั้งอดีตกาลไกลโพ้น โดยนำผู้คนมาสร้างบ้านเมือง ณ หาดทรายแก้วบริเวณที่มีพระทันตธาตุประดิษฐานอยู่

²⁵ คุราลละเอียดโน ประคอง นิมมานเหมินท์. มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญาคุฎฎบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

²⁶ คุราลละเอียดโน สุกัญญา สุจฉายา. “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม,” ใน วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 16 (ธันวาคม 2542): 202-206.

²⁷ คุราลละเอียดโน สุจิตต์ วงษ์เทศ. ประชุมหลักฐานประวัติศาสตร์เรื่องพระเจ้าอู่ทองไม่ได้มาจากเมืองอู่ทอง มาจากเมืองจีน-ทางทะเล มาจากเมืองลาว-ทางบก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ผู้วิจัยจะขอยกตัวอย่างตำนานวีรบุรุษดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 พระเจ้าพรหมมหาราช สรุปลความจาก ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับ สอบคัน โดยมานิต วัลติโกดม (2516)

“...เมื่อครั้งพระราชบิดาของพระเจ้าพรหมคือพระองค์พัง ครองเมือง ไชยনারายณ์เมืองมูล เมืองโยนกนครราชธานีศรีช้างแส่น พวกขอมแห่งเมืองอุโมงคเสลา นครยี่ดเมืองโยนกนครได้ พระองค์พังจึงถูกขับให้ไปเป็นแก่บ้านที่เวียงศรีทวง ต่อมา มี สามเณรชาวศรีทวงรูปหนึ่งออกบิณฑบาต แต่พระยาขอมกลับโกรธและสั่งห้ามผู้คนเอา ข้าวของตนไปใส่บาตร สามเณรโกรธแค้นจึงอธิษฐานต่อมหาธาตุเจ้าบนดอยแก้วให้ตน ตายไปใน 7 วัน และมาเกิดเป็นลูกของพระองค์พังเพื่อแก้แค้นพระยาขอมดำที่ไม่รู้คุณ แก้วทั้งสาม

เมื่อจะมาเกิดนั้น นางเทวีได้ฝันเห็นช้างเผือก เมื่อทรงครรภ์ได้ 7 เดือน นางก็มักใคร่ได้อาหารทั้งหลาย และอยากจะกินเนื้อขอมดำติดคมดาบ เมื่อครบ 10 เดือน จึงประสูติลูกชายที่งามดังพรหมลงมาเกิดจึงได้ชื่อว่าพรหมกุมาร

เมื่อพรหมกุมารอายุได้ 7 ปีก็มีใจใคร่ได้เครื่องศาสตราวุธทั้งหลาย เมื่ออายุ 13 ปี เทวดาก็มากล่าวนิมิตฝันทำให้พรหมกุมารได้ไปจับช้างเผือกชื่อช้างพานดำ เมื่ออายุ 16 ปี ก็เสนอให้บิดาแข็งข้อต่อขอมและสามารถขับไล่ขอมไปได้ พระอินทร์ได้ลงมาเนรมิต กำแพงกันกองทัพของพรหมกุมารด้วยสงสารพวกขอมที่ล้มตายลงจำนวนมาก หลังจากนั้น พระเจ้าพรหมได้แยกมาตั้งเวียงไชยปราการ และสวรรคตที่เมืองนี้”

ตัวอย่างที่ 2 ท้าวสูงขุนเจือง สรุปลจาก ดวงเดือน บุญขาว (2540: 189-194)

“ท้าวสูงหรือเจืองเป็นลูกขุนจอมธรรมและนางจอมแห่งเมืองสวนตาล หรือนาคอง เมื่อเกิดโหรทำนายว่าจะมีโชคได้ครองเมือง 3 เมือง แต่จะเสียพ่อ เมื่ออายุได้ 3 ปี ขนเผ่าพงดำเอาดาบและข้อมเงินคู่หนึ่งมาถวาย ต่อมามีคนนำช้างพานดำและช้างอื่น ๆ มาถวาย เมื่อโตเป็นวัยรุ่น ท้าวสูงได้ลักลอบเข้าหานางง่อมซึ่งเป็นลูกสาวของป้าตน เนื่องจากนางเม้งป้าของตนเรียกคำสินสอดแพง

ต่อมาท้าวสูงต้องไปช่วยขุนซิมผู้เป็นลุงรบกับท้าวแองกา ขนชาติแคว (ญวน) เนื่องจากขุนซิมอยากให้นางอ้วคำลูกสาวของตนแต่งงานกับท้าวสูงผู้เป็นหลาน มิใช่ ท้าวแองกาซึ่งเป็นคนต่างเชื้อชาติ การรบครั้งนั้น ท้าวแองกาได้ให้ท้าวแก้วผู้เป็นน้ามาช่วย รบ ท้าวสูงชนช้างชนะและฆ่าท้าวแก้วตายในที่รบ แต่แม่ทัพสำคัญของท้าวแองกาคือขุนบัง กับท้าวหึงหลบหนีไปได้

ท้าวฮุงยกทัพขับไล่พวกที่หนีไปจนถึงเมืองปะกัน ตีบ้านเมืองได้ตลอดทาง ได้ทรัพย์สินมาแต่งเมียเชื้อสายต่าง ๆ ถึง 4 คน ท้าวฮุงครองเมืองอยู่ได้ 17 ปี มีเจ้าเมืองต่าง ๆ มาสวามิภักดิ์มากมาย ต่อมาท้าวฮุงต้องรบกับพระยาฟ้าสว่างเนื่องจากพระยาฟ้าสว่างเสนอให้ลงโทษขุนบั้งกับท้าวหึ่งพอสมควรแต่ท้าวฮุงไม่ยอม ท้าวฮุงจึงถูกแฉนล่อที่พระยาฟ้าสว่างให้มาช่วยรบฆ่าตาย จากนั้นวิญญาณท้าวฮุงไปสู่สวรรค์ ได้พบพระอินทร์และจัดกองทัพผีไปทำศึกกับพวกแฉนต่าง ๆ สุดท้ายได้ครองเมืองสรวงของพระอินทร์”

ตัวอย่างที่ 3 พระร่วง สรุปลความจาก จุลยุทธการวงศ์ฉบับความเรียงภาษาไทย ในหนังสือ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66

“พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชได้กับนางนาคและสัญญาว่าเมื่อกลับเข้าเมืองแล้วจะส่งคนมารับแต่พระองค์กลับลืมสัญญา นางนาคจึงสำรอกต่อมโลหิตใส่ไว้ในแหวนและผ้าแดงที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชมอบให้และกลับเมืองนาคไป คางคกตัวหนึ่งมากลิ้นโลหิตและแหวนนั้นทำให้กุมารอาศัยร่างคางคกแหวกว่ายอยู่ในคลอง ดายายกู่หนึ่งมาหาปลาแต่กลับจับได้คางคกนี้ทุกครั้ง เมื่อคางคกร้องขอชีวิต ดายายกู่ก็ตั้งใจจะเอาคางคกไปเลี้ยงเป็นลูก แต่จับคางคกใส่ข้องครั้งใด คางคกก็ร่วงลงมาจากข้องทุกครั้งจึงเรียกว่า “ออร่วง” ต่อมาเมื่อดายายกู่ว่ามีกุมารออกมาจากร่างคางคกจึงนำรูปคางคกไปเผาไฟ ตั้งแต่นั้นมาเจ้าร่วงจึงมีรูปงามและมีบุญญาธิการวาจาสิทธิ์

ครั้งเมื่อตาต้องขมไม้ไผ่ร้อยลำไปสร้างปราสาทให้พระยาศรีธรรมมาโคกราช เจ้าร่วงได้ใช้วาจาสิทธิ์สั่งให้ไม้ทั้งกองตามมา และเมื่อถึงถูกขมเสาปราสาทขึ้นตั้งทำอย่างไรเสาก็โอนเอนไปมา เจ้าร่วงก็ใช้วาจาสิทธิ์สั่งให้เสาดรง เมื่อข่าวเจ้าร่วงวาจาสิทธิ์โงยขานไป พระยาศรีธรรมมาโคกราชจึงสั่งให้เข้าเฝ้า จึงได้ทราบว่าเป็นพ่อลูกกัน และตั้งให้อยู่ในตำแหน่งราชบุตร ต่อมาเจ้าร่วงขอลาไปบวชเป็นสามเณร

ในสมัยนั้นเมืองต่าง ๆ ในแว่นสยามต้องส่งส่วยน้ำให้แก่กัมพูชา เจ้าร่วงจึงแนะนำให้คนทำตารางบนเรือนเกวียนแล้วเอาน้ำเทใส่ทำให้ส่งส่วยน้ำได้โดยไม่รั่วระหว่างทาง เมื่อเจ้ากรุงกัมพูชาเห็นจึงว่าต่อแต่นี้ให้น้ำน้ำส่วยไปส่งให้พระร่วงแทน แต่เนื่องจากเกรงว่าพระร่วงจะแข็งเมืองจึงให้ชายผู้หนึ่งไปลอบฆ่าพระร่วงที่เมืองสุโขทัยชายผู้นั้นมาโผล่ขึ้นที่ลานวัดขณะที่พระร่วงกำลังกวาดลานวัดอยู่ พระร่วงจึงใช้วาจาสิทธิ์ให้บุรุษนั้นแห้งแข็งเป็นศิลา รอคอยพระองค์อยู่ที่นั่น หลังจากนั้นพระร่วงก็ลาสิกขาแล้วทูลลาพระบิดาไปสร้างเมืองสวรรคโลกซึ่งเดิมเป็นเมืองของฤๅษีสัจชนาลัย”

จากการศึกษาด้านานวีรบุรุษเรื่องต่าง ๆ ในสังคมไทย ผู้วิจัยพบเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- ก) วีรบุรุษมักมีชาติกำเนิดแตกต่างจากคนธรรมดา
- ข) วีรบุรุษมีคุณลักษณะพิเศษต่างจากคนธรรมดา
- ค) วีรบุรุษได้ของกลุ่มบารมี
- ง) วีรบุรุษแสดงความสามารถหรือวีรกรรมทางใดทางหนึ่ง
- จ) วีรบุรุษไปสร้างบ้านแปลงเมืองหรือครองเมืองต่าง ๆ

ก) วีรบุรุษมักมีชาติกำเนิดแตกต่างจากคนธรรมดา

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
พระเจ้าพรหมมหาราช	พระเจ้าพรหมเป็นลูกของพระองค์พัง เมืองโยนก
ท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง	ท้าวฮุ่งหรือขุนเจืองเป็นโอรสของขุนจอมธรรมและนางจอม ครองเมืองสวนตาล หรือนาคอง
พระร่วง	พระร่วงเป็นลูกของพระเจ้าศรีธรรมโศกราชกับนางนาค

ชาติกำเนิดเป็นประเด็นสำคัญประเด็นแรกที่จะช่วยจำแนกความแตกต่าง
ระหว่างความเป็นวีรบุรุษกับความเป็นคนธรรมดา ๆ ซึ่งอาจหมายถึงถึงกษัตริย์ที่มีได้มีบทบาท
โดดเด่นเทียบเท่าวีรบุรุษและผู้คนในระดับที่เป็นพลเมืองโดยทั่วไป จากตำนานวีรบุรุษทั้ง 3 เรื่อง
ข้างต้นสะท้อนให้เห็นชาติกำเนิดของวีรบุรุษว่า ล้วนมีเชื้อสายของกษัตริย์ ดังว่า พระเจ้าพรหมสืบ
เชื้อสายจากพระองค์พังแห่งเมืองโยนกนครซึ่งต่อมาถูกขอมคำจับให้ไปเป็นแก่บ้านอยู่ที่เวียงศรีทวง
ท้าวฮุ่งสืบเชื้อสายจากขุนจอมธรรมและนางจอมแห่งเมืองสวนตาลหรือนาคอง ส่วนพระร่วง แม้จะ
มีเชื้อสายของกษัตริย์แต่ก็มีความแตกต่างออกไปจากพระเจ้าพรหม และขุนเจือง คือมิได้สืบเชื้อสาย
จากมนุษย์กับมนุษย์ แต่เป็นการสืบเชื้อสายจากมนุษย์กับนางนาค กล่าวคือ พระเจ้าศรีธรรมโศก-
ราชได้นางนาคเป็นชายา ต่อมาจึงเกิดลูกชายคือพระร่วง จึงรวมความได้ว่าประการแรก วีรบุรุษมัก
เป็นผู้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์หรือผู้มีตระกูลสูง ส่วนประการที่สองวีรบุรุษอาจถือกำเนิดแปลกออกไป
ไปจากมนุษย์ทั่วไป คือมิได้เกิดจากมนุษย์กับมนุษย์

ชาติกำเนิดของวีรบุรุษในประการแรกคือ สืบเชื้อสายมาจากผู้ที่มีตระกูล
สูงนั้น นอกจากเรื่องของพระเจ้าพรหม ท้าวฮุ่งขุนเจือง และพระร่วง จำนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้
แล้ว หากพิจารณาชาติกำเนิดของวีรบุรุษอื่น ๆ ก็จะพบว่า อาจมีชาติกำเนิดที่สูงส่งถึงในระดับที่สืบ

เชื้อสายมาจากฟ้าโดยตรง เช่นเรื่องของ ขุนบรม ซึ่งเล่าว่าเป็นลูกของแดนฟ้าคั่นที่เหล่าแดนหลวง เลือกลงมาปกครองมนุษย์ในฐานะที่เป็น “ท้าวผู้มีบุญ” เหนือกว่าเทพอื่น ๆ เรื่องของลวะจังกราช หรือปู่เจ้าลาวจก ซึ่งเล่าว่า เป็น “โอปปาติกะ” คือลงมาเกิดโดยไม่ปรากฏว่าบิดามารดาเป็นใคร เมื่อลงมาเกิดนั้นชาวเวียงปรีศึกษาก็พร้อมใจกันเชิญให้เป็นเจ้าแก่คนทั้งหลาย ลักษณะเช่นนี้ สอดคล้องกับที่ปรากฏในตำนานสร้างโลกซึ่งมักเล่าว่า กษัตริย์เป็นผู้ที่ถูกส่งลงมาจากฟ้าหรือเป็นผู้ที่สืบเชื้อสายจากผู้สร้างโลกหรือผู้ปกครองที่มาจากฟ้า ส่วนชาติกำเนิดที่รองลงมาจากความเป็นผู้สืบสายมาจากฟ้าโดยตรงก็คือ วีรบุรุษมักเป็นเชื้อสายของกษัตริย์เมืองต่าง ๆ เช่นเรื่องของพระนางจามเทวีซึ่ง ตำนานมูลศาสนา จามเทวีวงศ์ และ ชินกาลมาลีปกรณ์ เล่าว่าเป็นธิดาเจ้ากรุงละโว้ เรื่องของพระเจ้าอู่ทอง ซึ่งบางสำนวนก็เล่าว่าสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าพรหม ปฐมกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยา แต่ในสำนวนอื่น ๆ เช่นใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ เล่าว่าเป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดินจีน นอกจากนี้ยังมีการเล่าถึงชาติกำเนิดของวีรบุรุษว่าสืบสายจากขุนนาง เช่น เรื่องพระเจ้าอู่ทองลูกโชคกเศรษฐี เรื่องพระร่วงบุตรนายคงครานายกองคุมคนส่งส่วยน้ำ เป็นต้น

ส่วนในประการที่สองที่ว่า วีรบุรุษอาจถือกำเนิดแปลกออกไปจากมนุษย์ทั่วไป คือมิได้เกิดจากมนุษย์กับมนุษย์นั้น มีทั้งที่เล่าว่าวีรบุรุษเกิดขึ้นเองในลักษณะที่เป็นนางในดอกบัว เช่นเรื่องของนางจามเทวีในตำนานพื้นเมืองต่าง ๆ ซึ่งเล่าว่านางเกิดในดอกบัว เมื่อสุเทวฤๅษีมาเก็บบัวเห็นบัวดอกหนึ่งใหญ่มากจึงแหวกดู พบเด็กผู้หญิงอยู่ในนั้นจึงนำมาเลี้ยงไว้และให้ชื่อว่านางจามเทวี แต่เมื่อนางโตขึ้นเป็นสาว ฤๅษีเห็นว่าไม่เหมาะสมที่จะอยู่กับคนจึงเอานางใส่แพถ่องไปและให้เทวดาคุ้มครองจนแพไปถึงเมืองละโว้ นางจึงได้เป็นธิดาเลี้ยงของกษัตริย์ละโว้ และได้แต่งงานกับราชบุตรของเมืองนี้ และยังมีที่เล่าว่า วีรบุรุษเกิดจากมนุษย์กับนางนาค ผีเสื้อ หรือเทพธิดา ซึ่งได้แก่เรื่องของ พระร่วงสำนวนต่าง ๆ เช่น เรื่องพระร่วงอรุณราชกุมาร ใน พงศาวดารเหนือ เล่าว่า พระร่วงเป็นลูกของพระยาอภัยคามณีเจ้าเมืองหริภุญไชยกับนางนาค เมื่อนางนาคคลอดลูกทิ้งไว้พรานป่าก็นำไปเลี้ยงเป็นลูกบุญธรรม หรือใน ราชพงศาวดารกรุงกัมพูชา ฉบับพันตรีหลวงเรื่องเดชอนันต์ ก็เล่าว่าพระร่วงเป็นเชื้อสายกษัตริย์ขอมโดยเป็นลูกของพระอุทัยราชกษัตริย์กรุงกัมพูชา กับนางนาคเมหิ เมื่อนางนาคคลอดแล้วก็ฝังไว้ที่หาดทราย นายคงคราจึงเก็บเอาไปเลี้ยง เรื่องพระร่วงลูกนางนาคนี้ยังพบใน จุลยุทธการวงศ์ จามเทวีวงศ์ คัมภีร์สังหลปฏิมากร หนังสือคำให้การชาวกรุงเก่า และ ประชุมพงศาวดารภาคที่ 66 ส่วนเรื่องพระร่วงเกิดจากมนุษย์กับนางผีเสื้อนั้น พบใน พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเล่าว่าพระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย เป็นลูกนางผีเสื้อชื่อกาลิกับพรานป่า และใน ประชุมพงศาวดารภาคที่ 61 เล่าว่าพระร่วงเป็นลูกของพระยาลือกับนางผีเสื้อ นอกจากนี้ยังมีเรื่องพระร่วงเป็นลูกของมนุษย์กับนางเทพธิดา ซึ่งพบใน ชินกาลมาลี

ปกรณ มีความว่า พระโรจราชหรือพระร่วงมีบิดาเป็นชายรูปงาม มีกำลังมาก เป็นชาวตำบลบ้านโค และมีแม่เป็นนางเทพธิดา²⁸

การที่ตำนานวีรบุรุษมักเล่าถึงชาติกำเนิดของวีรบุรุษว่าลงมาจากฟ้า สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์หรือผู้มีตระกูลสูง กระทั่งเล่าว่าเกิดในดอกบัวหรือเกิดจากมนุษย์กับ นางนาค นางผีเสื้อ หรือเทพธิดานี้ หากมองในเชิงโครงสร้างก็จะพบว่า ภาษาของตำนานปรัมปรา ดังกล่าวนี้นี้ต้องการจะส่งสารเน้นย้ำให้เห็นว่า วีรบุรุษนั้นเป็นบุคคลพิเศษที่มีความแตกต่างจากมนุษย์ ธรรมดาสามัญตั้งแต่เรื่องของชาติกำเนิด อันเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ช่วยจำแนกความเป็นวีรบุรุษ กับความเป็นคนธรรมดาออกจากกัน โดยทั้งหมดนี้ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าวีรบุรุษมีคุณสมบัติที่เหนือกว่าคนโดยทั่วไป

ข) วีรบุรุษมีคุณลักษณะพิเศษต่างจากคนธรรมดา

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
พระเจ้าพรหมมหาราช	พรหมกุมารมีรูปร่างดั่งพรหมและมักใคร่ได้เครื่องศาสตราวุธทั้งหลาย
ท้าวสูงหรือขุนเจือง	ท้าวสูงได้รับคำทำนายว่าจะมีโชค ได้ครองเมือง 3 เมือง แต่จะเสียพ่อ
พระร่วง	พระร่วงอาศัยร่างคางคก เมื่อตาขายทำลายรูปคางคกจึงมีรูปร่างและมีวาจาสิทธิ์

นอกจากชาติกำเนิดของวีรบุรุษจะเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้วีรบุรุษต่างจากคนธรรมดาแล้ว องค์ประกอบประการต่อมาที่ช่วยให้วีรบุรุษแตกต่างจากคนธรรมดายิ่งขึ้นก็คือ คุณลักษณะพิเศษอันถือได้ว่าเป็นคุณสมบัติประจำตัวของวีรบุรุษแต่ละคนนั่นเอง จากการเปรียบเทียบข้างต้นจะพบว่า พระเจ้าพรหมมหาราชมีคุณลักษณะพิเศษคือ มีรูปร่างดั่งพรหมจึงได้ชื่อว่า “พรหมกุมาร” นอกจากนี้ยังเป็นผู้ที่ใฝ่ใจในการสู้รบคือมักใคร่ได้เครื่องศาสตราวุธทั้งหลาย ท้าวสูงขุนเจืองมีคุณลักษณะพิเศษ คือ เป็นผู้มีความสามารถในการรบอย่างมากดังที่โหรได้ทำนายว่าจะมีโชค ได้ครองเมือง 3 เมือง แต่จะเสียพ่อ ส่วนพระร่วงมีคุณลักษณะพิเศษคือ เมื่อออกจากร่างคางคก ก็มีรูปร่างและมีวาจาสิทธิ์ จึงสะท้อนให้เห็นว่า คุณลักษณะพิเศษเป็นองค์ประกอบสำคัญอย่างหนึ่งของวีรบุรุษ

วีรบุรุษอื่น ๆ ก็มีคุณสมบัติพิเศษนี้เช่นกัน เช่น พระนางจามเทวีนั้น นอกจากจะมีรูปร่างแล้ว ยังมีความสามารถในการรบไม่แพ้ชาย และมีความเฉลียวฉลาดโดยใช้ปัญญาเอาชนะขุนหลวงวิรังคะได้ตลอด ขุนบรมมีบุญบารมีเหนือเทพองค์อื่น ๆ เป็นเทวบุตรที่

²⁸ คุรยละเอียดเกี่ยวกับเรื่องพระร่วงได้ใน สุกัญญา สุจฉายา. “พระร่วง: วีรบุรุษในประวัติศาสตร์และวีรบุรุษทางวัฒนธรรม” ใน วารสารภาษาและวรรณคดีไทย 16 (ธันวาคม 2542): 202-206.

รอบรู้คติโลกและคติธรรม หรือเรื่องพระร่วงสำนวนอื่น ๆ ก็แสดงให้เห็นว่า นอกจากพระร่วงจะมี วาจาสิทธิ์แล้ว ยังเป็นผู้ที่มีปัญญาเขี่ยมยิ่งอีกด้วย ดังเช่นการคิดสานชะลอมหรือกะออมใส่น้ำไป ถวายกษัตริย์เมื่อนนครมแทนการใช้ตุ่มไหซึ่งมักจะแตกเพราะทนแรงกระแทกไม่ไหว จึงส่งส่วย น้ำได้ยากลำบาก คุณลักษณะเช่นนี้ เป็นคุณสมบัติเชิงบวก หรือคุณสมบัติที่ดี (+) ของวีรบุรุษซึ่ง พบในตำนานวีรบุรุษส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามมีตำนานวีรบุรุษบางสำนวนที่เล่าถึงลักษณะเชิงลบ (-) ของวีรบุรุษด้วยเช่นกัน ดังในเรื่องของพระเจ้าอู่ทองที่ปรากฏใน พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับ วัน วลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ เล่าว่า แม้พระเจ้าอู่ทองหรือเจ้าอู่จะมีชาติกำเนิดสูงเป็นโอรสของพระเจ้า แผ่นดินจีน แต่พระองค์กลับเป็นเจ้าชายที่ตมหาจัด หญิงคนใดที่ไม่ยอมให้พระองค์ข่มเหงก็จะถูก ฆ่าอย่างลึกลับ ในที่สุดพระองค์จึงต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง แล้วเดินทางมาสร้างบ้านเมืองต่าง ๆ ทางปักษ์ใต้เรื่อยมาจนกระทั่งสร้างกรุงศรีอยุธยา หรือเรื่องพระร่วงที่เล่าว่าพระร่วงได้เป็นซู้กับเมีย เพื่อน คือเป็นซู้กับชายาของพระขางเมือง ดังปรากฏใน พงศาวดารเมืองเชียงใหม่ ประชุม พงศาวดารภาคที่ 61 และ พงศาวดารโยนก อีกทั้งในบางสำนวนก็เล่าว่า พระร่วงชอบเล่นเบี้ยและ เล่นว่าว ครั้งหนึ่งว่าวไปตกที่เมืองตองอู่ก็เข้าไปเล่นซู้กับธิดาพระยาตองอู่อีกด้วย

ก) วีรบุรุษได้ของกลุ่มบุรามี

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
พระเจ้าพรหมหาราช	เทวดามากล่าวนิมิตฝัน พรหมกุมารจึง ได้ช้างพานคำ
ท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง	พวกเผ่าพางค่านำเอาดาบและฆ้องเงินมาถวาย ต่อมาก็นำช้างเผือกและช้างอีกหลายเชือกมาถวาย
พระร่วง	-

ในตำนานวีรบุรุษยังมีเนื้อหาปรากฏซ้ำ ๆ ในเรื่องของการที่วีรบุรุษได้ของกลุ่มบุรามี ซึ่งส่วนใหญ่แล้วก็คือการได้ช้างเผือก จากการเปรียบเทียบข้างต้นจะเห็นว่า พระเจ้าพรหมหาราชนั้นได้ช้างพานคำมาจากการที่เทวดามากล่าวนิมิตฝัน ส่วนท้าวฮุ่งนั้น นอกจากจะได้ช้างพานคำเช่นกันแล้ว พวกเผ่าพางคายังนำเอาดาบและฆ้องเงินมาถวายอีกด้วย

สุจิตต์ วงษ์เทศ (2545: 20-24) อธิบายว่าความสัมพันธ์ระหว่าง ช้างพานคำ ของพระเจ้าพรหมและท้าวฮุ่ง กับ พาน หรือ ฆ้อง ว่า ในเรื่องพระเจ้าพรหมและท้าวฮุ่งขุนเจืองนั้นเล่าถึงเหตุที่ช้างนั้นได้ชื่อว่า ช้างเผือกพานคำ หรือ ช้างพานคำ สอดคล้องกัน คือเรื่องพระเจ้าพรหมเล่าว่าพระองค์ได้นิมิตจากเทวดาให้เอา พาน หรือ พังกลางคือผางกลาง (คล้ายฆ้องหรือระฆัง) ทำด้วย ทองคำ ไปประ โคมตีที่ริมแม่น้ำโขง ภูเขาใหญ่จึงจะกลายร่างเป็นช้างเผือกผุดขึ้นมาบุญ ส่วน

ง) วีรบุรุษแสดงความสามารถหรือวีรกรรมทางใดทางหนึ่ง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
พระเจ้าพรหมมหาราช	พรหมกุมารแข็งข้อต่อขอมและสามารถขับไล่พวกขอมไปได้
ท้าวฮุ่งหรือขุนเจือง	ท้าวฮุ่งสามารถเอาชนะทัพท้าวองกา และตีได้บ้านเมืองต่าง ๆ ต่อมาถูกแดนลอม่าตายในที่รบ
พระร่วง	พระร่วงให้คนทำตารางบนเรือนเกวียนเพื่อส่งส่วยน้ำและใช้วาจาสิทธิ์ปราบขอมดำดิน

ความสามารถและวีรกรรมของวีรบุรุษเป็นแก่นสำคัญของตำนานวีรบุรุษ วีรกรรมอันยิ่งใหญ่ที่วีรบุรุษได้กระทำนั้นจะเป็นสิ่งที่ทำให้ได้รับการยกย่องและยกฐานะให้วีรบุรุษแตกต่างจากผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถโดยทั่วไป จากการเปรียบเทียบข้างต้น พระเจ้าพรหมและท้าวฮุ่งหรือขุนเจืองได้แสดงความสามารถในการรบ กล่าวคือ พระเจ้าพรหมแข็งข้อต่อขอมดำแห่งเมืองอุโมงคเสลานครที่มายึดเมืองโยนกนครของคนไว้ โดยสามารถขับไล่ขอมดำไปจากเมืองโยนกนครได้สำเร็จ ท้าวฮุ่งหรือขุนเจืองก็สามารถเอาชนะท้าวองกาซึ่งเป็นชนชาติแกว (ญวน) โดยชนข้างชนะท้าวแก้วแห่งเมืองปะกันที่มาช่วยท้าวองการบ และยกทัพขับไล่ศัตรูไปจนถึงเมืองปะกัน โดยตีบ้านเมืองได้ตลอดทาง ได้ภรรยาชนชาติต่าง ๆ และมีเจ้าเมืองมาสวามิภักดิ์เป็นจำนวนมาก อันถือเป็นวีรกรรมที่ยิ่งใหญ่ แม้ต่อมาพระองค์จะถูกแดนลอม่าตายในที่รบก็ตาม ส่วนพระร่วงก็มีวีรกรรมอันโดดเด่นคือ ใช้สติปัญญาในการคิดค้นวิธีการส่งส่วยน้ำ ซึ่งทำให้พระเจ้ากรุงกัมพูชาเห็นพระสติปัญญาและเกรงว่าพระร่วงจะแข็งเมือง แม้จะส่งขอมดำดินมาลอบสังหารแต่พระองค์ก็สามารถใช้วาจาสิทธิ์ปราบขอมดำนั้นได้

พระนางจามเทวี มีความสามารถในการรบ ในตำนานพื้นเมืองเล่ากันว่า หลังจากสุทนต์หนีลอบแพไปจนได้ไปเป็นพระธิดาเลี้ยงของกษัตริย์ละโว้แล้ว ต่อมาพระนางก็ได้ออกสงครามช่วยเหลือพระคู่หมั้นคือเจ้าชาบรมราชด้วยพระองค์เองโดยทำสงครามกับพวกโกสัมพีและได้ชัยชนะ และยังกล่าวต่อไปว่า พระนางครองราชย์อยู่หลายสิบปี ได้ทรงเกี่ยวข้องกับการสงครามต่อมา เช่น มีพระดำริจัดการซ้อมรบเพื่อเตรียมความพร้อมของทหาร หรือการนำทัพออกสงครามด้วยพระองค์เองเมื่อชาวลัวะยกมารุกราน โดยทรงใช้ยุทธศาสตร์และไสยศาสตร์ทำให้ขุนลัวะพ่ายแพ้กลับไป

ขุนบรม มีความสามารถในการปกครอง มีลักษณะเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมที่สั่งสอนผู้คนในเรื่องต่าง ๆ ขุนบรมได้สอนให้ผู้คนที่ยอดจากน้ำเต้าป่องทั้งหมดให้รู้จักงานอาชีพ คือ ทำไร่ ทำนา สอนให้รู้จักวิธีทอผ้า จัดระบบครอบครัวและชุมชน โดยให้แต่งงานกัน

ภายในเผ่าพันธุ์เดียวกัน นอกจากนี้ ในเรื่องคติธรรม ขุนบรมได้สอนให้เคารพยำเกรงผู้ใหญ่ ให้เลี้ยงดูพ่อแม่ญาติผู้ใหญ่เมื่อแก่เฒ่า และให้จัดการงานศพเมื่อตายโดยสร้างศาลาและสร้างเจดีย์ครอบกระดูก และส่งข้าวน้ำให้วิญญาณทุกวัน นอกจากนี้ ขุนบรมยังสั่งสอนจารีตครรลอง (ฮิตสิบสอง คองสิบสี่) เพื่อเป็นแนวปฏิบัติแก่โอรส สะเก้ อำมาตย์ มนตรี และข้าเหล่ารับใช้อีกด้วย

ส่วนเรื่องพระร่วงนั้น นอกจากจะมีเรื่องพระร่วงส่งส่วยน้ำที่แสดงให้เห็นวีรกรรมของพระร่วงที่แข็งข้อกับขอมซึ่งเป็นชนชั้นปกครองดั้งเดิมมาเป็นตัวอย่างเป็นตัวอย่างแล้ว ยังมีเรื่องพระร่วงอรุณราชกุมาร เล่าว่า พระร่วงและน้องชายคือพระลือได้ไปรบกับพระเจ้ากรุงจีน และพระเจ้ากรุงจีนได้มอบพระราชธาให้ พระร่วงได้นำช่างจีนมาทำถ้วยชามจึงเกิดมีถ้วยชามขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับบางตำนานที่เล่าว่า พระร่วงบรมราชาครองสุโขทัย พระอนุชาชื่อศรีธรรมราชาครองเมืองสวรรคโลก ทั้งสองพระองค์ได้เสด็จไปเมืองจีนโดยสำเภาเพื่อไปหาช่างมาทำถ้วยชามและกระเบื้อง พระเจ้ากรุงจีนตกใจกลัว ได้มอบพระราชธาให้ และเล่าต่อไปว่า พระร่วงเจ้านี้เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรม เสด็จไปบ้านเมืองใดก็ได้เบียดเบียนบ้านเมืองนั้น เมืองทั้งหลายต่างก็ถวายบรรณาการแก่พระองค์ ทรงมีอายุยืนยาวถึง 92 ปี เสด็จไปสร่งน้ำที่แก่งศิลาใหญ่แล้วหายไป นอกจากนี้ ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ได้เล่าถึงเรื่องพระร่วงที่เกี่ยวพันกับพระพุทธรูปองค์สำคัญ คือ พระพุทธสิหิงค์ ซึ่งเล่าว่า พระโรจราชหรือ พระร่วงได้เสด็จไปถึงเมืองสิริธรรมนคร (นครศรีธรรมราช) โดยล่องได้ไปตามลำน้ำน่าน และได้เชิญพระสิหิงค์ (พระพุทธสิหิงค์) จากเมืองลังกาคลับขึ้นไปเมืองสุโขทัย

เรื่องพระเจ้าอู่ทองซึ่งมีมากมายหลายตำนาน ก็เล่าถึงวีรกรรมของพระเจ้าอู่ทองแตกต่างกันออกไป เรื่อง พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองอู่ทอง สุพรรณบุรี เล่าว่า พระเจ้าอู่ทองเป็นหัวหน้าปกครองอยู่ที่เมืองอู่ทอง ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของสุโขทัยในระยะแรก ครั้นต่อมาได้รวบรวมผู้คนจนมีกำลังกล้าแข็ง ต่อมาเมืองอู่ทองมีโรคระบาด ผู้คนล้มตายมาก พระเจ้าอู่ทองพระองค์นี้จึงต้องอพยพผู้คนหนีโรคระบาดไปสร้างเมืองใหม่ ซึ่งต่อมาคือกรุงศรีอยุธยา พระองค์ได้ประกาศตนเป็นอิสระจากสุโขทัย ได้ขยายอำนาจออกไปกว้างขวาง มีเมืองขึ้น 16 เมือง รวมทั้งเมืองนครศรีธรรมราช และสามารถยกกองทัพไปปราบอาณาจักรกัมพูชาได้ราบคาบ แม้สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยแห่งกรุงสุโขทัยก็ต้องขอเป็นไมตรี

เรื่อง พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองจีน-ทางทะเล เล่าวีรกรรมของพระเจ้าอู่ทองว่า หลังจากถูกเนรเทศออกจากเมืองจีน มาขึ้นบกที่ปัตตานีและต่อมาได้สร้างเมืองต่าง ๆ แล้วพระองค์ได้เปลี่ยนการนับถือศาสนาของจีนมานับถือศาสนาของสยาม นอกจากนี้ยังมีวีรกรรมในการปราบโรคระบาดเช่นกัน โดยเล่าว่าหลังจากสร้างเมืองต่าง ๆ เรื่อยมาจนได้ทรงทราบข่าวเกี่ยวกับเกาะอันจะเป็นที่ตั้งเมืองอยุธยา ก็ทรงฉงนพระทัยมากกว่าเหตุใดสถานที่สวยงามเช่นนั้นจึงไม่มีผู้คนอาศัยอยู่หรือไม่มีใครสร้างเมืองขึ้น พระองค์ได้พบฤๅษีตนหนึ่งซึ่งได้กราบทูลให้

ทรงทราบว่าสถานที่แห่งนี้เดิมคือเมืองอุชยา แต่เสื่อมโทรมไปและไม่มีใครจะสร้างเมืองบนเกาะนี้ได้อีกเพราะเหตุที่เมืองนี้มีสถานที่หนึ่งชื่อ Whoo Talenkengh (วัดตะแลงแกง?) ตรงใจกลางเมือง ซึ่งเป็นที่อยู่ของมังกรหรือนาคราชที่ดุร้าย พ่นน้ำลายพิษออกมาทำให้ผู้คนบริเวณนั้นเกิดโรคระบาดเสียชีวิตลงเพราะกลิ่นเหม็น ท้าวอุทองจึงคิดจะฆ่ามังกรและถมสระเสีย ฤๅษีทูลว่ามีวิธีการเดียวที่จะแก้ไขได้คือให้หาฤๅษีที่มีลักษณะเหมือนฤๅษีคนนั้นทุกประการโยนลงไปให้มังกร ท้าวอุทองจึงให้สืบหาฤๅษีลักษณะดังกล่าว เมื่อไม่สามารถหาฤๅษีที่มีลักษณะเช่นนั้นได้ ท้าวอุทองจึงเสด็จไปที่ปากสระอันเป็นที่อยู่ของมังกร และเหวี่ยงฤๅษีคนนั้นลงไป ในสระโดยไม่ให้รู้ตัวแล้วถมสระเสีย แต่ขึ้นมาแผ่นดินก็พ้นจากโรคระบาด ต่อมาพระองค์ก็ได้สร้างเมืองต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายเมือง ต่อมาโอรสหลวงเห็นว่าดวงดาวโคจรไปในทางนำความพินาสมาสู่พระนครศรีอุชยาซึ่งดูเหมือนว่าประชาชนทั้งหมดจะต้องตาย พระเจ้าอุทองจึงให้ประชาชนนำแก้วแหวนเงินทองฝังดินแล้วหนีไป นครกัมพูชาพร้อมพระองค์ ที่นั่นพระองค์ได้สร้างเมืองใหม่ ขนานนามว่า นครหลวง ซึ่งกล่าวกันว่างามเกินกว่ามนุษย์ธรรมดาจะทำได้ เมื่ออยู่ที่กัมพูชาได้ 9 ปี ได้เสด็จกลับกรุงศรีอุชยาและให้พระราชโอรสครองเมืองนครหลวงแทน และสิ้นพระชนม์ที่กรุงศรีอุชยานั่นเอง

ส่วนเรื่อง พระเจ้าอุทองมาจากเมืองลาว-ทางบก ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (ราว พ.ศ. 2199-2231) ก็เล่าถึงพระเจ้าอุทองซึ่งสืบเชื้อสายมาจากบ้านเมืองทางเหนือ (แถบลุ่มแม่น้ำโขง) ในเรื่องของการสร้างเมืองต่าง ๆ จนกระทั่งสร้างกรุงศรีอุชยาเช่นกัน เรื่องพระเจ้าอุทองที่เน้นในเรื่องของการสร้างเมืองนี้ ยังมีปรากฏใน คำให้การชาวกรุงเก่า และในพงศาวดารเหนือ นอกจากนี้ ในตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ก็กล่าวถึงพระเจ้าอุทององค์หนึ่งซึ่งมีชื่อเสียงมากว่าได้ทรงแผ่เดชานุภาพปราบปรามดินแดนบ้านเมืองที่อยู่ใต้เมืองเพชรบุรีลงไปจนเข้าอาณาเขตเมืองนครศรีธรรมราช ในที่สุดต้องทำไมตรีแบ่งปันเขตแดนกับพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชดังใน ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช มีความว่า “ท้าวอุทองยกพระหัตถ์เบื้องขวาขึ้นชี้ว่า แต่เทียมศิลาไปฝ่ายทักษิณเป็นแดนพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราช แต่เทียมศิลาไปฝ่ายอุดรเป็นแดนท้าวอุทอง และเดชโพธิสมภารของท้าวอุทองพญาศรีธรรมโสกราช ไม้ทั้งปวงก็แหวกออกครานั้น ท้าวอุทองพญาศรีธรรมโสกราชหลังนำทักษิณโทกอธิฐานเป็นพระญาติวงศ์กันสืบไป” และยังมีเนื้อความปรากฏใน ตำนานพระธาตุเมืองนครศรีธรรมราช กล่าวถึงท้าวศรีธรรมมาโสกราชจะขอเป็นไมตรีนั่งอาสน์เดียวกันกับท้าวอุทองเพื่อหย่าศึก ความว่า “เมื่อท้าวอุทองกับท้าวศรีธรรมมาโสกราชจะเป็นไมตรีกันนั้น ท้าวอุทองขึ้นบนแท่นแล้ว พญาศรีธรรมมาโสกราชจะขึ้นไปมิได้ ท้าวอุทองก็อุ้มพระขรรค์มงกุฎของพระเจ้าศรีธรรมมาโสกราชจากพระเศียร แล้วท้าวศรีธรรมมาโสกราชสัญญาว่า เมื่อตัวพระองค์กับอนุชาของพระองค์ยังอยู่ให้เป็นทองแผ่นเดียวกัน ถ้าท้าวอุทองต้องประสงค์สิ่งใดจะจัดแจงให้นานไปเบื้องหน้าให้มาขึ้นกรุงศรีอุชยา”

เรื่องพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชนี้ เชื่อกันว่าทรงเป็นวีรบุรุษทางวัฒนธรรมของภาคใต้ผู้สร้างเมืองนครและสถาปนาพระบรมธาตุขึ้นแต่ครั้งอดีตกาลไกลโพ้น พระองค์ได้เกลี้ยกล่อมผู้คนมาสร้างบ้านเมือง ณ หาดทรายแก้วตรงที่มีผู้ประดิษฐานทันตธาตุไว้ นอกจากนี้พระองค์ยังได้พระสีกิ่งมาจากลังกา พระองค์จึงมีบทบาทโดดเด่นในการนำผู้คนสร้างเมือง อีกทั้งแสดงให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้ที่มีบุญญาบารมีสูงส่งจากการที่ได้สถาปนาพระบรมธาตุและมีพระพุทธรูปสีกิ่งเข้ามาในรัชสมัย นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงเป็นผู้นำในการอพยพหนีไข้ห่า และเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในพิธีไล่แม่แมด ซึ่งก็เป็นความสามารถหรือวีรกรรมของวีรบุรุษในอีกลักษณะหนึ่งด้วย

จ) วีรบุรุษไปสร้างบ้านแปลงเมืองหรือครองเมืองต่าง ๆ

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
พระเจ้าพรหมมหาราช	พระเจ้าพรหมตั้งเวียงไชยปราการหลังขับไล่ขอมดำได้สำเร็จ
ท้าวสูงหรือขุนเจือง	วิญญานท้าวสูงได้ไปสวรรค์และยกทัพปราบพวกเถื่อนต่าง ๆ ในที่สุดได้ครองเมืองสรวงของพระอินทร์
พระร่วง	พระร่วงลาสิกขาบทแล้วทูลลาพระบิดาไปสร้างเมืองสวรรคโลก

การไปสร้างบ้านแปลงเมืองหรือเป็นกษัตริย์ครองเมืองต่าง ๆ เป็นลักษณะร่วมประการหนึ่งที่พบในตำนานวีรบุรุษ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าไม่ว่าชาติกำเนิดหรือคุณสมบัติของวีรบุรุษจะเป็นอย่างไร วีรบุรุษจะแสดงความสามารถหรือมีวีรกรรมอย่างไร เรื่องก็มักจะดำเนินต่อไปโดยให้วีรบุรุษได้รับสถานภาพเป็นกษัตริย์ปกครองบ้านเมืองต่าง ๆ ดังในเรื่องพระเจ้าพรหมมหาราชที่เล่าว่าหลังจากพระเจ้าพรหมเสนอให้พระบิดาแข็งข้อต่อขอมและตั้งตนเป็นแม่ทัพเข้าต่อสู้กับพวกขอมจนพวกขอมล้มตายลงมาก พระอินทร์จึงต้องลงมาเนรมิตกำแพงหินกั้นกองทัพของพรหมกุมารไว้ด้วยสังสารพวกขอม แล้วเล่าต่อไปว่า พระองค์ได้แยกมาตั้งเมืองชื่อ “เวียงไชยปราการ” และสวรรคตที่เมืองนี้ ในเรื่องท้าวสูงขุนเจือง เมื่อถูกเถื่อนลอสังหารแล้ว เล่าว่า วิญญานของท้าวสูงได้ไปสวรรค์ และได้จัดกองทัพผีไปทำศึกกับพวกเถื่อนต่าง ๆ สุดท้ายท้าวสูงก็ได้ไปครองเมืองสรวงของพระอินทร์ ส่วนเรื่องพระร่วงนั้นเล่าว่าหลังจากพระร่วงใช้วาจาสิทธิ์ปราบขอมที่หมายมาลอบสังหารพระองค์แล้ว พระร่วงก็ลาสิกขาบทแล้วทูลลาพระบิดาไปสร้างเมือง พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจึงได้มอบให้ไปสร้างเมืองสวรรคโลกซึ่งเดิมเป็นเมืองของฤๅษีสัจฉนาถซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์ การไปสร้างบ้านแปลงเมืองหรือครองเมืองต่าง ๆ นี้จึงเป็นเนื้อหาหนึ่งที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานวีรบุรุษของไทย

ในตำนานนางจามเทวี ก็เล่าว่า นางจามเทวีเป็นวีรบุรุษที่ได้ครองเมืองหริภุญชัย ซึ่งเป็นเมืองที่สุเทวฤณีและสุกทนต์ฤณีช่วยกันเนรมิตขึ้นมา นางเสด็จจากเมืองละโว้มาปกครองเมืองหริภุญชัยนี้โดยนำพระเถระเจ้า 500 รูป และช่างต่าง ๆ อย่างละ 500 ขึ้นไปตามแม่น้ำระมิง เรื่องของลวะจังกราชก็มีเนื้อความกล่าวไว้ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ว่า ลวะจังกราชหรือลาวจังกราชสร้างเมืองยางหรือยางคปุระขึ้น ส่วน พงศาวดารเมืองเงินยางเชียงแสน ก็ว่าเมืองที่ลวะจังกราชลงมาอยู่นั้นคือเวียงปรีกษา เมืองยางหรือเวียงปรีกษาจึงเป็นเมืองเดียวกัน ภายหลังเรียกเมืองนี้ว่า “หิรัญนครเงินยางเชียงแสน” เรื่องขุนบรมซึ่งได้รับมอบหมายจากแกนหลวงให้ลงมาปกครองมนุษย์ ก็เล่าว่า หลังจากที่ขุนบรมได้เลือกนางเทวีสองนางและได้ราชาภิเษกขุนบรมเป็นกษัตริย์ซึ่งมีเครื่องราชกกุธภัณฑ์ อาวุธ ของใช้ ช้าง ม้า และบริวารแล้วก็ได้เคลื่อนขบวนลงมายังพื้นโลกเพื่อปกครองโลกมนุษย์ แกนซึ่งสถานที่ตั้งบ้านเมืองที่ “น่าน้อยอ้อยหนู” และเนาะเมืองที่โอรสทั้ง 7 ที่จะเกิดในอนาคตต้องไปปกครอง เมืองน่าน้อยอ้อยหนูนี้จึงเป็นเมืองที่แกนมอบหมายให้ขุนบรมลงมาเป็นกษัตริย์ปกครอง

ในเรื่องพระร่วงตำนานอื่นๆ ก็ปรากฏเนื้อหาในประเด็นนี้เช่นกัน เช่น เรื่องพระร่วงอรุณราชกุมารเล่าว่าได้ทรงอภิเษกกับธิดาเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัย และได้ปกครองเมืองนี้ต่อมา พระร่วงบุตรนายคงตรา ใน พงศาวดารเหนือ เล่าว่าหลังจากใช้วจาสิทธิ์ปราบขอมเป็นหินแล้ว เมื่อกษัตริย์สุโขทัยสิ้นพระชนม์ ชาวเมืองจึงขอให้ขึ้นครองราชย์แทน มีพระนามว่า “พระเจ้าศรีจันทราธิบดี” เรื่องพระร่วงนี้ ในบางตำนานเล่าว่าพระร่วงได้ครองเมืองสุโขทัย ส่วนพระอนุชาครองเมืองสวรรคโลก แต่บางตำนานก็เล่ากลับกันว่าพระร่วงครองเมืองสวรรคโลก ส่วนพระอนุชาครองเมืองสุโขทัย

พระเจ้าอู่ทอง เป็นวีรบุรุษที่สร้างเมืองต่าง ๆ มากมาย แต่เมืองที่สำคัญคือกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในเรื่องพระเจ้าอู่ทองอพยพผู้คนหนีโรคระบาดจากเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรีแล้วมาสร้างเมืองใหม่คือกรุงศรีอยุธยาดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ส่วนเรื่อง พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองจีน - ทางทะเล นั้น เล่าว่า ทรงมาขึ้นบกที่ปัตตานี แต่เห็นว่ามิมีประชากรอยู่หนาแน่นแล้วจึงเสด็จลงเรือจนมาถึงอุฎูปัตตานี และได้สร้างเมืองลังกาสุกะขึ้น ต่อมาได้สร้างเมืองอีก 2 เมืองคือ เมืองลิครและเมืองกุย หลังจากอภิเษกกับนางปะคำทอง พระธิดาของพระเจ้าจักรพรรดิจีนแล้วก็ได้ไปสร้างเมืองพริบพรี และต่อมาก็ได้สร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้น จากนั้นก็ได้สร้างเมืองนครชัยศรี เมืองพิษณุโลก เมืองสุโขทัย และเมืองกำแพงเพชร สุดท้ายคือเมืองนครหลวงในนครกัมพูชา ในเรื่อง พระเจ้าอู่ทองมาจากเมืองลาว - ทางบก ก็เล่าว่า เมื่อแรก พระเจ้าอู่ทองได้ทรงลงไปครองเมืองพริบพรีก่อน แล้วจึงมาสร้างเมืองสยามคือพระนครศรีอยุธยาที่ตำบลหนองโสน สอดคล้องกับ คำให้การชาวกรุงเก่า ซึ่งเล่าในทำนองเดียวกัน ส่วนใน พงศาวดารเหนือ เล่าว่า เดิม

ทรงปกครองบ้านเมืองบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยม-น่าน โดยออกชื่อบ้านเมืองว่า เมืองฉเชิงหลวง แล้วยกย้ายไปอยู่เมืองสวรรคโลก ก่อนจะลงมาสร้างพระนครศรีอยุธยาที่หนองโสน

ส่วนพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พระองค์ก็ได้สร้างบ้านแปลงเมืองเช่นกัน ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ได้เกลี้ยกล่อมผู้คนมาสร้างบ้านเมือง ณ หาดทรายแก้วตรงที่มีผู้ประดิษฐาน ทันตราตุไว้ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น นอกจากนี้ ยังมีเรื่องราวการอพยพและสร้างบ้านเมืองของ พระองค์ปรากฏใน จดหมายเหตุตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ฉบับวัดเวียงสระ และฉบับบ้านทุ่ง ตึก (อ้างถึงใน ธิดา สารธา, 2539: 129) ว่า มีการอ้างว่าพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชเป็นพราหมณ์ ชาวอินเดียลงเรือสำเภานีอิสลามมาตั้งบ้านเมืองที่บ้านทุ่งตึก ตั้งตนเป็นพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช พวกอิสลามตามตี พระองค์จึงต้องทิ้งเมืองหนีไปตามลำน้ำตะกั่วป่า ข้ามเขาสก เลียบแม่น้ำพุมดวง ไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งหลักแหล่งอยู่ที่พุนพิน คลองท่อม เวียงสระ ตามลำดับ จนถึง หาดทรายขเลรอบ พระองค์ต้องทำพิธีปลุกเสกเงินตราชะโมตามตำรับไสยเวทย์ หว่านรอบเมืองเพื่อ ป้องกันโรคห่า แล้วจึงสร้างพระบรมธาตุขึ้น

หน่วยความคิดย่อยของตำนานวีรบุรุษที่ปรากฏใน 3 ส่วนข้างต้นสะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในประเด็นต่าง ๆ ทั้ง 5 ประเด็น สรุปได้ดังนี้

ลำดับ	พระเจ้าพรหมหาราช	ท้าวสูงหรือขุนเจือง	พระร่วง
ก) วีรบุรุษมักมี ชาติกำเนิดแตกต่างจาก คนธรรมดา	พระเจ้าพรหมเป็นลูกของ พระองค์พี่ เมืองโยนก	ท้าวสูงหรือขุนเจืองเป็นโอรส ของขุนจอมธรรมและนางจอม ครองเมืองสวนตาลหรือนาคอง	พระร่วงเป็นลูกของพระเจ้า ศรีธรรมมาโคกราชกับ นางนาค
ข) วีรบุรุษมีคุณ ลักษณะพิเศษต่างจาก คนธรรมดา	พรหมกุมารมีรูปร่างดั่งพรหม และมักใคร่ได้เครื่องศาสตรา- วุธทั้งหลาย	ท้าวสูงได้รับคำทำนายว่าจะมี โชค ได้ครองเมือง 3 เมือง แต่จะเสียพ่อ	พระร่วงอาศัยร่างคางคก เมื่อ คายขยทำลาสรูป คางคกจึงมีรูปร่างและ มีวาจาสิทธิ์
ค) วีรบุรุษได้ของอภินิหาร บารมี	เทวดามากล่าวนิมิตฝัน พรหมกุมารจึงได้ช้างพานคำ	พวกเผ่าพางดำเนินเอาดาบและ ฉ่องเงินมาถวาย ค่อมามีคนนำ ช้างเผือกและช้างอีกหลายเชือก มาถวาย	-
ง) วีรบุรุษแสดงความ สามารถหรือวีรกรรม ทางใดทางหนึ่ง	พรหมกุมารแข็งแรงข้อขอม และสามารถขับไล่พวกขอม ไปได้	ท้าวสูงสามารถเอาชนะทัพ ท้าวแองกา และได้บ้านเมือง ต่าง ๆ ค่อม่าถูกแองลอม่าตาย ในที่รบ	พระร่วงให้คนทำตารางบน เรือนเกวียนเพื่อส่งส่วยน้ำ และใช้วาจาสิทธิ์ปราบขอม คำดิน

จ) วีรบุรุษไปสร้างบ้าน แปลงเมืองหรือครอง เมืองต่าง ๆ	พระเจ้าพรหมคังเวียงไซ ปรากฏหลังขับไล่ขอมดำไต สำเร็จ	วิญญาณ์ท้าวฮุ่งได้ไปสวรรคต และยกทัพปราบพวกแกน ต่าง ๆ ในที่สุดได้ครอง เมืองสรวงของพระอินทร์	พระร่วงลาสิกขาบทแล้ว ทูลลาพระบิดาไปสร้าง เมืองสรวงโลก
--	---	---	---

3.2.2 ตำนานเมือง

ตำนานเมือง (Myth of Places) มีเนื้อหาที่น่าสนใจเสนอประวัติของบ้านเมืองโบราณ ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้มีความเกี่ยวข้องกับตำนานวีรบุรุษผู้เป็นผู้นำในการสร้างบ้านเมืองต่าง ๆ พระสุวรรณ อัมรานนท์ (2526) และ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2541) ได้ศึกษาและจำแนกเนื้อเรื่องของ ตำนานเมืองออกได้เป็น 3 สมัยพ้องกันคือ สมัยนิยาย สมัยนิยายกึ่งประวัติศาสตร์ และ สมัยประวัติศาสตร์ จากการจำแนกดังกล่าวจะเห็นว่าส่วนที่เป็นเรื่องปรัมปราจะอยู่ในช่วงสมัยที่เป็น สมัยนิยาย และ สมัยนิยายกึ่งประวัติศาสตร์ วิลักษณ์ ศรีป่าซาง (2541: 82-83) อธิบายว่าใน สมัยนิยาย จะมีเนื้อหากล่าวถึงอุบัติกาลของพระพุทธเจ้าหรือเรื่องการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าโคตมะในดินแดนที่เกิดตำนาน และเรื่องสมมุติราชหรือผู้ปกครอง ส่วน สมัยนิยายกึ่งประวัติศาสตร์ จะเป็นเรื่องที่มีเค้าความจริงอยู่บ้าง เช่นเรื่องราวในสมัยของพระนางจามเทวี เรื่องราวของพระญาเจือง การถือกำเนิดมาของขุนนุ่นขุนฟองและลำดับกษัตริย์ราชวงศ์ภูคา เป็นต้น

จากการศึกษาด้านตำนานเมืองในส่วนที่มีลักษณะเป็นเรื่องปรัมปรา ผู้วิจัยพบว่าการอธิบายความเป็นมาของเมืองต่าง ๆ จะมีเนื้อหากล่าวถึงกำเนิดและการล่มสลายของเมืองโดยอาจมีอำนาจเหนือธรรมชาติมาเกี่ยวข้อง เช่น เรื่องนาคสร้างเมือง นาคทำลายเมือง กล่าวถึงฤๅษีซึ่งเป็นผู้ที่หยั่งรู้ว่าที่ใดเหมาะสมที่จะสร้างเมืองและเมื่อใดที่จะเกิดเหตุการณ์เมืองล่ม นอกจากนี้ยังอาจกล่าวถึงผู้ปกครองที่นำผู้คนมาสร้างบ้านเมืองในบริเวณต่าง ๆ สะท้อนให้เห็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งในระดับของผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองที่มีผลต่อความรุ่งเรืองหรือการล่มสลายของบ้านเมือง อีกทั้งยังมีตำนานเมืองอีกส่วนหนึ่งที่มีการดำเนินเรื่องลักษณะเดียวกับตำนานพระธาตุ คือมีเนื้อเรื่องกล่าวถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า การประทานเส้นพระเกศา หรือพระพุทธบาท และการมีพุทธทำนายถึงดินแดนแห่งนั้น ๆ ว่าจะเกิดเป็นบ้านเมือง และผู้ที่มาเฝ้าพระพุทธเจ้าในครั้งนั้น จะได้เกิดมาเป็นพระยาครองเมืองในอนาคตกาล ซึ่งผู้วิจัยจะรวมตำนานเมืองกลุ่มนี้ไว้ในตำนานพระธาตุ

ในสังคมไทยมีตำนานเมืองหลายเรื่อง จำแนกได้ดังนี้

ก) ตำนานเมืองในภาคเหนือ ตำนานเมืองที่สำคัญยิ่งของภาคเหนือหรืออาณาจักรล้านนา คือ ตำนานเชียงใหม่ เป็นตำนานขนาดยาวที่มีเนื้อหากล่าวถึงเหตุการณ์บ้านเมืองผู้คนกลุ่มต่าง ๆ กษัตริย์ กำเนิดและกาลสิ้นสุดของเมืองในดินแดนล้านนา ตำนานเชียงใหม่ นี้ แดก

ออกเป็นตำนานเมืองย่อย ๆ หลายเรื่อง เช่น ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ตำนานสิงหนวัตินคร ตำนานหิรัญนครเงินยาง ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่...” (พรสวรรค์ อัมรานนท์, 2526: 184-185)

บ้านเมืองโบราณในภาคเหนือก่อนก่อตั้งอาณาจักรล้านนาประกอบด้วย
แคว้นต่าง ๆ หลายแคว้น แต่ละแคว้นมีเมืองสำคัญเกี่ยวข้องกับตำนานเมืองเรื่องต่าง ๆ
กล่าวคือ

แคว้นหริภุญชัย ซึ่งเป็นกลุ่มบ้านเมืองหรือรัฐแห่งแรก ๆ มีเมืองเขลางค์นคร (ลำปาง) เป็นส่วนหนึ่งของแคว้น มีตำนานที่เล่าถึงเมืองหริภุญชัยหรือลำพูนว่า วาสุเทพฤๅษี ได้สร้างเมืองนี้ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1204 ต่อมาอีก 2 ปีจึงได้ไปเชิญพระนางจามเทวีแห่งเมืองละโว้มาครองราชสมบัติ ส่วนเมืองเขลางค์นครมีตำนานเล่าว่าสุพรหมฤๅษีกับพรานป่าชื่อว่าเขลางค์ สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1223 และมอบให้เจ้าอินทพรหรือเจ้านันตยศ โอรสของนางจามเทวีปกครอง

แคว้นโยนก มีตำนานเมืองที่เกี่ยวข้องคือ ตำนานสุวรรณโคมคำ ที่เล่าว่า พญาศรีสัตตนาคนหุตสร้างเมืองสุวรรณโคมคำขึ้น และสุดท้ายพญาศรีสัตตนาคนหุตได้ทำลายเมืองสุวรรณโคมคำจนกลายเป็นเมืองร้างชื่อว่า “ท่าโคมคำ” ตำนานสิงหนวัตินคร ที่กล่าวถึงการอพยพของผู้คนกลุ่มสิงหนวัตินครหรือชาวนครไทยเทศเข้ามาสร้างบ้านเมืองอยู่บริเวณเมืองสุวรรณโคมคำหลังจากที่ร้างเป็นท่าหลวงไปแล้ว โดยพันธุนาคราชมาช่วยสร้างเมืองนาคนหุต สิงหนวัตินคร ซึ่งต่อมาคือเมืองโยนกนครไชยบุรีราชธานีศรีช้างแส่นหรือโยนกนคร จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์เมืองล่มกลายเป็นหนองน้ำ และมีการรวมกันสร้างเมืองใหม่ชื่อเวียงปรีกษา และ ตำนานหิรัญนครเงินยาง ที่เล่าถึงปู่เจ้าลาวจกหรือลวจังกราชซึ่งเป็นผู้มีบุญญาธิการได้บันไดเงินลงมาจากสวรรค์มาสร้างแคว้นไชยวรรณเชียงลาว และต่อมาได้สร้างเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสนขึ้นเป็นศูนย์กลางของแคว้น

แคว้นพะเยา มีตำนานที่เล่าถึงขุนจอมธรรม บิดาของขุนเจืองผู้สืบเชื้อสายมาจากวงศ์ของลวจังกราช ว่าได้แยกมาตั้งหลักแหล่งใหม่ที่ภูกามขาวหรือปลายดอยด้วนและสร้างเมืองพะเยาขึ้น ต่อมาขุนเจืองโอรสขุนจอมธรรมเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถในการรบอย่างยังสามารถเอาชนะบ้านเมืองต่าง ๆ ต่อมาขุนเจืองได้มาปกครองเมืองหิรัญนครเงินยางเชียงแสน ส่วนเมืองภูกามขาวให้อุณาตม์ขุนชองปกครองแทน

แคว้นน่าน มี ตำนานเมืองปัวเมืองน่าน ที่เล่าว่า พระยาภูคาได้ไข่สองใบ ซึ่งเป็นกำเนิดของขุนนุ่นขุนฟอง ผู้สร้างเมืองปัวและเมืองน่าน

ข) **ตำนานเมืองในภาคอีสาน** บ้านเมืองโบราณในภาคอีสานที่ปรากฏในตำนานปรัมปรา ได้แก่ เมืองศรีโคตรบูร เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เมืองสาเกต

หรือร้อยเอ็ดประตู เมืองกรุงธนหรือ อโยธยา และเมืองจลณี เรื่องราวเกี่ยวกับเมืองเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในเอกสารสำคัญของภาคอีสาน คือ อูรังคธาตุนิทาน หรือ ตำนานพระธาตุพนม

แคว้นศรีโคตรบูร มีความสัมพันธ์กับ **เมืองโคตรบอง** และ **เมืองมรุกขนคร** มีเรื่องเล่าถึงครั้งที่พระพุทธองค์ทอดพระเนตรเห็นเมืองศรีโคตรบองและทรงทราบโดยญาณว่าพระยาโคตรบูรผู้เป็นหน่อเนื้อพระพุทธวงศ์จะแรกตั้งพุทธศาสนาในบริเวณนี้แล้วจะไปจุดที่เมืองสาเกตนครนามว่า “สุริยกุมาร” โดยจะเป็นผู้แรกตั้งพุทธศาสนาที่เมืองร้อยเอ็ดประตู ครั้นเมื่อเมืองศรีโคตรบองย้ายไปตั้งที่เมืองมรุกขนคร จะไปจุดเป็นพระยาสุมิตธรรมและเป็นผู้สถาปนาอูรังคธาตของพระศากยวงศ์ พระยาโคตรบูรครองเมืองศรีโคตรบองต่อมาอีกก็ปีไม่กำหนดก็จะสวรรคตแล้วไปเกิดเป็นพระยาสุริยวงศาแห่งเมืองสาเกตนครตามพุทธทำนาย เมื่อพระอนุชาคือพระยานันทเสนครองเมือง เมืองโคตรบองก็จะเกิดโรคระบาด ผู้คนล้มตายเป็นมาก ส่วน ตำนานเมืองมรุกขนคร ใน ตำนานพระธาตุพนม มีเนื้อความต่อจากเรื่องข้างต้น โดยกล่าวถึงการย้ายเมืองศรีโคตรบูรมาตั้งเมืองมรุกขนครเพราะหนีโรคระบาด

แคว้นหนองหานหลวง มีตำนานปรัมปราเล่าถึงเหตุการณ์ที่ชนมุลนาคผู้รักษาแม่น้ำมูลทำลายเมืองของพระยามหาสุรอุทก เนื่องจากโกรธแค้นพระองค์ที่เดินบนหัวคน

แคว้นหนองหานน้อย มีตำนานปรัมปราเล่าถึงเหตุการณ์ที่พุทโธปาปนาคทำให้เมืองล่มเนื่องจากโกรธแค้นที่ชาวขอมนครฆ่าภักษิยานาคลูกของตนซึ่งแปลงเป็นกระรอกก่อนแล้วนำเนื้อมาแบ่งกันกิน

ค) **ตำนานเมืองในภาคกลาง** ตำนานเมืองในภาคกลางที่มีลักษณะเป็นตำนานปรัมปรายังคงกล่าวถึงการสร้างเมืองและการล่มสลายของเมืองเช่นเดียวกับที่พบในภาคเหนือและภาคอีสาน กล่าวถึงการเกิดโรคระบาดทำให้กลายเป็นเมืองร้างหรือต้องอพยพผู้คนดังเช่น ตำนานเมืองศรีเทพ ซึ่งเล่าว่า **เมืองศรีเทพ** อันเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นและเป็นเมืองเก่าแก่มาเมืองหนึ่ง ต่อมาต้องกลายเป็นเมืองร้าง เพราะฤๅษีกลับมาแก้แค้นที่เด็กคนหนึ่งทำให้ตนต้องตาย โดยทำให้คนในเมืองต้องเป็นอหิวาตกโรคล้มตายเป็นอันมาก นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวแก่ **เมืองไตรดิงส์** ซึ่งก็คือเมืองพ่อตาของท้าวแสนปม โดยเล่าว่าพระเจ้าอุทองก็คือโอรสของท้าวแสนปมนั่นเอง และเมืองที่ท้าวแสนปมสร้างขึ้นใหม่ ก็คือ **เมืองเทพนคร** นอกจากนี้แล้วยังมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระยาโคตรตะบองเทวราชซึ่งนอกจากจะมีสำนวนที่เล่าว่า พระยาโคตรตะบองเทวราชเป็นกษัตริย์ที่ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม เป็นผู้สร้าง **เมืองพิจิตร** แล้ว ยังมีสำนวนที่เล่าว่าพระยาโคตรตะบองเทวราช ได้ทิ้งเมืองนครสวรรค์บุรี ไปสร้าง **เมืองล้านช้าง** ซึ่งภายหลังเรียกกันว่า **นครศรีสัตนาคนหุต** อีกด้วย

ง) **ตำนานเมืองในภาคใต้** เมืองที่มีเรื่องเล่าเชิงปรัมปราคือ **เมืองนครศรีธรรมราช** ซึ่งมีเรื่องราวปรากฏใน ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช และ ตำนานพระบรมธาตุ

เมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นเรื่องเกี่ยวกับ พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ดังที่ได้กล่าวถึงโดยสังเขป
แล้วข้างต้น

ตัวอย่างของตำนานเมือง มีดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ตำนานเมืองสุวัณณะโคมคำ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ
(2542: 2480) ผู้วิจัยสรุปความได้ดังนี้

“เกิดโรคระบาดในช่วงปลายศาสนาของพระโกนาคม ราชบุตรแห่งเมือง
ปาดลีบุตรจึงพาผู้คนอพยพไปตั้งอยู่ในเขตโพธิสารหลวง ต่อมาราชบุตรชื่อกรุงวงษา कुमार
ได้สร้างเมืองขึ้น พระเจ้าโพธิสารหลวงทราบข่าวก็ไปรบหลายครั้งแต่ก็พ่ายแพ้จนพระองค์
ต้องยกราชสมบัติให้แก่กรุงวงษา ราชกุมาร ต่อมานางกุมารีผู้หนึ่งอพยพหนีโรคภัยมาสร้าง
เมืองชื่อ “อินทปฐาน” เมื่อเจ้ากรุงวงษา कुमार ได้นางเป็นชายาจึงรวมสองเมืองเข้าด้วยกันให้
ชื่อว่า “อินทปัตถมมหานคร” เมืองนี้มีกษัตริย์สืบมาจนถึงสมัยพญาอินทรวงษา ราชบุตรของ
พญาอินทรวงษาชื่ออินทปฐม ได้อภิเษกกับนางอุรสาราชเทวีธิดาของโอยอุปราช จึงพา
บริวารไปตั้งเมืองใหม่ ต่อมานางเทวีได้คลอดราชบุตรออกทางปากมีชื่อ “สุวัณณมุข
ทวาร” เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์แรงกล้า พาหิรพราหมณ์ปุโรหิตจึงทูลยุยงให้ลอบแพพระกุมารและ
พระเทวีไปเสียเพื่อมิให้เกิดอุบาทว์แก่เมือง

ฝ่ายโอยมหาอุปราชทราบข่าวการลอบแพก็ให้จัดพิธีบวงสรวงพญานาค
และปีกเสาประทีปโคมทองทุกทำน้า พญานาคชื่อศรีสัตตนาคนาดจึงช่วยพระเทวีและ
พระกุมารไว้และให้สร้างเมืองชื่อว่า “สุวัณณะโคมคำ” หลังจากนั้น เมืองโพธิสารหลวงก็
เกิดโรคระบาด ผู้คนหนีมาสมทบกับเมืองสุวัณณะโคมคำเป็นอันมาก ต่อมาสุวัณณมุข
ทวารราชกุมารขึ้นเป็นพญาในเมืองสุวัณณะโคมคำ ส่วนองค์เทวีอินทรวรรราชกุมารก็ได้
ครองเมืองโพธิสารสืบจากพระราชบิดาและได้เนรเทศพาหิรพราหมณ์เสีย พาหิรพราหมณ์
จึงได้พาบริวารไปตั้งเมือง “อุมงคเสถานคร” เมื่อเชื้อสายของพญาสุวัณณมุขทวารสิ้นสุด
ลงเชื้อสายฝ่ายพาหิรพราหมณ์เมืองอุมงคเสถานครก็ได้เป็นใหญ่ในสุวัณณะโคมคำ และได้
ข่มเหงไพร่เมืองให้ได้รับความเดือดร้อนเป็นอันมาก

ยังมีชายเฉื่อยใจคนหนึ่งทำไร่อยู่ริมแม่น้ำโขง ระหว่างเมืองสุวัณณะโคมคำ
และเมืองโพธิสารหลวง มีนางนาคธิดา 3 นางไปกินข้าวในไร่ของชายนั้น เมื่อพญาศรีสัตต
นาคนาทราบความจึงให้ธิดาทั้งสามไปเป็นรับใช้ชายผู้นั้น นางทั้งสามได้แนะนำให้ชายหนุ่มไป
ค้าขายที่เมืองสุวัณณะโคมคำ แต่พญาขอมในเมืองนั้นทำอุบายมาพนันเพื่อจะริบเอาสินค้ำ
นาคก็บันดาลให้พญาขอมแพ้ แต่พญาขอมไม่ยอมให้สินพนันตามสัญญาและยังหาเหตุ

ไล่ออกจากเมืองด้วยนางจึงไปทูลพญานาคผู้บิดา พญานาคจึงพาบริวารไปขุดฝิ่งน้ำแม่โขง ทำให้เมืองล่มลงในเวลารাত্রี เมืองสุวรรณะคามจึงร้างกลายเป็นท่าหลวงไปได้ชื่อว่า “ท่าโคมคำ””

ตัวอย่างที่ 2 ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม²⁹ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 2419-2422)

“ในครั้งนั้น พญาธัมมวโปปราบและสอนคนทั่วชมพูทวีป แต่เหลือเพียง 8 พันเมืองที่ไม่อาจทำได้ กลิ่นของมนุษย์ที่ระคนกับความบาปจึงขึ้นคาวขึ้นไปถึงพรหมโลก พระอินทร์จึงนำความไปหารือกับเทวดาทั้งหลาย พระวิสสุทกัมมจึงอาสาว่า ตนจะชักเอาเจ้าสุวรรณะคามแดงไปสอนคนเหล่านั้น จึงเนรมิตตนเป็นเนื้อทรายทองชักให้เจ้าสุวรรณะคามแดงออกติดตามจนพระองค์ได้ไปพบรักชอบพอกับนางอินทร์เหล่าจึงได้อยู่ร่วมกับนางนั้นและไม่มีทีท่าที่จะออกตามเนื้อทรายอีก

บรรดาบริวารทั้งหลายรู้สึกร้อนใจ จึงพากันไล่ล่าเนื้อทรายไปเรื่อย ๆ จนได้พบกับคนซึ่งเกิดในรอยเท้าเนื้อทราย แรดและช้าง เป็นหญิงและชายอย่างละคู่ จึงไปถามเหตุของคนเหล่านี้จากฤๅษี ฤๅษีก็บอกให้นำคนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ไปเลี้ยงดูให้ดี ต่อมาฤๅษีได้บอกให้เลิกการตามหาเนื้อทรายเสีย แล้วให้สร้างเมืองขึ้นในที่ดังกล่าว เจ้าสุวรรณะคามแดงและข้าราชการก็ช่วยกันสร้างเมืองตามคำแนะนำของฤๅษีทุกประการ ให้ชื่อเมืองนั้นว่า เมืองล้านนา

เจ้าสุวรรณะคามแดงตั้งลวชะชื่อมูทกลางให้สอนชาวลวชะรักษาศีล 5 ศีล 8 ต่อมาได้นางผมเพ็ญและนางสาตกว้างเป็นชายาและมีราชบุตรถึงเจ็ดคน เมื่อมีอายุพอจะทำการราชการได้แล้วก็ให้ครองเมือง และมีเชื้อสายสืบต่อมาจนถึงสมัยพญาคราวได้เอาตะพานน้ำเผือกมากินเป็นเหตุให้เมืองยุบลงกลายเป็นหนองน้ำ คนที่เหลืออยู่นั้นได้ไปอาศัยอยู่ตามป่าเขาแล้วจึงช่วยกันสร้างเมืองขึ้นใหม่ให้ชื่อว่า เมืองนารัฐสุระมิพญาชื่อมินนราช

ต่อมามีนางผู้หนึ่งชื่ออวิฉวา อาศัยอยู่กับบุตรชาย เมื่อนางมีสามีใหม่ บุตรชายไม่พอใจจึงทุบตีทั้งแม่และสามีใหม่ของแม่ อารักย์ทั้งหลายไม่พอใจที่ถูกทุบตีแม่จึงแสดงอาเพศ ฤๅษีที่อยู่บนคอยอจุบุพผตาเห็นอาเพศจึงไปถามเหตุที่เรือนแล้วพาคนทั้งสามไปให้เจ้าเมืองชื่อพญามุนินทพิชชะพิจารณาคดี พญามุนินทพิชชะเห็นชายหนุ่มมีใบหน้าอันงามจึงตัดสินความให้ชายหนุ่มนั้นไม่มีโทษ คำตัดสินดังกล่าวทำให้ฤๅษีตระหนักถึง

²⁹ เรื่องเดียวกันกับ ตำนานสุวรรณะคามแดง หรือ ตำนานเสอาอินทพิล อันเป็นเสาหลักเมืองของนครเชียงใหม่

ภัยที่จะเกิดขึ้นจึงบอกว่าหากผู้ใดกลัวตายก็ให้ไปอยู่กับตน หลังจากนั้นเพียงเจ็ดวันก็มีฝนตกลงมาเป็นเวลาเจ็ดวันเจ็ดคืนจนเมืองล่ม คนที่รอดชีวิตก็ไปอาศัยอยู่ตามคอกและชวบกั้นสร้างเมืองใหม่โดยขอฤกษ์ที่ควรสร้างเมืองให้ ฤกษ์ที่เวียงเจ็ดรินให้คนเหล่านั้นก็ชวบกั้นสร้างเมืองแล้วตั้งชื่อว่า เชนฐบุรี

ในสมัยของพญาแมนดาตอก เมื่อทราบว่่าพี่ของตนเสียชีวิตเพราะถูกผีจากขอกฟ้าตายขึ้นมาถึงก็ยกทัพไปรบแต่ก็ถูกธนูอาบยาพิษ ผีจากขอกฟ้าตายจึงล้อมเมืองไว้ถึงสามปีจนเกิดความอดอยาก ฤกษ์น้อยใจที่ผีเข้าไปรุกรานเมืองซึ่งจะเป็นที่ตั้งของพุทธศาสนาถึงเช่นนั้นจึงไปทูลความแก่พระอินทร์ พระอินทร์จึงเรียกพญาวิวและละวะทั้งหลายให้ไปหาแล้วบอกให้รักษาศิล 5 ศิล 8 แล้วจึงมอบขุมทรัพย์ให้เศรษฐีละวะ 9 ตระกูลด้วยอาณูภาพที่คนทั้งหลายรักษาศิลนั้นทำให้ผีทั้งหลายไม่อาจมาใกล้ได้ พระอินทร์และฤกษ์บอกเศรษฐีทั้งเก้าตระกูลให้ไปตั้งอยู่ตามตำแหน่งต่าง ๆ ในเมือง ทำให้บ้านเมืองมั่งคั่งขึ้นตามลำดับจนมีคำล่ำลือว่ามีขุมทรัพย์ในเมืองล้านนาคบุรี ท้าวพญาทั้งหลายจึงยกทัพหมายมาชิงเอาขุมทรัพย์ ฤกษ์จึงไปขอให้พระอินทร์ทรงช่วยเหลือ พระอินทร์จึงมอบเสอาอินทขิลให้เป็นที่พึ่งของชาวเมือง หลังจากนั้นไม่นานกำลังพลของท้าวพญาข้าศึกทั้งหลายก็กลายเป็นพ่อค้าเข้าไปในเมืองเพื่อขอเอาเงินทอง ชาวเมืองก็แนะนำให้ถือศีล แล้วนำดอกไม้ธูปเทียนไปอธิษฐานขอเอาที่เสอาอินทขิลซึ่งก็ได้ตามประสงค์

ต่อมา ชาวเมืองมิได้สักการบูชาเสอาอินทขิล ทำให้กุมภัณฑ์ไม่พอใจจึงนำเสอาอินทขิลกลับคืนยังสวรรค์ ต่อมา มีมหาเถรผู้หนึ่งกลับจากป่าหิมพานต์ไปที่บริเวณเสอาอินทขิลได้บอกชีปะขาวละวะว่าบ้านเมืองจะฉิบหาย คนทั้งปวงจึงขอให้พระมหาเถรช่วยเหลือ มหาเถรจึงไปหาพระอินทร์เพื่อขอเสอาอินทขิล พระอินทร์จึงตรัสสั่งให้ชาวเมืองสร้างขึ้นเอง โดยก่อรูปกุมภัณฑ์สองคนไว้ด้วยและให้ทำพิธีบูชาสักการะเสอาอินทขิลและสังเวทแก่กุมภัณฑ์ทั้งสองทุกปี”

ตัวอย่างที่ 3 ตำนานเมืองหนองหาน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน (2542: 4964)

“หนองหานทั้งสองนี้ แต่ก่อนไม่เป็นหนอง มาบังเกิดหนองขึ้นเมื่อครั้งพระยามหาสุรอุทก ผู้มีอิทธิฤทธิ์และมีอำนาจครองเมือง วันหนึ่งพระองค์ทรงดาบเดินไปบนฝั่งแม่น้ำมูลนที ธนมูลนาคซึ่งเป็นนาคที่รักษาแม่น้ำมูลเกิดความโกรธแค้นพระยามหาสุรอุทกโดยกล่าวหาว่าพระองค์เดินบนหัวตน จึงสั่งให้นาคที่เป็นบริวารมาทำลายเมืองของพระยามหาสุรอุทกจนพังพินาศ แผ่นดินถล่ม เกิดเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ราษฎร

ตายไปจำนวนมาก ส่วนพวกที่รอดตายก็พากันไปสร้างบ้านเมืองอยู่ริมหนอง แต่นั่นมาจึงชื่อว่าเมืองหนองหานหลวง

ส่วนเมืองหนองหานน้อยนั้นเดิมเป็นเมืองขุนของชื่อว่าขอมนคร แต่เมื่อครั้งอนุชาของพระยามหาสุรอุทกเป็นเจ้าเมือง ครั้งนั้นพุทโธปาปนาคยังอาศัยอยู่ที่หนองบัวบาน มีลูกตัวหนึ่งชื่อว่า กังคียนาค สุวรรณาคได้ขอกังคียนาคมาเลี้ยงไว้ วันหนึ่ง กังคียนาคไปเที่ยวเมืองขอมนครและได้จำแลงตนเป็นกระรอกค่อนขึ้นไปอยู่บนต้นจิวใกล้พระราชฐาน เมื่อพรานคนหนึ่งเห็นกระรอกค่อนก็ใช้หน้าไม้ยิงถูกกระรอกค่อนตายแล้วมาทูลให้ขุนขอมทราบ เมื่อขุนขอมทราบแล้วจึงสั่งให้ชาวเมืองไปล่าเนื้อกระรอกค่อนมาบริโภค ยิ่งล่าเนื้อก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น เมื่อพุทโธปาปนาคทราบข่าวชาวเมืองขอมฆ่ากังคียนาคบุตรของตนก็บังเกิดความโกรธแค้น จึงพาบริวารทั้งหลายและฝูงงูเห่าไปพังทลายเมืองขอมนคร พวกนาคและงูเห่าบุกคุดควักดินจนเมืองขอมนครล่มกลายเป็นหนองน้ำ และกินราษฎรที่กินเนื้อกระรอกค่อนทุกคน ส่วนราษฎรที่ไม่ได้กินเนื้อกระรอกค่อนก็ปล่อยให้พ้นจากความตายแล้วพาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมหนองนั้น ที่นั่นจึงได้ชื่อว่า หนองหานน้อย”

จากการศึกษาดำเนินงานเมืองในสังคมไทยโดยเน้นการพิจารณาเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเมือง โดยตรง พบว่า มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในประเด็นสำคัญ ดังนี้

- ก) มนุษย์ในเมืองต่าง ๆ ประสบภัยพิบัติ
- ข) มีการอพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่
- ค) พญานาคหรือฤๅษีช่วยสร้างเมือง
- ง) มนุษย์ประพฤติดีด้วยเหตุต่าง ๆ ทำให้เมืองล่ม
- จ) มนุษย์บูชาและรักษาศีลทำให้เมืองรุ่งเรือง

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้โดยใช้ตำนานเมืองที่ยกมาเป็นตัวอย่างทั้ง 3 จำนวนเป็นหลัก ดังนี้

ก) มนุษย์ในเมืองต่าง ๆ ประสบภัยพิบัติ

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ	เกิดโรคระบาดขึ้น ราชบุตรแห่งเมืองปาดลีบุตรจึงพาผู้คนอพยพไปตั้งอยู่ในเขตโพธิสารหลวง กुरुวงษา กุมารสร้างเมืองใหม่ รบกับพระเจ้าโพธิสารหลวง
ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	กลืนมนุษย์ระคนความบาปขึ้นควาถึงพรหมโลก พระอินทร์จึงให้พระวิสสุกัมม์ไปชักเจ้าสุวรรณคำแดงไปสอนคนเหล่านั้น
ตำนานเมืองหนองหาน	ชนมุลนาค โกรธที่พระยามหาสุรอุทกเดินบนหัวคนจึงทำให้เมืองล่ม

ในตำนานเมืองมักมีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในเรื่องภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ ส่วนใหญ่พบว่า ภัยพิบัติประการแรกที่มีกล่าวถึงก็คือ เรื่องของการเกิดโรคระบาดขึ้นในเมือง และภัยพิบัติประการที่สองก็คือเรื่องของการทำสงครามหรือการรบกันระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ ดังที่ปรากฏใน ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ข้างต้นว่า ในช่วงปลายศาสนาของพระโกนาคนั้นเกิดโรคระบาด ราชบุตรแห่งเมืองปาดลีบุตรจึงต้องอพยพผู้คนหนีโรคระบาด และต่อมาเมื่อสร้างเป็นบ้านเมืองขึ้นมาได้ก็เกิดภัยจากสงครามดังว่า กुरुวงษาราชกุมารต้องรบกับพระเจ้าโพธิสารหลวงอยู่หลายครั้ง ก่อนที่จะสามารถตั้งเป็นแคว้นกुरुรัฐและมีประชาชนคือพวก “กล่อม”

นอกจากนี้ จากการเปรียบเทียบเนื้อหาในส่วนนี้กับ ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม และ ตำนานเมืองหนองหาน ก็พบว่า ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในเมืองยังอาจมาจากการที่มนุษย์ไม่เคารพในพุทธศาสนาโดยไม่หมั่นสร้างบุญและละบาป จึงทำให้กลืนมนุษย์ที่ระคนความบาปขึ้นควาถึงพรหมโลก พระอินทร์จึงต้องหาทางช่วยเหลือมนุษย์โดยหาผู้ไปสอนคนเหล่านั้นซึ่งก็คือเจ้าสุวรรณคำแดง ดังความที่ปรากฏใน ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม หรืออาจมาจากการที่มนุษย์ไม่เคารพนาคหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ จึงทำให้เกิดภัยพิบัติถึงแก่เมืองล่ม ดังเล่าว่า พระยามหาสุรอุทกทรงดาบเดินไปบนฝั่งแม่น้ำมูลนที ทำให้ชนมุลนาคโกรธที่พระยามหาสุรอุทกมาเดินบนหัวคน จึงสั่งให้นาคที่เป็นบริวารมาทำลายเมืองของพระยามหาสุรอุทกจนพังพินาศเมืองล่มลงเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ ดังความใน ตำนานเมืองหนองหาน ทั้งหมดนี้จึงรวมความได้ว่า ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในเมืองต่าง ๆ มีทั้งเรื่องของการเกิดโรคระบาดอันเป็นภัยจากโรค การเกิดสงครามอันเป็นภัยที่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง และภัยอาจรุนแรงถึงกระทั่งเกิดเมืองล่มอันมีสาเหตุมาจากการที่มนุษย์ไม่เคารพศาสนาทั้งที่เป็นศาสนาดั้งเดิมและพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาใหม่

ภัยพิบัติอันเกิดจากโรคระบาดหรือโรคห่า ยังพบในตำนานเมืองอีกหลายเรื่อง นอกจาก ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ ของภาคเหนือแล้ว ตำนานเมืองของภาคอีสาน เช่น

ตำนานเมืองมรุกขนคร ใน อูรังคนิทาน ก็มีเนื้อความเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระยานทเสนเป็นกษัตริย์ปกครองเมืองศรีโคตรบูรณ์ ได้เกิดโรคระบาด ผู้คนล้มตายมากมาย พระยานทเสนก็สวรรคตเพราะโรคระบาดนั้นด้วย ต่อมาจึงย้ายเมืองหนีไปตั้งอยู่ที่ป่าไม้รวก และขนานนามเมืองใหม่ว่า “มรุกขนคร” (เมืองไม้รวก) ในตำนานเมืองของภาคกลาง นอกจากเรื่องของพระเจ้าอู่ทองที่นำผู้คนอพยพหนีโรคห่าแล้ว ก็ยังมี ตำนานเมืองศรีเทพ ที่เล่าว่าเดิมเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ มีผู้คนอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นและเป็นเมืองเก่าแก่มาเมืองหนึ่ง แต่ต่อมาต้องกลายเป็นเมืองร้าง เพราะฤๅษีกลับมาแก้แค้นที่เด็กคนหนึ่งทำให้ตนต้องตายเนื่องจากตกใจที่ฤๅษีทำพิธีชุบชีวิตโดยการเผาตนเองให้ดูเมื่อเพื่อนฤๅษีมาช่วยให้ฟื้นคืนชีพ ฤๅษีคนนั้นจึงแปลงเป็นม้าเข้ามาล้มลงขาดใจตายกลางเมืองและให้ท้องแตกตาย มีแมลงวันบินออกมามากมายทำให้คนในเมืองต้องเป็นอหิวาตกโรคล้มตายเป็นอันมาก ส่วนในภาคใต้ก็มีเรื่องเล่าใน ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ว่า หลังจากเทวดาได้มาให้สุบินนิมิตเกี่ยวกับบริเวณที่ประดิษฐานพระบรมธาตุแล้ว ท้าวโสกราชจึงให้แผ้วถางบริเวณนั้นจึงถูกกาจิกตี แล้วเกิดไข้ห่า ผู้คนล้มตายลงจำนวนมาก พระโอรสก็สิ้นพระชนม์ ทรนงค์พระอนุชาจึงนำพลส่วนหนึ่งไปตั้งเมืองที่ลานสกา จากนั้นอีกปีหนึ่งมีพระเถระรูปหนึ่งแนะนำให้ปราบไข้ห่าโดยทำตราอโหมและทำน้ำมนต์โปรยรดไปทั่วละแวกนั้น และแนะนำให้แก้อาถรรพณ์ นอกจากนี้ใน ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช ก็ยังมีความว่า เมื่อถึงสมัยพญาจันทรภาณุขึ้นเป็นพญาแทนพญาศรีธรรมโศกราช ได้เกิดไข้ชมบนลงทั้งเมือง ผู้คนล้มตาย เมืองนครก็ร้างอยู่เป็นเวลานานอีกด้วย เนื้อความที่ปรากฏในตำนานเหล่านี้จึงเป็นการเน้นย้ำในเชิงโครงสร้างของตำนานปรัมปราเพื่อให้เห็นว่า ภัยพิบัติประการหนึ่งของเมืองนั้นก็คือ การเกิดโรคห่าหรือโรคระบาด

ส่วนภัยที่เกิดจากการทำสงครามหรือการรบกันระหว่างชนกลุ่มต่าง ๆ นั้น นอกจากจะมีปรากฏในตำนานเมืองแล้วก็ยังมีปรากฏในตำนานวีรบุรุษเรื่องต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วข้างต้น

ข) มีการอพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานเมืองสุวรรณะ โคมคำ	กุมาริผู้หนึ่งอพยพหนีโรคร้าย เมื่อได้เป็นชายาของเจ้ากรุงวษากุมารจึงรวมเมืองสองเมืองเป็น “อินทปัตถมมหานคร” ราชบุตรและราชธิดาของอินทรวงษาและโอบกุมารอภิเษกกันเองจึงไปตั้งเมืองใหม่
ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	เมื่อทราชักเจ้าสุวรรณะคำแดงไปพบนางอินทร์เหล่า บริวารของเจ้าสุวรรณะคำแดงไปพบคนที่เกิดในรอยเท้าสัตว์ ซึ่งต่อมาคือพลเมืองของเจ้าสุวรรณะคำแดง
ตำนานเมืองหนองหาน	ผู้ที่รอดตายพากันไปสร้างบ้านเมืองอยู่ที่ริมหนองน้ำชื่อ “เมืองหนองหานหลวง”

ในตำนานเมืองมักมีเนื้อความกล่าวซ้ำ ๆ ถึงการอพยพของผู้คนกลุ่มต่าง ๆ จึงเป็นหลักฐานสำคัญอีกประเภทหนึ่งที่มีการบันทึกร่องรอยการเคลื่อนย้ายของชนกลุ่มต่าง ๆ ไว้ สาเหตุที่ทำให้ต้องมีการเคลื่อนย้ายก็คือการที่เมืองเดิมประสบภัยต่าง ๆ ดังเช่นใน ตำนานเมืองสุวรรณโคมลว่า ราชบุตรเมืองปาดลิบุครได้พาผู้คนอพยพหนีภัยจากโรคระบาดจนต่อมาสามารถตั้งแคว้นกुरुรัฐ และเมื่อได้กุมารีนางหนึ่งซึ่งอพยพหนีโรคภัยมาเช่นกันมาเป็นชายาก็ได้รวมเมืองสองเมืองเข้าด้วยกันเป็น “อินทปัตถมมหานคร” หรือใน ตำนานเมืองหนองหาน ก็เล่าว่าหลังจากที่ชนมูลานาคทำให้เมืองล่ม ผู้ที่รอดตายก็ได้อพยพไปสร้างเมืองใหม่ที่ริมหนอง ชื่อ “เมืองหนองหานหลวง” ส่วนเรื่องการอพยพหนีภัยจากสงครามก็พบเป็นจำนวนมากดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ในการอพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่นี้ ตำนานปรัมปราส่วนใหญ่เล่าว่า ผู้คนกลุ่มที่อพยพไปคือผู้คนในเมืองเดิมที่รอดชีวิตจากโรคระบาดหรือสงคราม แต่ก็มีตำนานปรัมปราอีกกลุ่มหนึ่งที่เล่าว่า นอกจากผู้ที่อพยพไปอยู่ในเมืองใหม่จะเป็นผู้คนจากเมืองเดิมแล้ว ในเมืองใหม่ก็อาจมีชนกลุ่มใหม่เข้าไปอยู่ร่วมด้วยในฐานะที่เป็นพลเมืองของเมืองใหม่นั้น โดยเล่าว่า คนพวกนี้เกิดในรอยเท้าสัตว์ เช่น ใน ตำนานสุวรรณคัมภีร์เล่าว่าหลังจากที่เจ้าสุวรรณคัมภีร์ออกตามล่าเนื้อทรายทอง เนื้อทรายได้ชักเจ้าสุวรรณคัมภีร์ไปพบนางอินทร์เหล่า จากนั้นบริวารของเจ้าสุวรรณคัมภีร์ก็ได้ไปพบกับ “คนที่เกิดจากรอยเท้าเนื้อทรายแรด และช้าง เป็นหญิงและชายอย่างละคู่” จึงพาไปด้วยกันจนถึงบริเวณผาลาด แล้วได้พบฤๅษีตนหนึ่งจึงไปนมัสการและได้ถามเหตุของหญิงชายคู่ต่าง ๆ เหล่านั้น ฤๅษีก็บอกให้นำคนทั้งหลายนั้นไปเลี้ยงดูให้ดีด้วย” คนพวกนี้จึงเป็นพลเมืองใหม่ของเจ้าสุวรรณคัมภีร์หลังจากที่พระองค์สร้างเมืองถ้ำนานตามคำแนะนำของฤๅษี เรื่องคนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์นี้ ยังพบใน ตำนานนางจามเทวี ซึ่งเล่าว่า ขณะที่สุเทวฤๅษีไปอาบน้ำที่แม่น้ำโรหิณีคือแม่น้ำป่าตามปกติ วันหนึ่งได้พบเด็กเกิดในรอยเท้าช้าง เป็นชาย 1 คน หญิง 1 คน และในรอยเท้าแรด เท้าวัว ชายหนึ่งหญิงหนึ่งเหมือนกัน ก็นำไปเลี้ยงไว้ในอาศรมทั้ง 6 คน และได้เลี้ยงจนเติบโตและแต่งงานกันตามคู่ที่เกิดมาด้วยกัน ตำนานยังเล่าต่อไปว่า ยังมีแม่กวางตัวหนึ่งมากินน้ำปัสสาวะของฤๅษีตนนี้ จึงตั้งท้องแล้วเกิดลูก 2 คน คือชายกับหญิง เจ้าฤๅษีไปพบก็เลยเก็บมาเลี้ยงอีก และเจริญเติบโตมีหน้าตางดงามเหมือนกัน จึงตั้งชื่อผู้หญิงว่า กุปติรสินี ส่วนผู้ชายชื่อว่า กุณรสี พออายุทั้งสองได้ 16 ปี ฤๅษีก็ให้แต่งงานกันและเนรมิตเมืองให้เมืองหนึ่งชื่อว่า มิคคสังคนคร อยู่แถบดินคอบสุเทพและให้กุณรสีกุมารเป็นพระยาของทั้ง 6 คนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์นั้น จึงเห็นได้ว่า คนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์นั้น มีฐานะเป็นเพียงพลเมืองส่วนคนที่เกิดมาจากสัตว์ เช่น แม่กวาง หากมีเชื้อสายของฤๅษีก็อาจมีฐานะเป็นกษัตริย์หรือพระยาครองเมืองได้ จึงเห็นได้ว่า นอกจากตำนานปรัมปราไทยจะเล่าว่ากษัตริย์คือผู้ที่มาจากฟ้า หรือสืบเชื้อสายมาจากผู้สร้างโลกแล้ว ผู้ที่สืบเชื้อสายจากฤๅษีก็สามารถเป็นกษัตริย์ได้เช่นกัน

ค) พญานาคหรือฤๅษีช่วยสร้างเมือง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานเมืองสุวรรณะโคมคำ	โอบมหาอุปราษทำพิธีบูชาพญานาค พญานาคช่วยเหลือนางเทวีและกุมารไว้อีก ทั้งช่วยสร้าง “เมืองสุวรรณะโคมคำ”
ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	ฤๅษีบอกให้นำคนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ไปเลี้ยงดูให้ดีและให้เจ้าสุวรรณะคำแดง สร้าง “เมืองล้านนา” ขึ้น
ตำนานเมืองหนองหาน	-

ผู้ที่มีบทบาทในการสร้างเมืองในตำนานเมืองมักเป็นพญานาค หรือ ฤๅษี ดังใน ตำนานเมืองสุวรรณะโคมคำ เล่าว่า หลังจากพญานาคชื่อ พญาศรีสัตตนาคราช ช่วยพระเทวีและพระกุมารของโอบมหาอุปราษแล้ว พญาศรีสัตตนาคราชก็ได้ช่วยสร้างเมืองสุวรรณะโคมคำ ส่วนใน ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม นั้น ก็เล่าว่า หลังจากบิรवारเจ้าสุวรรณะคำแดงไปพบสระ 4 กลุ่ม ล้อมรอบบริเวณที่มีแต่ทรายสีขาว และกลางบริเวณนั้นมีดินทองกวาวขึ้นอยู่ พบกอบัวในหนองน้ำ 7 กอ มีดอก กอละ 7,6,5,4,3,2, และ 1 ดอก เจ้าสุวรรณะคำแดงก็ให้ไปถามเหตุจากฤๅษี จึงได้รับคำตอบว่า ให้เลิกการตามหาเนื้อทรายเสีย แล้วให้สร้างเมืองในที่ดังกล่าว เจ้าสุวรรณะคำแดงจึงได้สร้างเมืองล้านนาขึ้น จึงเห็นได้ว่า ฤๅษีนั้นมีบทบาทในการชี้สถานที่ที่เหมาะสมในการสร้างเมือง ซึ่งเมืองที่สร้างขึ้นโดยฤๅษีช่วยเหลือมักจะมี ดอกบัวเป็นชาติของเมือง คือเป็นเมืองพุทธรูปนั่นเอง อันแตกต่างจากเมืองที่นาคราชสร้างขึ้นที่หากไม่นับถือบูชาขนาดแล้ว ก็จะทำให้เกิดเหตุเมืองล่ม

เรื่องนาคสร้างเมือง ยังมีปรากฏใน ตำนานสิงหนวัติกุมาร ดังเล่าว่า เมื่อสิงหนวัติกุมารอพยพผู้คนมาถึงบริเวณที่เป็นเมืองสุวรรณะโคมคำมาก่อน พันธุนาคราชได้ช่วยเจ้าชายสิงหนวัติสร้างเมือง โดยขุดแผ่นดินให้เป็นคูเมืองและตั้งชื่อเมืองว่า เมืองนาคพันธุสิงหนวัตินคร นอกจากนี้ ใน อรรถกถาตุ ก็มีเนื้อความเล่าว่า พวกนาคได้สร้างเมืองหนองคันแทเสื่อน้ำ คือจันทบุรีหรือเวียงจันทน์ขึ้น ด้วยหมายจะทดแทนคุณที่บุรีจันท์ช่วยล้วยทำบุญใส่บาตรแล้วอุทิศส่วนกุศลแก่พระยานาคทุกวัน เหล่านาคจึงช่วยกันหาภูมิสถานที่จะตั้งราชธานีและเป็นแหล่งสถิตพระพุทธรูปศาสนาให้แก่บุรีจันท์ช่วยล้วย และเมื่อครั้งหนึ่งบุรีจันท์ช่วยล้วยและชาวบ้านทำนา และเกิดน้ำท่วมใหญ่ ฝูงพระยานาคก็ได้มาช่วยเนรมิตคันดินกั้นน้ำหนองเสื่อนั้น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า “หนองคันแทเสื่อน้ำ” แต่นั้นมา” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน, 2542: 886) นอกจากนี้ สุจิตต์ วงษ์เทศ (2543: 37-71) กล่าวว่า ยังมีเรื่องนาคสร้างเมืองหงสาวดี และนาคสร้างกรุงกัมพูชาอีกด้วย

ส่วนเรื่องฤๅษีสร้างเมือง ยังมีปรากฏในเรื่องราวการสร้างเมืองหริภุญชัย ดังว่า สุเทวฤๅษีได้สร้างเมืองหริภุญชัยขึ้นแล้วให้ไปเชิญนางจามเทวีมาปกครอง และในเรื่องนี้ยังเล่าว่าฤๅษีได้เนรมิตเมืองมิกคสังคนครและเมืองบูรนครขึ้นอีกด้วย ใน พงศาวดารล้านช้าง ก็เล่าว่า ฤๅษีสองคนพี่น้องได้สร้างเมืองล้านช้างขึ้น ดังว่า “เมื่อแผ่นดินร้างเป็นที่อยู่อาศัยของ ผุ่งปีศาจ ยักษ์ นาคา พระยางู และพระยาเงือก ฯลฯ ผุ่งเขาเหล่านั้น “ขาด (แย่งชิง) บ้านซึ่งเมืองเพื่อน ขาดลูกซึ่งเมีย ขาดข้อย ซึ่งไพร่” ฤๅษีสองพี่น้องได้มาเทศนาสั่งสอน แล้วจึงคิดสร้างบ้านแปลงเมืองล้านช้างโดยตั้งเอาเสาอินทขีลไว้สามหลัก คือ ทางด้านทิศตะวันออกหลักหนึ่ง ที่นาไร่เด็ยวหลักหนึ่ง ที่สบ (ปากน้ำ) โสม อีกหลักหนึ่ง และตั้งชื่อเมืองว่า “เชียงทอง” เพราะเอาดินทองเป็นนิมิตและชื่อว่า เชียงคอง เพราะเอานามคองเป็นนิมิต ชื่อว่า ล้านช้าง เพราะเอาภูมิช้างเป็นนิมิต และเมืองนี้ชื่อว่า ศรีสัตนาคนหุต เพราะเอานางนาคทั้งเจ็ดเป็นนิมิต จึงเรียกชื่อว่า “ศรีสัตนาคนหุตราชธานีศรีเชียงคองเชียงทอง” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน, 2542: 885) นอกจากนี้ ในตำนานเมืองเชียงตุง ก็ยังเล่าว่า ตุงคฤๅษีได้สร้างเมืองขึ้น เมืองนั้นจึงได้ชื่อว่า เมืองเชียงตุง ตามชื่อตุงคฤๅษีนั้น

การที่มีเนื้อความปรากฏในตำนานปรัมปราเรื่องนาคหรือฤๅษีสร้างเมืองช้า ๆ กันนี้สะท้อนให้เห็นว่า เมืองที่สำคัญนั้นมีได้เกิดขึ้นโดยธรรมดา หากแต่มีผู้วิเศษหรืออำนาจวิเศษช่วยสร้างขึ้น เมืองสำคัญเหล่านี้จึงควรแก่กษัตริย์ผู้มีบุญเท่านั้นที่จะมาเป็นผู้ปกครอง ในตำนานเมืองสุวรรณะโคมคำ และ ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ที่นำมาเปรียบเทียบข้างต้น เล่าว่า หลังจากที่นาคและฤๅษีช่วยสร้างเมืองสุวรรณะโคมคำและเมืองล้านนาขึ้นตามลำดับแล้ว ผู้คนก็อพยพมายังเมืองสุวรรณะโคมคำ ด้วยเมืองเดิมนั้นเกิดโรคระบาด ส่วนเมืองล้านนา เจ้าสุวรรณะคำแดงก็ตั้งลวะชื่อมูทกลางให้สอนชาวลวะให้รักษาศีล 5 และเมื่อราชบุตรทั้ง 7 พอดีจะทำราชการได้แล้ว เจ้าสุวรรณะคำแดงก็ให้ครองเมือง จะเห็นได้ว่า เมื่อเมืองมีผู้ปกครองที่ดี เมืองก็จะรุ่งเรือง มีผู้คนมาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามเมือง สภาพบ้านเมืองที่ดีก็อาจกลับกลายเป็นสภาพที่เลวร้ายได้ หากประสบภัยพิบัติต่าง ๆ ในตำนานเมืองสุวรรณะโคมคำ นี้ เล่าว่า ก็เกิดขึ้นแล้วทำให้เมืองสุวรรณะโคมคำกลับมีสภาพที่เลวร้ายก็คือภัยจากสงคราม ดังว่า เชื้อสายของพาดิรพราหมณ์ที่เคยถูกเนรเทศจากเมืองสุวรรณะโคมคำแล้วไปตั้งเมืองอุมงคเสลานครได้กลับมาแก้แค้น โดยมาครอบครองและข่มเหงไพร่ในเมืองสุวรรณะโคมคำ ทำให้เมืองสุวรรณะโคมคำประสบภาวะเลวร้าย

ง) มนุษย์ประพฤติดีด้วยเหตุต่าง ๆ ทำให้เมืองล่ม

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ	พญาขอมไม่ยอมให้สินพันแก่ชาขหม่ม พญาศรีสัตตนาคนจิงพาวรวิวารไปทำให้เมืองล่ม
ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	พญาคราวได้เอาตะพานน้ำเผือกมากิน จึงทำให้เมืองล่ม ชาขหม่มผู้หนึ่งทูปติแม่ของตน ฤยพาไปให้กษัตริย์ตัดสินความแต่กษัตริย์ตัดสินความไม่เป็นธรรมจึงทำให้เมืองล่ม
ตำนานเมืองหนองหาน	พรานยิงกระรอกก่อนแล้วนำเนื้อมาแบ่งกันกิน พุทโรปาปนาคโกรธเค้นจิงพาวรวิวารไปฟังขอมนครจนถล่มกลายเป็นหนองน้ำ

การเล่าถึงเหตุการณ์เมืองล่มพบในตำนานปรัมปราไทยหลายเรื่อง โดยชี้ให้เห็นว่าเมืองล่มมาจากสาเหตุหลายประการ ซึ่งเมื่อรวมความแล้วก็คือมาจากการที่มนุษย์ประพฤติดีด้วยเหตุต่าง ๆ นั้นเอง และมนุษย์ในที่นี้มีทั้งในระดับที่เป็นผู้ปกครองและผู้ใต้ปกครองหรือพลเมือง

ในระดับของผู้ปกครอง สาเหตุที่มักประพฤติดีก็คือ การตัดสินคิดความอย่างไม่เป็นธรรม อันแสดงให้เห็นว่ากษัตริย์พระองค์นั้นมิได้ทรงมีทศพิธราชธรรม ดังที่พบในตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ว่า เมื่อชาขหม่มผู้หนึ่งทูปติแม่และสามีใหม่ของแม่จนอาร์กษัตริย์ทั้งหลายไม่พอใจ ฤยจึงพาคนทั้งสามไปให้พญามุขินทีพิชชะพิจารณาคดี แต่เมื่อพญาเห็นว่าชาขหม่มนั้นมีใบหน้าอันงามจึงตัดสินความให้ชาขหม่มนั้นพ้นผิด อันเป็นเหตุให้เมืองล่มต่อมา เรื่องเช่นเดียวกันนี้ยังพบใน ตำนานนางจามเทวี ด้วย ซึ่งเล่าว่า มีผู้เฒ่าผู้หนึ่ง มีลูกชายหยาบซ้ามาก ชอบทูปติแม่ทุกวันจนนางทนไม่ได้จึงมาแจ้งแก่พระยา พระยาพิจารณาว่าเด็กข้อมดีพ่อแม่ นางไม่พอใจจึงหนีออกจากเรือนพระยาลงมาเลี้ยงขมือไหว้เทวดาขอเป็นที่พึ่งแก่นางด้วย เทวดาได้ยื่นกัโกรธ สั่งให้นางบอกกล่าวพี่น้องผู้ทีนางรักออกจากเมืองนั้น แล้วเทวดาก็ได้ทำให้เมืองนั้นยุบจมลงไป อันเป็นเหตุให้สุเทวฤยเห็นว่า หากผู้ปกครองไม่ดี บ้านเมืองจะล่มจม จึงอยากได้พระยาผู้มีทศพิธราชธรรมมาปกครอง จึงได้สร้างเมืองหริภุชชัยขึ้นและเชิญนางจามเทวีมาปกครอง

เรื่องราวที่ปรากฏใน ตำนานสุวรรณโคมคำ ข้างต้น ก็สะท้อนให้เห็นถึงความไม่ทรงธรรมของผู้ปกครองเช่นกัน ดังว่า พญาขอมที่เข้ามาเป็นใหญ่ในเมืองสุวรรณโคมคำได้ทำอุบายพนันเพื่อจะริบเอาสินค้าจากชาขหม่มทีนางนาคริตาทั้งสามแนะให้มาค้าขายทีเมืองนี้เมื่อนาคบันดาลให้พญาขอมแพ้พนัน พญาขอมก็ไมยอมให้สินพนันตามสัญญาและยังหาเหตุไล่ออกจากเมืองด้วย ด้วยเหตุดังกล่าว พญาจิงพาวรวิวารไปขุดฝิ่งน้ำขลนทีทำให้เมืองล่มลง

จึงเห็นได้ว่า หากผู้ปกครองไม่ทรงมีศัพทพิราชาธรรม คือ ตัดสินความไม่เป็นธรรม หรือ ไม่ซื่อสัตย์ก็จะส่งผลให้เมืองนั้นล่มจมลงเป็นหนองน้ำ

สาเหตุที่มนุษย์มักประพฤติดิถีประการต่อมาก็คือ การกินสัตว์บางชนิดที่มีสี่เท้าหรือมีขนาดใหญ่ การกระทำดังกล่าวเป็นเหตุให้เมืองล่ม ผู้ที่มีส่วนร่วมในความผิดนี้มีทั้งในระดับผู้ปกครองและพลเมือง ดังใน ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม เล่าว่า ในสมัยที่กษัตริย์เมืองล้านนาสืบเชื้อสายมาถึงสมัยพระยาคราวได้เอาตะพานน้ำฝือกมากิน เป็นเหตุให้เมืองยุบลงกลายเป็นหนองน้ำ ใน ตำนานเมืองหนองหาน นอกจากเมืองจะล่มลงเพราะนาคโกรธที่พระยามหาสุรอุทกเดินบนหัวตนแล้ว ยังมีเรื่องของพรานที่ยิงกระรอกค่อน (ค่อน-ฝือก,ขาว) ซึ่งก็คือกษัตริย์นาคที่แปลงกายมาแล้วนำมาแบ่งกันกิน โดยขุนขอมได้สั่งให้ชาวเมืองไปล่าเนื้อกระรอกค่อนมาบริโภค ยิ่งแล่นเนื้อก็ยิ่งมากขึ้น พุทโธปาปนาคราบเรื่องก็เกิดความโกรธแค้นที่ชาวเมืองขอมฆ่าบุตรของตน จึงทำให้เมืองล่ม นอกจากนี้ ใน ตำนานสิงหนวัติกุมาร ก็มีคำว่า ในสมัยพระองค์มหาชัยชนะครองเมืองโยนกนครราชธานีศรีช้างแค้น ชาวเมืองจับปลาตะเพียนฝือกยักษ์ (บ้างว่าปลาไหลฝือกยักษ์) จากแม่น้ำกก แล้วแบ่งกันกินทั่วเมือง ในคืนนั้น เมืองโยนกนครจึงล่มลงกลายเป็นหนองน้ำใหญ่ทั้งหมดนี้จึงเห็นได้ว่า นอกจากนาคจะช่วยเหลือมนุษย์ (+) โดยช่วยสร้างเมืองให้แล้ว นาคก็อาจจะทำร้ายมนุษย์ (-) โดยการทำลายเมืองด้วยเช่นกัน

อนึ่ง ในเรื่องการสร้างเมืองและทำลายเมือง ทั้งนาคและฤๅษีต่างมีทั้งคุณสมบัติเชิงบวก (+) คือช่วยสร้างเมือง และคุณสมบัติเชิงลบ (-) คือสามารถทำลายเมือง เช่นเดียวกัน เรื่องฤๅษีทำลายเมืองพบได้ใน ตำนานเมืองศรีเทพ ของภาคกลาง ซึ่งเล่าว่า ฤๅษีกลับมาแก้แค้นที่เด็กคนหนึ่งทำให้ตนต้องตายเนื่องจากตกใจที่ฤๅษีทำพิธีชุบชีวิตโดยการเผาตนเองให้ดู เมื่อเพื่อนฤๅษีมาช่วยให้ฟื้นคืนชีพ ฤๅษีคนนั้นจึงแปลงเป็นม้าเข้ามาล้มลงขาใจตายกลางเมืองและให้ห้องแตกตายมีแมลงวันบินออกมามากมายทำให้คนในเมืองต้องเป็นอหิวาตกโรคล้มตายเป็นอันมาก

หลังจากที่เกิดเหตุการณ์เมืองล่มแล้ว มักมีเนื้อความในตำนานเมืองกล่าวต่อไปว่า ผู้คนที่รอดชีวิต ซึ่งมักเป็นผู้ที่มีได้ประพฤติดิถีหรือมิได้กินสัตว์สี่เท้าหรือมีขนาดใหญ่จะรวมตัวกันแล้วไปสมทบอยู่ที่บ้านเมืองแห่งใหม่หรือตั้งบ้านเมืองใหม่ขึ้นเอง เนื้อหาในส่วนนี้อาจแสดงให้เห็นถึงบทบาทของฤๅษีที่เข้ามาช่วยเหลือผู้คนในการสร้างบ้านเมืองอีกครั้ง

จ) มนุษย์บูชาและรักษาผีทำให้เมืองรุ่งเรือง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ	-
ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	ผีจากขอกฟ้าดาขึ้นเข้าล้อมเมืองเชษฐบุรี พระอินทร์จึงให้ผู้คนรักษาผี ทำให้ผีไม่อาจกล้าทรายได้ และมอบเสาอินทขิลไว้ให้บูชา ทำให้เมืองมั่งคั่ง
ตำนานเมืองหนองหาน	-

ในตำนานเมือง นอกจากจะมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นเหตุของหายนะภัยต่าง ๆ ที่ทำให้เมืองล่มจมลงแล้ว ยังมีเนื้อหาที่ชี้ให้เห็นวิธีการที่จะทำให้เมืองรุ่งเรืองขึ้นด้วย และสิ่งที่เน้นย้ำอยู่ในตำนานเมืองก็คือ การบูชาและรักษาผีจะทำให้เมืองรุ่งเรือง ซึ่งก็มีนัยในทางตรงกันข้ามว่า หากมนุษย์ไม่บูชาและรักษาผีก็จะทำให้เมืองตกต่ำลงได้เช่นกัน

ตัวอย่างมีปรากฏชัดใน ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ซึ่งเล่าว่า เมื่อครั้งที่ผีจากขอกฟ้าดาขึ้นเข้าล้อมเมืองเชษฐบุรีไว้จนผู้คนอดอยากนั้น ฤๅษีน้อยใจที่ผีเข้าไปรุกรานเมืองซึ่งจะเป็นที่ตั้งของพุทธศาสนาจึงไปทูลความแก่พระอินทร์ สิ่งที่พระอินทร์ช่วยเหลือชาวเชษฐบุรีก็คือ บอกให้ชาวเมืองรักษาผี 5 ผี 8 ด้วยมีอานุภาพที่จะป้องกันผีทั้งหลายไม่ให้เข้ามากล้าทรายได้นอกจากนี้ทั้งยังมอบขุมทรัพย์คือบ่อเงิน บ่อทอง และบ่อแก้วให้ด้วย เมื่อเมืองรุ่งเรืองมั่งคั่งขึ้นก็มีข่าวเล่าลือไปทำให้ท้าวพญาทั้งหลายหมายมาชิงเอาขุมทรัพย์ ฤๅษีจึงไปขอให้พระอินทร์ทรงช่วยเหลือ พระอินทร์ก็ประทานเสาอินทขิลให้เป็นที่พึ่งของชาวเมือง แนะนำให้ชาวเมืองถือศีลและบูชาเสาอินทขิลจึงเกิดความมั่งคั่ง จึงกล่าวได้ว่า ความรุ่งเรืองมั่งคั่งของเมืองเกิดจากการบูชาเสาอินทขิลและการรักษาผีนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม ยังมีเนื้อความต่อไปว่า ต่อมาชาวเมืองทั้งหลายต่างประมาท มิได้บูชาเสาอินทขิล ไม่ทำพิธีสังเวทกุมภภัณฑ์ กุมภภัณฑ์จึงนำเสาอินทขิลกลับสวรรค์ เมืองล้านนาที่ไม่รุ่งเรืองมั่งคั่งดังเดิม เมื่อมหาเถรขึ้นไปทูลความแก่พระอินทร์เพื่อขอเสาอินทขิล พระอินทร์ก็ได้บอกให้มนุษย์สร้างเสาอินทขิลขึ้นเอง โดยต้องทำพิธีบูชาสักการะเสาอินทขิลและสังเวทกุมภภัณฑ์ทุกปี และให้ชาวบ้านชาวเมืองรักษาผีอย่างเคร่งครัด จึงเห็นได้ว่า สิ่งที่เน้นย้ำในตำนานเมืองก็คือ เมื่อใดที่ผู้คนละเลยการบูชาและรักษาผี เมืองที่เคยรุ่งเรืองก็จะกลับตกต่ำลง

โดยสรุป เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ ในตำนานเมืองทั้ง 3 ส่วนข้างต้น มีดังนี้

ลำดับ	ตำนานเมืองสุวรรณโคตมา	ตำนานเชียงใหม่ปางเดิม	ตำนานเมืองหนองหาน
ก) มนุษย์ในเมืองต่าง ๆ ประสพภัยพิบัติ	เกิดโรคระบาดขึ้น ราชบุตรแห่งเมืองปาดลินุตรจึงพาผู้คนอพยพไปตั้งอยู่ในเขตโพธิสารหลวง กุรุวงษา कुमार สร้างเมืองใหม่ รับกับพระเจ้าโพธิสารหลวง	กลัดมนุชย์ระคนความบาป ขึ้นควาถึงพรหมโลก พระอินทร์จึงให้พระวิสสุกัมมีไปชักเจ้าสุวรรณค้ำแดงไปสอนคนเหล่านั้น	ชนมุลนาถโกรธที่พระยามหาสุรอุทกเดินบนหัวคน จึงทำให้เมืองล่ม
ข) มีการอพยพไปตั้งบ้านเมืองใหม่	กุมารี่ผู้หนึ่งอพยพหนีโรคร้าย เมื่อได้เป็นชายของเจ้ากุรุวงษา कुमार จึงรวมเมืองสองเมืองเป็น "อินทปัตถมมหานคร" ราชบุตรและราชธิดาของอินทรวงษา และ โอยกุมารอภิเษกกันเองจึงไปตั้งเมืองใหม่	เมื่อทราชชกเจ้าสุวรรณค้ำแดงไปพบนางอินทร์เหล่าบริวารของเจ้าสุวรรณค้ำแดงไปพบคนที่เกิดในรอยเท้าสัตว์ ซึ่งต่อมาคือพลเมืองของเจ้าสุวรรณค้ำแดง	ผู้ที่รอดตายพากันไปสร้างบ้านเมืองอยู่ที่ริมหนองน้ำชื่อ "เมืองหนองหานหลวง"
ค) พญานาคหรือฤๅษีช่วยสร้างเมือง	โอยมหาอุปราชทำพิธีบูชาพญานาค พญานาคช่วยเหลือนางเทวีและกุมารไว้ อีกทั้งช่วยสร้าง "เมืองสุวรรณโคตมา"	ฤๅษีบอกให้นำคนที่เกิดจากรอยเท้าสัตว์ไปเลี้ยงดูให้ดี และให้เจ้าสุวรรณค้ำแดงสร้าง "เมืองล้านนา" ขึ้น	-
ง) มนุษย์ประพฤติดีด้วยเหตุต่าง ๆ ทำให้เมืองล่ม	พญาขอมไม่ยอมให้สินพนันแก่ชายหนุ่ม พญาศรีสัตตนาถจึงพาบริวาร ไปทำให้เมืองล่ม	พญาคราวได้เอาตะพานน้ำเผือกมากิน จึงทำให้เมืองล่ม ชายหนุ่มผู้หนึ่งทุบตีแม่ของตน ฤๅษีพาไปให้กษัตริย์ตัดสินความแต่กษัตริย์ตัดสินความไม่เป็นธรรมจึงทำให้เมืองล่ม	พราณยิงกระรอกค้อนแล้วนำเนื้อมาแบ่งกันกิน พุทโรปาปนาถโกรธแค้น จึงพาบริวารไปพังขอมนคร จนถล่มกลายเป็นหนองน้ำ
จ) มนุษย์บูชาและรักษาศีล ทำให้บ้านเมืองรุ่งเรือง	-	ผีจากขอกฟ้าคายินเข้าล้อมเมืองเชษฐบุรี พระอินทร์จึงให้ผู้คนรักษาศีล ทำให้ผีไม่อาจลักทรัพย์ได้ และมอบเสาอินทขิลไว้ให้บูชา ทำให้เมืองมั่งคั่ง	-

3.3 ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท

ตำนานปรัมปราประเภทนี้มีเนื้อหาหลักกล่าวถึงการเข้ามาเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท มีทั้งตำนานปุษยนียสถานซึ่งเป็นเรื่องราวอธิบายความเป็นมาของการเกิดพระธาตุพระพุทธรบาท พระนอน และประวัติความเป็นมาของสถานที่ทางพุทธศาสนา ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญคือการเสด็จมาเผยแผ่พุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก การประทานพระธาตุ การย้ายรอยพระบาท การทำนายเหตุการณ์ทางพุทธศาสนา การประดิษฐานพุทธศาสนาในท้องที่ต่าง ๆ และการนำพระบรมธาตุส่วนต่าง ๆ ไปประดิษฐานตามบ้านเมืองต่าง ๆ หลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน และตำนานปุษยนียวัตถุ ซึ่งเป็นเรื่องราวอธิบายความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญ มีเนื้อหาสำคัญกล่าวถึงประวัติพระพุทธรูปตั้งแต่เรื่องกำเนิดและลำดับเรื่องราวต่าง ๆ เรื่อยมาจนถึงการกำหนดที่ประดิษฐานของพระพุทธรูป ณ บ้านเมืองต่าง ๆ

ผู้วิจัยจะขอกกล่าวถึงตำนานประเภทนี้โดยจำแนกออกเป็น 3 กลุ่ม คือ ตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรบาท และตำนานพระพุทธรูป

3.3.1 ตำนานพระธาตุ

ตำนานพระธาตุ (Myth of the Buddha's Relics) เป็นเรื่องเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของพระบรมสารีริกธาตุที่ประดิษฐานตามเจดีย์หรือวัดต่าง ๆ โดยเชื่อกันว่าเป็นพระบรมสารีริกธาตุที่พระเจ้าอโศกได้ประทานมาให้ประดิษฐานไว้ยังสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาไว้เกศาธาตุและได้มีพุทธทำนาย ถึงอนาคตกาลของท้องถิ่นและบุคคลสำคัญซึ่งจะสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้นในท้องถิ่นนั้น ๆ

จากการศึกษาด้านานพระธาตุในประเทศไทย ผู้วิจัยพบตำนานพระธาตุในภาคเหนือมากที่สุด เป็นที่น่าสังเกตว่าศาสนสถานที่มีเจดีย์พระธาตุในภาคเหนือเกือบทุกจังหวัดจะมีตำนานพระธาตุบันทึกไว้ โดยตำนานพระธาตุต่าง ๆ มักมีเรื่องปรากฏรวมอยู่ในตำนานขนาดยาวคือ ตำนานพระเจ้าสิบโลก หรือ พุทธตำนาน ตำนานมูลศาสนา และ ชินกาลมาลีปกรณ์ ส่วนตำนานพระธาตุภาคอีสานและภาคใต้ มักมีเรื่องปรากฏอยู่ในตำนานขนาดยาวคือ อูรังคธาตุนิทาน หรือ ตำนานพระธาตุพนม และ ตำนานพระบรมธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ตามลำดับ

จากการวิเคราะห์ ผู้วิจัยพบว่า ตำนานพระธาตุมีการดำเนินเรื่องโดยอาจอ้างถึงเวลาใน 3 ช่วงสมัย ดังนี้

ก) ตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ตำนานพระธาตุกลุ่มนี้จะเล่าเรื่องโดยอ้างอิงว่าพระโพธิสัตว์ได้เคยเสด็จมายังสถานที่อันเป็นที่ตั้งพระเจดีย์ธาตุนั้น โดยมักเล่าว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นทราชคำ (กวางทอง) ปู่คำ (ปูทอง) แมลงภู่นกแขกเต้า เป็นต้น

ข) ตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพ ตำนานพระธาตุกลุ่มนี้จะกล่าวถึงการเสด็จมายังสถานที่ต่าง ๆ ของพระพุทธองค์ ทำให้ต่อมาสถานที่เหล่านั้นเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ประเด็นที่น่าสนใจก็คือ ตำนานพระธาตุกลุ่มนี้สะท้อนให้เห็นร่องรอยการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไทจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่ม กล่าวคือ

ตำนานพระธาตุกลุ่มแรก สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังดินแดนไทย-ไทนี้ มีชนพื้นเมืองที่ยังไม่รู้จักรหรือไม่เข้าใจพุทธศาสนาดีพอ สังเกตได้จากเนื้อเรื่องในตำนานพระธาตุที่กล่าวถึงพฤติกรรมของชนพื้นเมืองที่เกรงกลัวพระพุทธเจ้า หรือเข้าใจว่าพระพุทธเจ้าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ เช่น ยักษ์ ครุฑ เป็นต้น

ตำนานพระธาตุกลุ่มที่สอง สะท้อนให้เห็นว่า เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาได้เกิดความขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิม เนื้อหาในตำนานพระธาตุกลุ่มนี้ได้กล่าวถึงการต่อสู้กันระหว่างพระพุทธเจ้ากับสัญลักษณ์เช่นยักษ์หรือนาคที่แทนความเชื่อดั้งเดิมหรือชนพื้นเมืองเดิมที่ยังไม่ได้รับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธองค์จึงต้องปราบให้ชนเหล่านี้หันมายอมรับนับถือพุทธศาสนา

ตำนานพระธาตุกลุ่มที่สาม สะท้อนให้เห็นการยอมรับนับถือพุทธศาสนาของชนพื้นเมืองด้วยความศรัทธา พบตำนานกลุ่มนี้มากกว่าตำนานพระธาตุกลุ่มแรกและกลุ่มที่สอง มักมีเนื้อหากล่าวถึงบุคคลต่าง ๆ นำของไปถวายพระพุทธเจ้า หรือมาสักการะเมื่อพระพุทธองค์เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ พระพุทธองค์จึงประทานเกศาธาตุหรือประทับรอยพระบาทแล้วมีพุทธทำนายถึงอนาคตกาลของสถานที่นั้น ๆ บุคคลเหล่านี้ อาจเป็นผู้ครองนคร ยักษ์ นาค หรือชนพื้นเมืองชาติพันธุ์ต่าง ๆ เช่น ลวะ มอญ (เมงคบุตร) ทมิฬ (ทัมมิละ) ยาง (ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง) เป็นต้น

ค) ตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ตำนานพระธาตุกลุ่มนี้มักมีเนื้อหากล่าวถึงการที่บุคคลต่าง ๆ ประารถนาจะสร้างธาตุเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือกล่าวถึงการมาประดิษฐานของพระสารีริกธาตุด้วยเหตุประการต่าง ๆ ซึ่งค่อนข้างมีลักษณะเป็นบันทึกทางประวัติศาสตร์คือมีการอ้างถึงกษัตริย์หรือมีการระบุศักราชไว้ด้วย นอกจากนี้ ยังมีบางเรื่องที่กล่าวถึงการเดินทางไปร่วมสร้างพระธาตุ แต่ด้วยเหตุที่ไปไม่ทันจึงได้สร้างธาตุเจดีย์ไว้ระหว่างทาง เรื่องที่เล่าถึงการแข่งกันสร้างสิ่งต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระธาตุเจดีย์ และเรื่องของการสร้างธาตุเจดีย์เพื่อไถ่บาปที่ได้กระทำผิดขนาดหรือมาตุฆาต

การดำเนินเรื่องในตำนานพระธาตุโดยอ้างถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังบริเวณต่าง ๆ ในดินแดนไทย-ไทนี้ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จผ่านบ้านเมืองต่าง ๆ ก็เล่าว่าได้หยุดประทับ ประทานเกศาธาตุ และทรงมีพุทธทำนาย จึงเกิดเป็นตำนานของเมืองต่าง ๆ ที่อ้างว่า

พระพุทธองค์เคยเสด็จผ่าน ด่านานเมืองกลุ่มนี้จึงมีการดำเนินเรื่องในลักษณะเดียวกันกับด่านานพระธาตุ ผู้วิจัยจึงจัดด่านานเมืองที่มีลักษณะเช่นนี้ไว้ในกลุ่มของด่านานพระธาตุด้วย นอกจากนี้แล้วยังมีด่านานพระพุทธรูปและด่านานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องลักษณะนี้เช่นกัน ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างด่านานพระธาตุแบบต่าง ๆ ดังนี้

แบบเรื่องที่ 1 ด่านานพระธาตุที่อ้างเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์

ด่านานพระธาตุปู่บ³⁰ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 4434)

“เมื่อพระพุทธเจ้าถือชาติมาเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ในร่างของแมลงภู่ ได้เสด็จมายังที่นี้ชาติละ 7 วัน เมื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็ได้เสด็จมาบนภูเขา ลูกนี้ตามประเพณีของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ และทรงทำนายพระธาตุไว้ว่าภูเขาลูกนี้ประเสริฐมากนัก มองไปทางไหน ก็สว่างเห็นได้ไกล เมื่อตถาคตปรินิพพานได้ 200 ปี จะมีเศษธาตุมาบรรจุอยู่ในพระธาตุองค์นี้ เพื่อเป็นที่สักการบูชาแก่คนทั่วไป”

แบบเรื่องที่ 2 ด่านานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนม์ชีพ

ก) แนวเรื่องที่ 1 ชนพื้นเมืองยังไม่รู้จักพระพุทธเจ้าดีพอ

ด่านานวัดพระธาตุเขาน้อย ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 2376-2378)

“เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จมาโปรดเวไนยสัตว์ถึงคอกเขาน้อยในเมืองน่าน มีสองหัวเมียชาวไร่เห็นพระองค์และคิดว่าพระองค์เป็นยักษ์จะมากินพวกเขา ฝ่ายหัวจึงบอกให้เมียนำเอาผลแดงโมไปถวายแด่พระองค์ และแม้ว่าก่อนเสด็จจากไปพระพุทธเจ้าจะประทานพระเกศาให้นางจำนวน 2 เส้นโดยบรรจุไว้ในผลแดงโมที่นางนำมาถวายนั้นก็ตาม ทั้งสองหัวเมียบก็ยิ่งเกรงกลัวอยู่ จึงพากันนำผลแดงโมไปฝังไว้ยังต้นไม้มะพลับทองซึ่งพระองค์ประทับอยู่ในตอนแรก พระพุทธองค์ได้ทรงทำนายไว้ว่าต่อไปฝ่ายหัวจะตายแล้วเกิดมาเป็นพระยาครองเมืองแห่งนี้ และฝ่ายเมียจะเกิดมาเป็นเมียน้อยของ

³⁰ ปู่บ๊ีบ หรือ พู๊ตบ แปลว่า ภูเขาที่ซ้อนทับกันอยู่

พระญาผู้นั้นซึ่งนางจะมาเป็นผู้ก่อสร้างพระบรมธาตุเจดีย์ของพระพุทธองค์ขึ้นที่เขาน้อย
แห่งนี้และให้ชื่อว่าพระธาตุเขาน้อย”

ข) แนวเรื่องที่ 2 พระพุทธเจ้าต่อสู้กับความเชื่อดั้งเดิม

ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ

(2542: 4412)

“เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์มีพระชนมายุได้ 50 ปีเศษ พระองค์ได้นำพระภิกษุอรหันต์พร้อมด้วยพระอินทร์เสด็จไปถึงคอกคำ ทรงพบว่ามียักษ์ 3 คน พ่อแม่ลูก อาศัยอยู่และยังชีพด้วยเนื้อมนุษย์หรือเนื้อสัตว์ตลอดมา ทันทีที่พวกเขาเห็นพระพุทธองค์พร้อมด้วยเหล่าสาวกก็หมายจะจับกินเป็นอาหารดังเช่นเคย แต่พระพุทธองค์ทรงแค้นเมตตาห้ามจิตกิเลสของพวกเขาให้อ่อนลงจนต้องเข้ามากราบพระองค์ด้วยความยำเกรง จากนั้นทรงทำนายว่า หลังจากที่ปรินิพพานไปแล้ว ยักษ์ผู้เป็นลูกจะสามารถปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์ได้ แต่ยักษ์ผู้เป็นคัวนามว่า “จิกคำ” และผู้เป็นเมียชื่อว่า “ดาเขียว” จะไม่สามารถรักษาศีลห้าได้ตลอด ยักษ์จึงขออนุญาตพระพุทธเจ้ากินเนื้อมนุษย์ปีละ 2 หน เมื่อพระองค์ไม่อนุญาตจึงขอเปลี่ยนเป็นเนื้อสัตว์แทน พระพุทธองค์ก็เลียงให้ไปขอเจ้าผู้ครองนครเองซึ่งท่านเจ้าเมืองก็ยินยอม

ต่อมาภายหลัง ลูกยักษ์ขอบวช พระพุทธเจ้าจึงแสดงธรรมให้ฟังพร้อมกับประทานพระเกศธาตุซึ่งทรงอธิษฐานให้เป็นพระธาตุของพระองค์ให้กับพ่อแม่แม่ของลูกยักษ์คนนั้นจำนวน 1 ปอย แล้วบอกทั้งสองรักษาไว้ให้ดี เนื่องจากจะใช้เป็นที่เคารพบูชาแทนพระองค์ได้ และสถานที่แห่งนี้ก็จะเป็นที่ประชุมของผู้มีบุญญาธิการทั้งหลายในภพหน้า ยักษ์ทั้งสองจึงนำพระธาตุบรรจุไว้อย่างดีในผอบแก้วมรกต จากนั้นได้เกิดศุภนิมิตขึ้นคือมีฝนตกหนักเป็นเวลา 3 วัน 3 คืน แล้วเมื่อดินได้กลายเป็นทองคำไหลเข้าสู่ถ้ำแห่งหนึ่ง ซึ่งต่อมาเรียกชื่อกันว่า “ถ้ำคำ” พระพุทธองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธบาทไว้ ณ แทนศิลาซึ่งอยู่ระหว่างหมูไม้พยอมทางทิศตะวันออกของคอกคำ ซึ่งต่อมาแทนศิลานั้นได้จมหายลงไปใต้ดินและได้รับการรักษาไว้โดยเทพเจ้า ต่อมาไม่นาน ลูกยักษ์ได้ขอลาสิกขาบวชเพื่อบวชเป็นฤๅษี พระพุทธองค์ทรงอนุญาตพร้อมกับตั้งชื่อให้ว่า “วาสูเทพฤๅษี” หรือ “สุเทพฤๅษี” นับแต่นั้นเป็นต้นมา”

ค) แนวเรื่องที่ 3 ชนพื้นเมืองยอมรับนับถือพระพุทธเจ้า

ตำนานพระธาตุแสนไห ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542:

4464-4465)

“ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าและพุทธสาวกได้เสด็จมาโปรดสัตว์บรรลุดังเมืองแห่งหนึ่งและประทับแรม ณ ที่แห่งนั้น ชาวกะเหรี่ยงซึ่งอาศัยอยู่ที่บ้านยางกุ่มไม่ไกลจากที่ประทับแรมมากนักผ่านมาเห็นพระพุทธองค์แล้วเกิดศรัทธา จึงนำอาหารพร้อมกับผลแดงโมมาถวาย แต่อาหารมือนั้นคงประกอบด้วยของแข็ง เมื่อพระพุทธองค์ฉันพระกระยาหาร พระทนต์ของพระองค์ก็กะเทาะออก พระพุทธองค์จึงมอบพระทนต์นั้นแก่ชาวกะเหรี่ยง เพื่อให้สร้างสถูปเก็บรักษาไว้บนเนินเขาแห่งนั้น

เมื่อพระพุทธเจ้าและพระอานนท์เสด็จจาริกต่อไปแล้ว ในคืนนั้นเอง สถานที่ซึ่งเป็นที่ตั้งพระทันตธาตุในเวลาต่อมาได้เกิดปาฏิหาริย์ มีรัศมีแผ่คลุมไปทั่ว เมื่อชาวกะเหรี่ยงเห็นดังนั้นจึงนำความขึ้นกราบทูลต่อพระญาเจตบุตร พระองค์มีความปีติยินดีมาก จึงนำข้าราชการมายังสถานที่ดังกล่าวแล้วตั้งจิตอธิษฐานขอให้เกิดอภินิหารเช่นเดิมอีกครั้งหนึ่ง เมื่อถึงเวลากลางคืนจึงบังเกิดเหตุการณ์ตามคำอธิษฐานของพญานั้นทำให้พระองค์เกิดศรัทธาอันแรงกล้าประกาศให้ชาวกะเหรี่ยงและชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงร่วมกันสร้างพระเจดีย์ขึ้น ในบรรดาผู้มีจิตศรัทธาสร้างพระเจดีย์นั้น มีเศรษฐีคนหนึ่งนำเพชรนิลจินดาและเงินทองใส่ไหจำนวน “แสนไห” มาร่วมบริจาคด้วย ทำให้เป็นที่มาของชื่อ “พระธาตุแสนไห”

แบบเรื่องที่ 3 ตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ตำนานพระธาตุชะกอย ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน (2542: 1173-1174)

“เมื่อครั้งที่จะมีการสร้างพระธาตุพนมนั้น ข้าราชการสร้างพระธาตุพนมได้ยื่นไปถึงเมืองศรีเทพ พระยาเมืองศรีเทพได้ให้ขุนนางผู้ใหญ่ชื่อ ขุนแก้ง ขุนกอย และขุนประกูด นำเอาสิ่งของเงินทองเพื่อไปสมทบสร้างพระธาตุพนม แต่เกี่ยวจนมาหักตอนจะข้ามแก่งหินที่ลำนน้ำเงิน แก่งหินแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า แก่งกอย ตามชื่อขุนนางนั้น

เมื่อเกี่ยวจนหักจึงต้องพักเพื่อซ่อมเกี่ยวซึ่งหักไป 2 คัน เมื่อซ่อมเกี่ยวแล้วก็ได้ข่าวว่าการสร้างพระธาตุพนมได้เสร็จไปแล้วจึงจัดสร้างอุบมุงด้วยศิลาแลงบรรจุแก้วแหวนเงินทองที่นำมาไว้ในอุบมุงนั้นแล้วตั้งชื่อว่า พระธาตุแก่งกอย ตามชื่อขุนแก้ง ขุนกอยที่เกี่ยวจนหักนั้น ขุนแก้งขุนกอยได้พาบริวารอยู่รักษาพระธาตุแห่งนี้โดยให้ขุนประกูดกลับไปทูลพระยาเมืองศรีเทพ ขุนทั้งสองอยู่ปรนนิบัติพระธาตุกับบริวารเรื่อยมาจนมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้น จนเป็นชุมชนใหญ่แต่นั้นเป็นต้นมา”

เมื่อวิเคราะห์ตำนานพระธาตุในสังคมไทยพบว่า มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ กัน ดังต่อไปนี้

- ก) พระพุทธเจ้าเสด็จยังสถานที่ที่จะประดิษฐานพระธาตุในอนาคต
- ข) พระพุทธเจ้าทรงพบชนพื้นเมืองหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
- ค) พระพุทธเจ้าประทานเกศาธาตุและทรงมีพุทธทำนาย
- ง) ประดิษฐานพระบรมธาตุ
- จ) พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์
- ฉ) มนุษย์ อมนุษย์ และเทวดาเฝ้าดูแลรักษาพระธาตุ

ผู้วิจัยจะขออธิบายประเด็นสำคัญเหล่านี้โดยใช้ตำนานพระธาตุทั้ง 5 ส่วนวนที่ ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นหลัก ดังนี้

ก) พระพุทธเจ้าเสด็จยังสถานที่ที่จะประดิษฐานพระธาตุในอนาคต

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปู่ด้าย	พระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูเขาแห่งนี้เช่นเดียวกับเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นแมลงงู
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	พระพุทธเจ้าเสด็จมายังคอกเขาน้อย
ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ	พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระอินทร์เสด็จยังคอกคำ
ตำนานพระธาตุแสนไห	พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมยังเมืองแห่งหนึ่ง
ตำนานพระธาตุชะกอย	-

ตำนานพระธาตุแบบเรื่องต่าง ๆ มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ ร่วมกันในประเด็นแรก คือ การกล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จยังสถานที่ที่จะประดิษฐานพระธาตุในอนาคตซึ่งมักเป็นสถานที่ต่าง ๆ ในดินแดนไทย-ไท โดยในตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ มักจะเล่าเพิ่มเติมว่า สถานที่ที่พระพุทธองค์เสด็จมานั้น ได้เคยเสด็จมาแล้วเมื่อครั้งที่ยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ เช่น ในตำนานพระธาตุปู่ด้าย ข้างต้นแล้วว่า พระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมายังภูเขาแห่งนี้แล้วเมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็นแมลงงู นอกจากนี้ก็ยังมีปรากฏในตำนานพระธาตุอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกันนี้ เช่น ในตำนานพระธาตุใจดี เล่าว่า พระโพธิสัตว์ได้เคยหนีพยานฮ่อใจโหดที่ติดตามฆ่ามาพักค้ำน้ำ ณ บริเวณที่ตั้งพระธาตุอยู่ในปัจจุบันนี้เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นทรายคำ (กวางทอง) ในตำนานพระธาตุขวยปู่ ก็เล่าว่า ที่ตั้ง

พระธาตุซึ่งสร้างคร่อมปากรูปูที่มีขุขิน หรือ “ขวยขุ” นั้น พระโพธิสัตว์ได้เคยเสด็จมาสร้างสมบารมี ณ ที่แห่งนี้เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นปุก่า (ปุกอง) ใน ตำนานพระธาตุคอนเต้า ก็เล่าว่า ที่ตั้งพระธาตุคอนเต้านั้น พระพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมาเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นนกแบกเต้า หรือใน ตำนานพระธาตุเชิงชุม ก็ได้เล่าถึงพระโพธิสัตว์ 5 พระองค์พี่น้องครั้งเสวยพระชาติเป็นลูกกาเผือก ซึ่งได้ปฏิญาณต่อกันไว้ที่เกาะไก่อ่ บริเวณหนองหานหลวงว่าหากใครตรัสรู้ก่อนให้มาเหยียบรอยพระบาทไว้ ณ ที่แห่งนี้ เมื่อแต่ละพระองค์ตรัสรู้ก็เสด็จมาทำตามคำปฏิญาณจึงเป็นที่มาของพระธาตุเชิงชุม

ใน ตำนานพระธาตุปุกั๊บ ตำนานพระธาตุเขาน้อย ตำนานพระธาตุดอยคำ และ ตำนานพระธาตุแสนไห ซึ่งเป็นตำนานพระธาตุในกลุ่มที่ อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ และกลุ่มที่ อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพ ต่างมีเนื้อหากล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาสู่ดินแดนไทย-ไทยังบริเวณต่าง ๆ ที่จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุในอนาคตกาล บางสำนวนเล่าแต่เพียงว่าพระพุทธเจ้าเสด็จมาเท่านั้น แต่บางสำนวนก็เล่าว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพร้อมกับพุทธสาวก อันได้แก่พระอรหันต์และพระอินทร์ ในตำนานพระธาตุสำนวนอื่น ๆ ซึ่งเล่าในทำนองเดียวกันนี้ได้ให้รายละเอียดเพิ่มเติมซ้ำ ๆ กันว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จมานั้น มักทรงรำพึงว่า เมื่อมีพระชนมายุ 80 พรรษา ก็จะเสด็จเข้าสู่ปรินิพพาน จึงทรงอธิษฐานให้พระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐาน ณ สถานที่ต่าง ๆ หลังเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้สักการบูชา จากนั้นพระพุทธองค์จะเสด็จมายังสถานที่ที่จะประดิษฐานพระบรมธาตุในอนาคต ซึ่งมักจะเป็นสถานที่ตามริมแม่น้ำหรือคอย โดยมีพุทธสาวก เช่น พระอานนท์ พระมหากัสสปะ พระเจ้าอโศก หรือแม้กระทั่งพระอินทร์เสด็จมาด้วย เช่น ใน ตำนานพระธาตุช่อแฮ เล่าว่า “ เมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณได้ 25 พรรษาแล้วครั้งที่ประทับอยู่ที่เขตวันมหาวิหารนั้น คืนหนึ่งพระองค์ก็ทรงรำพึงว่า พระองค์ก็ทรงมีอายุ 60 พรรษาแล้ว เมื่ออายุแปดสิบ พระองค์จะปรินิพพาน จึงคิดว่าควรอธิษฐานธาตุของพระองค์ให้เป็น 3 ส่วน แจกให้เทวดาและมนุษย์เอาไว้กราบไหว้บูชา เพราะสัตว์โลกยังเห็นพระองค์ไม่ทั่วถึง และพระองค์จะไปสถิตอยู่ยังสถานที่อันสมควร เมื่อออกพรรษาแล้ว พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระอรหันต์ 3 องค์ คือ พระโสณะ พระอุตตระ พระรัตนะและพระมหาเถระอีกรูปหนึ่งจึงเสด็จไปสอนสัตว์โลกตั้งแต่เมืองกุสินารายจนถึงเมืองแพร์ และได้มาประทับที่ไร่ร่วมไม้แห่งหนึ่งเรียก “ไร่จ้องแคว” บนคอย “โกสิยชคบรรพต” (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 2439) เป็นต้น

ข) พระพุทธเจ้าทรงพบชนพื้นเมืองหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปูเคียบ	-
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	สองผิวเมียชาวไร่เห็นพระพุทธเจ้าแล้วเข้าใจผิดว่าเป็นยักษ์ ผิวจึงบอกให้เมียนำแดงโมไปถวายพระพุทธเจ้า
ตำนานวัดพระธาตุดอยคำ	ยักษ์พ่อ แม่ ลูกเห็นพระพุทธเจ้าก็จะจับกินเป็นอาหาร พระพุทธเจ้าแค้นเคียดห้ามจิตกิเลสของยักษ์ ยักษ์จึงเข้ามากราบพระพุทธเจ้า
ตำนานพระธาตุแสนไห	ชาวกะเหรี่ยงผ่านมาพบพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาจึงนำอาหารและแดงโมมาถวาย
ตำนานพระธาตุชะรอย	-

หลังจากที่ได้กล่าวว่า พระพุทธองค์เสด็จมายังบริเวณต่าง ๆ ในดินแดนไทย-ไทแล้ว ตำนานพระธาตุในกลุ่มที่ อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพ ซึ่งได้แก่ ตำนานพระธาตุเขาน้อย ตำนานพระธาตุดอยคำ และ ตำนานพระธาตุแสนไห ล้วนมีเนื้อหา ร่วมกันว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงพบชนพื้นเมืองหรือพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

ใน ตำนานพระธาตุเขาน้อย เล่าว่า เมื่อพระองค์เสด็จมาถึงคอกเขาน้อย สองผิวเมียชาวไร่เห็นพระองค์และเข้าใจผิดว่าเป็นยักษ์ ผิวจึงบอกให้เมียนำแดงโมไปถวายพระพุทธเจ้า การเล่าเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังดินแดนไทย-ไท มีชนพื้นเมืองที่ยังไม่รู้จักหรือไม่เข้าใจพุทธศาสนาดีพอ ชนพื้นเมืองจึงแสดงออกด้วยการเกรงกลัวพระพุทธเจ้าหรือเข้าใจผิดว่าพระพุทธเจ้าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติอื่น ๆ ยังมีตัวอย่างที่ปรากฏใน ตำนานพระธาตุเรื่องอื่น ๆ เช่นใน ตำนานพระธาตุดอยหยวก ได้กล่าวถึงพญานาคซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของชนพื้นเมือง เกิดความเข้าใจผิดว่าพระพุทธองค์เป็นพญาครุฑ ดังเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าเดินทางจากพระธาตุขิงแกง มาถึงคอกอันเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุดอยหยวกในปัจจุบัน ทรงทอดพระเนตรเห็นพญานาคคนหนึ่งหลบอยู่ในถ้ำใต้คอกเนื่องจากเข้าใจว่าพระพุทธองค์เป็นพญาครุฑ พระองค์จึงตรัสแก่พระอานนท์ว่าพญานาคคนนี้เป็นหลานของพญานาคชื่อมรุสิขิซึ่งอยู่ที่หนองเอี้ยง (พะเยา) พระอานนท์ได้เรียกให้พญานาคขึ้นมาจากถ้ำ พญานาคจึงแปลงร่างเป็นชายหนุ่มและนำแผ่นหินมาถวายพระพุทธองค์เพื่อขอขมาที่เข้าใจผิด (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ, 2542: 4427)

ใน ตำนานพระธาตุดอยคำ เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระอินทร์เสด็จยังคอกคำ ยักษ์ 3 คนพ่อแม่ลูกเห็นพระพุทธเจ้าก็จะจับกินเป็นอาหาร พระพุทธเจ้าจึงทรงแค้นเคียดห้ามจิตกิเลสของยักษ์ ยักษ์จึงเข้ามากราบพระพุทธเจ้า การเล่าเช่นนี้สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามายังดินแดนไทย-ไทได้เกิดความขัดแย้งกับความเชื่อดั้งเดิม จึงกล่าว

ถึงการต่อสู้กันระหว่างพระพุทธเจ้ากับสัญลักษณ์ที่แทนความเชื่อดั้งเดิมหรือชนพื้นเมืองเดิมที่ยังไม่ได้รับนับถือพุทธศาสนา พระพุทธองค์จึงต้องปราบให้ชนเหล่านี้หันมายอมรับนับถือพุทธศาสนา ตัวอย่างตำนานพระธาตุเรื่องอื่น ๆ ที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกันนี้ ได้แก่ ตำนานวัดพระธาตุปูป่อ กล่าวถึงพระพุทธเจ้าได้ปราบยักษ์ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนชนพื้นเมืองเดิม โดยมีเรื่องเล่าว่า ครั้งที่พระพุทธองค์ดำรงพระชนมอยู่ได้เสด็จมาโปรดสัตว์ทุกบ้านเมือง เมื่อพระองค์มีพระชนมายุ 60 พรรษาแล้วก็ได้เสด็จพร้อมกับพระอินทร์มาทางเหนือ เลียบฝั่งแม่น้ำโขงมาทางเชียงแสนมายังเชียงราย คอยค้วน คอยจอมแ่ว ปงกงและปูเตา แล้วมาทางสันเขา พบยักษ์ตนหนึ่งซึ่งไม่ได้กินอาหารมาแล้ว 7 วัน ยักษ์พยายามจะจับพระพุทธเจ้ากินเป็นอาหาร พระองค์ก็แสดงปาฏิหาริย์เหยียบก้อนหินให้เป็นรอยพระบาท ยักษ์ตกใจก็ยกมือไหว้ พระพุทธเจ้าจึงตรัสสอนให้รักษาศีลแล้วใช้ให้ไปอยู่ที่คอยค้วน หรือใน ตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่เล่าถึงอาพวักยักษ์ที่กินคนในเมืองอาพวิเกือบหมด จนพระญาอาพวิต้องส่งพระราชบุตรไปให้ยักษ์กิน พระพุทธองค์จึงทรงปราบยักษ์และให้รักษาศีลห้า (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 2432) ตำนานพระธาตุจอมศีล เล่าว่าเดิมชื่อพระธาตุจำศีล ด้วยบริเวณนี้เคยเป็นป่าและมียักษ์ตนหนึ่งชื่อล้านช้าง เนื่องจากมันเคยจับช้างมากินแล้วล้านตัว เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาถึงสถานที่นี้ ได้เทศนาโปรดยักษ์ล้านช้าง จนลดความดุร้ายและเลิกฆ่าสัตว์ตัดชีวิตหันมาบำเพ็ญพรตจำศีลภาวนาอยู่ ณ ที่นั้นจนสิ้นชีวิต (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 4395)

นอกจากการปราบและสอนยักษ์แล้ว ยังมีเรื่องของนาคที่ไม่พอใจเมื่อพระอานนท์ไปตักน้ำให้พระพุทธองค์โดยไม่ทราบว่าเป็นพระอานนท์คือพุทธสาวกอีกด้วย ดัง ตำนานพระธาตุคอกน้อย เล่าว่า ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดสัตว์ที่เมืองภูกามยาวและได้บรรจุพระธาตุไว้ที่วัดป่าแดงบุญนาถ จากนั้นจึงเสด็จไปถึงคอกน้อยและตรัสให้พระอานนท์ไปตักน้ำที่ทางทิศตะวันออกของคอก แต่พญานาคที่อยู่ในหนองน้ำไม่พอใจ ภายหลังเมื่อทราบว่าพระอานนท์เป็นศิษย์พระตถาคตจึงเกิดความเลื่อมใส นำเอาน้ำไปถวายพระพุทธเจ้า พระอานนท์จึงทูลขอพระเกศาของพระพุทธเจ้าเพื่อให้พญานาคนำไปบรรจุไว้ที่ถ้ำทางทิศตะวันออกของคอก (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 4422)

ใน ตำนานพระธาตุแสนไห เล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาประทับแรมยังเมืองแห่งหนึ่ง ชาวกะเหรี่ยงได้ผ่านมาพบพระพุทธเจ้า แล้วเกิดศรัทธาจึงนำอาหารและแดงโม่มาถวาย การเล่าเช่นนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงการยอมรับนับถือพุทธศาสนาของชนพื้นเมืองด้วยความศรัทธา พบในตำนานพระธาตุอื่น ๆ เช่นใน ตำนานพระธาตุจอมทอง พระยาอัครรัฐผู้ครองนครทรงมีความปรารถนาจะพบพระพุทธองค์จึงทรงอธิษฐานให้พระพุทธองค์เสด็จมาแล้วได้ถวายภัตตาหารแก่พระพุทธองค์และสาวก ตำนานพระธาตุคอกน้อยสุเทพ เล่าว่า ยักษ์ คือ ย่าสะแแม่ลูกนำ

กัศดาหารมาถวายพระพุทธเจ้า ตำนานพระธาตุแช่แห้ง เล่าว่า สามิภรรยาผู้เฒ่านำพืชไร่มาถวาย และพระยามลราชผู้ครองเมืองนันทบุรีก็นำผ้าสร้งน้ำกับผลสมอมาถวายด้วย หรือ ตำนานพระธาตุม่อนเปี้ยะ ก็เล่าว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาฉ้นข้าวที่ม่อนคอยแห่งหนึ่ง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมือง หริภุญชัย มีพญานาค 4 ตัวซึ่งแต่ละตัวมีบริวารตัวละ 1 โกฏิ และยังมีขุนสามเทียม ขุนเมืองสาบ ขุนสะเมิง ขุนหริภุญชัย ขุนขวมเหนือ ขุนขวมใต้ และพระอินทร์ พร้อมกับบริวารต่างก็มาไหว้ พระพุทธเจ้า ณ ที่นั้น พฤติกรรมของตัวละครต่าง ๆ เหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นการยอมรับนับถือพุทธศาสนาจากการนำของมาถวายหรือมาสักการะพระพุทธองค์

นอกจากพระพุทธองค์จะทรงพบเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังข้างต้นแล้ว หากพิจารณาในแง่ของชนพื้นเมืองที่ทรงพบก็จะเห็นได้ว่าทรงพบชนพื้นเมืองหลายชาติพันธุ์ แต่ชนพื้นเมืองที่ดูเหมือนว่าจะพบมากที่สุดก็คือ ละแ่น ใน ตำนานพระธาตุช่อแฮ ขุนละแ่นชื่ออ้ายก้อมรู้ว่าพระพุทธเจ้าประทับอยู่ที่ร่มไม้ชื่อ “ไม้จ้องแค้น” ซึ่งใครกินก็จะเป็นบ้า จึงรีบไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบแต่พระพุทธองค์กลับเสวยหมากนั้นแล้วแสดงปาฏิหาริย์ให้ดู ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ชาวละแ่นชื่ออ้ายคอนนำน้ำผึ้งใส่กระบอกไม้ป้างพร้อมด้วยมะพร้าวและมะดุมมาถวาย ตำนานพระเจ้าเลียบโลก พบละแ่นสองคู่เมียนำกัศดาหารมาถวาย และเมื่อเสด็จเมืองลัมปาง (ลำปาง) ละแ่นชื่ออ้ายคอนก็ถวายมะพร้าวแก่พระพุทธองค์ เป็นต้น

พระพุทธองค์ยังทรงพบชนชาติพันธุ์อื่น ๆ อีกด้วย เช่น ตำนานพระธาตุหริภุญชัย เล่าว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาพร้อมด้วยพระอานนท์ พระโสณเถระ พระอูตรเถระ และพระเจ้าโศก เสด็จมารับกัศดาหารบิณฑบาตจากเมงคบุตร (ชวามอญ) ตำนานเมืองแกนเชียงดาว เล่าว่าพระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสัตว์จนมาถึงที่อยู่ของทมมิละ (ทมพิพ) หรือ ตำนานพระธาตุพลูแช่ ซึ่งเล่าว่า ขาง (ชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง) ชื่อว่า “ลูโท” ได้นำเอาพลูแห้งแช่น้ำมาถวายพระพุทธองค์

ค) พระพุทธเจ้าประทานเกศาธาตุและทรงมีพุทธทำนาย

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปูดืบ	พระพุทธองค์ทรงทำนายว่าจะมีเสนาธาคมาบรรจุในพระธาตุปูดืบนี้
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	พระพุทธองค์ประทานพระเกศา 2 เส้นโดยบรรจุไว้ในผลแดงโมและทรงทำนายว่าสามิจะมากเกิดเป็นพระยาครองเมือง ส่วนเมียจะมากเกิดเป็นเมียน้อยของพระยานั้นและจะเป็นผู้สร้างพระธาตุ
ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ	พระพุทธองค์ทรงทำนายว่ายักษ์ผู้เป็นลูกจะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ได้ พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมพร้อมประทานพระเกศาธาตุ
ตำนานพระธาตุแสนไห	พระพุทธเจ้ามอบพระทนต์ให้แก่ชาวกะเหรี่ยง
ตำนานพระธาตุชะกอย	-

ในตำนานพระธาตุมักเล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ทรงพบชนพื้นเมืองหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว พระองค์ก็จะทรงเยี่ยมพระสรวล เมื่อพระอรหันต์เห็นก็จะทูลถามถึงเหตุที่ทรงเยี่ยมพระสรวลนั้น พระองค์ก็จะทรงมีพุทธทำนายถึงสถานที่แห่งนั้นในอนาคตกาลว่าผู้ที่ทรงได้พบนั้นก็จะได้มาเกิดเป็นผู้ครองนครหรือผู้ทำนุบำรุงพุทธศาสนาในสถานที่แห่งนั้น เมื่อพระอรหันต์ทูลขอพระเกศา พระพุทธองค์ก็จะประทานให้ และในบางครั้งก็ทรงประทับรอยพระบาทไว้ให้ด้วย

ใน ตำนานพระธาตุปู้ต๊ีบ ได้เล่าถึงพุทธทำนายว่าที่ทรงกล่าวไว้ว่า เมื่อปริณิพพานได้ 200 ปี จะมีเศษธาตุมาบรรจุในพระธาตุองค์นี้ ใน ตำนานพระธาตุเขาน้อย เล่าว่า พระพุทธเจ้าได้ประทานพระเกศาให้ภรรยาของชายชาวไร่โดยบรรจุไว้ในผลแดงโมและมีพุทธทำนายว่า ฝ่ายผัวจะมาเกิดเป็นพระยาครองเมืองส่วนเมียจะเกิดเป็นเมียน้อยของพระยานั้นและจะเป็นผู้สร้างพระธาตุ ใน ตำนานพระธาตุคอกคำ เล่าว่า พระพุทธองค์ทรงทำนายว่ายักษ์ผู้เป็นลูกจะปฏิบัติตามคำสอนของพระองค์ได้ ซึ่งต่อมาลูกยักษ์ก็ได้ขอบวชในภายหลัง และพระพุทธเจ้ายังได้แสดงธรรมพร้อมประทานเกศาธาตุให้ด้วย ส่วนใน ตำนานพระธาตุแสนไห เล่าต่างออกไปว่า สิ่งที่มีอุปคือพระทนต์ มิใช่เกศาธาตุ ดังว่า เมื่อพระพุทธเจ้าฉันพระกระยาหารของชาวกะเหรี่ยง พระทนต์ได้กะเทาะออกจึงมอบพระทนต์นั้นแก่ชาวกะเหรี่ยง เรื่องการประทานเกศาธาตุและทรงมีพุทธทำนายนี้ พบในตำนานพระธาตุโดยส่วนใหญ่ จึงขอยกตัวอย่างไว้แต่เพียงนี้

ง) ประดิษฐานพระบรมธาตุ

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปู้ต๊ีบ	-
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	ผัวเมียนำผลแดงโม ไปฝังไว้ยังต้นมะพลับทองที่พระพุทธองค์เสด็จมาประทับ
ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ	ยักษ์นำพระธาตุบรรจุในคอกแก้วมรดก
ตำนานพระธาตุแสนไห	เจ้าเมืองให้ชาวกะเหรี่ยงและชาวบ้านสร้างพระธาตุเจดีย์ เศรษฐีนำสมบัติแสน ไหมมาร่วมสร้างพระธาตุ
ตำนานพระธาตุชะกอย	ขุนแก้วขุนกอยทราบข่าวว่าพระธาตุพนมสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงสร้างพระธาตุเจดีย์ไว้ ณ บริเวณที่เกวียนหักนั้น

หลังจากได้รับประทานเกศาธาตุแล้ว เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำต่อมาก็คือ การประดิษฐานพระธาตุ จากการเปรียบเทียบตำนานพระธาตุข้างต้น ตำนานพระธาตุเขาน้อย เล่าว่า เมื่อสองผัวเมียชาวไร่ได้รับประทานเกศาธาตุสองเส้นซึ่งใส่ไว้ในผลแดงโมจากพระพุทธองค์แล้ว ผัวเมียคู่นั้นก็นำแดง โม ไปฝังไว้ยังต้นมะพลับทองที่เสด็จมาประทับ ตำนานพระธาตุคอกคำ เล่าว่า

เมื่อยักษ์ได้รับประทานเกสาธาตุแล้วก็บรรจुไว้ในแก้วมรกต ตำนานพระธาตุแสนไห เล่าว่า เจ้าเมืองได้ให้ชาวกะเหรี่ยงและชาวบ้านสร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้น เศรษฐีผู้หนึ่งจึงนำสมบัติแสนไหมมาร่วมสร้างพระธาตุเจดีย์นั้น ส่วนใน ตำนานพระธาตุชะกอย ซึ่งเป็น ตำนานพระธาตุที่อ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว แม้จะมีได้กล่าวถึงการรับประทานเกสาธาตุ แต่ก็ได้กล่าวถึงการที่ขุนแก้งขุนกอยได้สร้างพระธาตุเจดีย์ขึ้น ซึ่งก็มีนัยถึงการประดิษฐานพระบรมธาตุเช่นเดียวกัน ตำนานพระธาตุที่มีเนื้อหาทำนองเดียวกับ ตำนานพระธาตุชะกอย นี้ยังมีอีกหลายเรื่อง เช่น ในภาคเหนือ มี ตำนานพระธาตุคอกน้อย ตำนานพระธาตุคอกใหญ่ ตำนานพระธาตุหม้อคว่ำ ตำนานพระธาตุคอกเขาควยแก้ว ในภาคอีสานมี ตำนานพระธาตุขามแก่น ตำนานพระธาตุน้อย (วัดป่าเมว) ตำนานพระธาตุตาดทอง ตำนานพระธาตุนารายณ์เจงเวง ตำนานพระธาตุภูเพ็ก หรือในภาคใต้ก็มี ตำนานเจดีย์ยักษ์ เป็นต้น ตำนานเหล่านี้มีทั้งที่เล่าถึงการสร้างธาตุเจดีย์ขึ้นในสมัยต่าง ๆ และการไปสมทบสร้างพระธาตุเจดีย์ที่สำคัญแต่ไปไม่ทันซึ่งก็ล้วนแสดงให้เห็นถึงการยอมรับนับถือพุทธศาสนาด้วยความศรัทธาทั้งสิ้น

ในการประดิษฐานพระบรมธาตุนี้ ตำนานพระธาตุมักมีเนื้อหาซ้ำ ๆ กันว่า หลังจากที่พระพุทธองค์ประทานพระเกสาให้แก่บุคคลต่าง ๆ แล้ว “บุคคลผู้นั้นจะรับพระเกสาธาตุไปประดิษฐานไว้ในชะอุบแก้ว ผิงไว้หรือประดิษฐานไว้ในถ้ำ เล่าถึงตอนนี้ พระอินทร์จะปรากฏตัวออกมาช่วยประดิษฐานพระเกสาธาตุ และเนรมิตหุ่นยนต์ให้คอยเฝ้ารักษา และพระพุทธเจ้าจะสั่งให้พระสาวกองค์ใดองค์หนึ่งเป็นผู้นำ พระบรมสารีริกธาตุ เช่น ธาตุศอกข้างซ้าย (พระธาตุข้อแอส) ธาตุกระหม่อมคูกอกคูกนี้มือ (พระธาตุ หริภุญชัย) อุรังคธาตุ (พระธาตุพนม) กระดูกข้อมือ (พระธาตุแช่แห้ง) มาสถาปนาไว้ ณ สถานที่ ที่ประดิษฐานเกสาธาตุ และได้ตรัสทำนายไว้ จากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จกลับเขตวัน ต่อมาจะเล่าเหตุการณ์ภายหลังพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานโดยอ้างอิงเวลากับระยะสมัยที่พระเจ้าอโศกครองราชย์ เล่าเรื่องที่น่าจะมีเค้าโครงเดิมอยู่บ้างแต่ก็ยากที่จะพิสูจน์ในข้อเท็จจริง กล่าวคือ ในหนังสือตำนานเล่าเรื่องพระเจ้าอโศกโปรดให้ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์จำนวน 84,000 แห่งไว้ตามท้องถิ่นที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปไว้เกสาธาตุ และเป็นสถานที่ที่ทรงทำนายไว้ก่อนว่า สถานที่นั้น ๆ จะเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเจดีย์ หรือไม่ก็เล่าเรื่องราวพระเจ้าอโศกเป็นผู้นำพระธาตุมาบรรจุไว้เอง ณ สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงทำนายไว้ และพระธาตุมักจะแสดงปาฏิหาริย์จนถึงสมัยของพระยามหากษัตริย์ที่มีตัวตนในประวัติศาสตร์ได้มาตั้งบ้านตั้งเมืองเป็นใหญ่ในท้องถิ่นที่จะเป็นที่สถาปนาพระธาตุเจดีย์” (มนวิภา เจียรนทร์พงษ์, 2526: 134-135)

ตำนานพระธาตุข้อแอส เป็นตัวอย่างของตำนานพระธาตุที่เล่าถึงการประดิษฐานพระบรมธาตุดังกล่าวมาข้างต้น มีความว่า “หลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จมาพบ

ขุนลวะอ้ายค้อมบนคอบโกสียชชคบรรพตแล้ว และทรงเห็นว่าสถานที่นี้เป็นที่ที่ร่มรื่นเหมาะสมที่จะตั้งเป็นสถานที่ไว้ในพุทธศาสนา พระองค์ได้ประทานพระธาตุที่ระลึกโดยเอาเส้นพระเกศาเส้นหนึ่งให้แก่ขุนลวะอ้ายค้อมไว้ มีรับสั่งให้เอาเส้นพระเกศานี้ไปไว้ในถ้ำที่อยู่ใกล้บริเวณนี้ พระองค์ทรงรับสั่งอีกว่า เมื่อพระองค์ปรินิพพานไปแล้ว ให้เอาธาตุศอกข้างซ้ายมาบรรจุไว้ในสถานที่นี้ และต่อไปภายหน้าจะได้ชื่อว่าเมืองแพร์ โดยเป็นเมืองใหญ่ซึ่งพระองค์เคยมานั่ง ณ ได้ค้นหาก่อนนี้ เมื่อทรงทำนายแล้วก็เสด็จจาริกไปยังเมืองต่าง ๆ ที่ทรงเห็นว่าควรเป็นที่ตั้งพระธาตุได้ จากนั้นจึงเสด็จกลับไปยังพระเชตวันอาราม และหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว 218 ปี ตรงกับสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช พระเจ้าอโศกมหาราชและพระอรหันต์ทั้งปวงได้ร่วมกันอธิษฐานว่าเมื่อสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์ชีพอยู่นั้น เคยเสด็จไปยังถิ่นฐานบ้านเมืองหลายแห่ง แล้วทรงหมายที่ที่ควรจะบรรจุพระธาตุไว้ จึงขออัญเชิญพระบรมธาตุที่ได้บรรจุในโกศที่เตรียมไว้นั้น ไปสถิตอยู่ในสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงหมายไว้นั้นเถิด เมื่ออธิษฐานแล้ว พระธาตุทั้งหลายก็เสด็จออกจากโกศโดยทางอากาศไปตั้งอยู่ที่แห่งนั้น ๆ ทุกแห่ง ส่วนพระธาตุที่เหลืออยู่ พระอรหันต์ทั้งปวงก็อัญเชิญไปบรรจุในพระเจดีย์ 84,000 องค์นั้น แล้วประกาศแก่เทวดาทั้งหลาย ให้พิทักษ์รักษาตลอดไป จนกว่าจะหมดอายุแห่งพระศาสนา ในสมัยของพระญาติไท ได้ทรงดำเนินการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ซึ่งบรรจุพระเกศาและพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้า รวมทั้งได้สร้างอุโบสถตามธรรมเนียมด้วย ต่อจากนั้นเจ้าผู้ครองนคร เจ้านาย และไพร่ฟ้าประชาชนก็ร่วมแรงร่วมใจกันบูรณะในแต่ละยุคแต่ละสมัยมาตราบเท่าทุกวันนี้ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ, 2542: 4398)

จ) พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปู่ตีบ	-
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	-
ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ	เกิดศุภนิมิต ฝนตก 3 วัน 3 คืน
ตำนานพระธาตุแสนไห	พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ มีรัศมีแผ่คลุมทั่วบริเวณ
ตำนานพระธาตุชะกอย	-

ตำนานพระธาตุหลายเรื่องมีเนื้อความกล่าวถึงการที่พระธาตุแสดงปาฏิหาริย์ เช่นเดียวกับที่ปรากฏใน ตำนานพระธาตุคอกคำ ซึ่งเล่าว่าหลังจากที่ยักษ์สองตนนำพระธาตุบรรจุไว้อย่างดีในผอบแก้วมรดกแล้วได้เกิดศุภนิมิตคือมีฝนตกหนัก 3 วัน 3 คืน แล้ว

เมื่อฝนได้กลายเป็นทองคำไหลเข้าสู่ถ้ำแห่งหนึ่งซึ่งต่อมาเรียกว่า “ถ้ำคำ” และในตำนานพระธาตุแสนไห ที่เล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ประทานทันตธาตุแก่ชาวกะเหรี่ยงแล้วเสด็จจาริกต่อไปแล้วในคืนนั้นเอง สถานที่ซึ่งจะเป็นที่ตั้งพระทันตธาตุในเวลาต่อมาได้เกิดปาฏิหาริย์ขึ้น คือมีรัศมีแผ่คลุมไปทั่ว

เรื่องพระธาตุแสดงปาฏิหาริย์นี้ มีทั้งการแสดงปาฏิหาริย์หลังจากได้ประดิษฐานพระบรมธาตุแล้วอย่างหนึ่ง และแสดงปาฏิหาริย์เพื่อให้บุคคลต่าง ๆ ทราบว่าสถานที่แห่งนั้น ๆ มีพระบรมธาตุประดิษฐานอยู่อีกอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้ที่พบเห็นจะได้ขุดค้นและสร้างธาตุเจดีย์ขึ้นต่อไป การแสดงปาฏิหาริย์ส่วนใหญ่มักเป็นแบบ ตำนานพระธาตุแสนไห คือเล่าว่าพระธาตุมีฉัพพรรณรังสีปรากฏเป็นที่น่าอัศจรรย์ ซึ่งพบในตำนานพระธาตุเรื่องอื่น ๆ เช่น ตำนานวัดพระธาตุคายน้อย เล่าว่า พระธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์โดยแม้เป็นเวลากลางวันก็กลับปรากฏรัศมีสีแดงแฉก (สีม่วงหรือสีคล้ำ) เหลือง เขียว และขาว เป็นวงอยู่รอบ ๆ ต่อไม่มะพลับทองเป็นที่อัศจรรย์ใจแก่ผู้พบเห็น ตำนานพระธาตุเบ็งสกัด เล่าว่า ขณะที่มิพิธิเฉลิมฉลอง พระธาตุได้แสดงปาฏิหาริย์โดยในคืนหนึ่งได้มีแสงเรืองรองพุ่งออกมาจากยอดพระธาตุ อีกทั้งพระจันทร์ก็ทรงกลมมีแสงเรืองรองเช่นกัน แสงที่พุ่งออกมานั้นได้พุ่งวนเวียนไปมารอบพระธาตุและรอบบริเวณงานโดยไม่ทำอันตรายกับผู้คนแต่อย่างใด หรือใน ตำนานวัดพระธาตุเสด็จ ซึ่งเล่าว่า เดิมเป็นวัดร้าง ในตอนกลางคืนมักปรากฏแสงพวยพุ่งขึ้นมาจากพื้นดินสูงประมาณ 9-10 วา ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นอำนาจของภูตผีปีศาจ จึงไม่กล้าไปดู แต่ภิกษุสองรูปมีความสงสัยจึงพากันไปที่วัดร้างและเฝ้าดูจนเห็นแสงสว่างเป็นลำพวยพุ่งขึ้นมาจากพื้นดิน เมื่อเข้าไปดูจึงเห็นว่าเป็นแสงของพระธาตุที่แสดงปาฏิหาริย์ จึงช่วยกันขุดค้นพระบรมสารีริกธาตุขึ้นมาจากเนินดิน เป็นต้น

ฉ) มนุษย์ อมนุษย์ และเทวดาเฝ้าดูแลรักษาพระธาตุ

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระธาตุปูตีบ	-
ตำนานวัดพระธาตุเขาน้อย	-
ตำนานวัดพระธาตุคอกคำ	เทพเจ้าเฝ้ารักษาพระธาตุพระบาท
ตำนานพระธาตุแสนไห	-
ตำนานพระธาตุชะกอย	ขุนแก้วขุนกอยเฝ้ารักษาพระธาตุ

ตำนานพระธาตุคอกคำ และ ตำนานพระธาตุชะกอย มีเนื้อหาร่วมกันว่า หลังจากประดิษฐานพระบรมธาตุแล้ว มนุษย์และเทวดาได้เฝ้าดูแลรักษาพระธาตุ โดย ตำนาน

พระธาตุคอกคำ เล่าว่าเทพเจ้าได้มารักษารอยพระพุทธรูปที่ทรงประทับไว้ ส่วนตำนานพระธาตุชะกอย เล่าว่า หลังจากที่ขุนแก้งขุนกอยได้สร้างพระธาตุชะกอยขึ้นหลังจากที่ทราบข่าวพระธาตุพนมได้สร้างเสร็จเรียบร้อยแล้ว ขุนแก้งขุนกอยก็ได้พาบริวารอยู่รักษาพระธาตุแห่งนี้โดยให้ขุนประภูคกลับไปทูลพระยาเมืองศรีเทพ แล้วขุนทั้งสองก็ได้ปรนนิบัติพระธาตุกับบริวารเรื่อยมาจนมีผู้เข้ามาอยู่อาศัยมากขึ้นจนเป็นชุมชนใหญ่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ในตำนานพระธาตุเรื่องอื่น ๆ ได้เล่าถึงการเฝ้าดูแลรักษาพระธาตุโดยสะท้อนให้เห็นว่า ผู้ที่ทำหน้าที่เฝ้าพระธาตุเจดีย์ มีทั้งมนุษย์ ยักษ์/กุมภภัณฑ์ เทวดา/เทพบุตร นาคราช ฤๅษี และกา ตัวอย่างเช่น ตำนานจอมทองหลวง เล่าว่า หลังจากอธิษฐานขอพระธาตุ 7 องค์ ให้บรรจุในผอบแก้วในสถูปทองแล้ว พญาอโศกได้ให้เทวดา 2 คน นาคราช 2 คน เทพบุตรอีก 3 คน เฝ้าดูแลรักษาสถูปนี้ ตำนานวัดพระธาตุคอกหยวก เล่าว่า หลังจากพระอินทร์ได้ลงมาช่วยประดิษฐานพระธาตุและเนรมิตยนต์ไว้ป้องกัน 12 แห่งแล้ว ได้ตั้งวิษณุกรรมเทพบุตรชื่อจิปะเป็นผู้รักษาพระธาตุแห่งนี้ร่วมกับพญานาคคราบ 5,000 พระวัสสา นอกจากนี้ ตำนานพระธาตุหริภุชชัย และ ตำนานพระธาตุสวี ก็เล่าว่า กาเป็นผู้ดูแลรักษาพระธาตุที่จมลงอยู่ใต้ดิน เมื่อมีผู้จะเข้าไปทำให้บริเวณที่พระบรมธาตุประดิษฐานอยู่แปรคเป็นอน เช่น พญาอาทิตย์ตราจะเสด็จไปทรงพระบังคนหรือทหารของพระเจ้าศรีธรรมมาโคกราชจะจัดทำที่พักและหุงหาอาหารบริเวณที่พระธาตุประดิษฐานอยู่ กาจึงบินเข้ามาห้ามหรือจิกตี ทำให้ยักษ์ตรีขงสงสัยจึงโปรดขุดค้นบริเวณนั้นและได้พบพระธาตุ

จากการศึกษาด้านานพระธาตุทั้ง 5 ส่วนหลักข้างต้น หน่วยความคิดย่อยในตำนานพระธาตุดังกล่าวสะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ๆ สรุปได้ดังนี้

ลำดับ	ตำนานพระธาตุ ปู่ตีบ	ตำนานพระธาตุ เขาน้อย	ตำนานพระธาตุ คอกคำ	ตำนานพระธาตุ แสนไห	ตำนานพระธาตุ ชะกอย
ก) พระพุทธเจ้าเสด็จยังสถานที่ที่จะประดิษฐานพระธาตุในอนาคต	พระพุทธเจ้าเสด็จมายังภูเขานี้เช่นเดียวกับเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นแมลงภู่	พระพุทธเจ้าเสด็จมายังคอกเขาน้อย	พระพุทธเจ้า พระอรหันต์ และพระอินทร์เสด็จยังคอกคำ	พระพุทธเจ้าเสด็จมาประทับแรมยังเมืองแห่งหนึ่ง	-
ข) พระพุทธเจ้าทรงพบชนพื้นเมืองหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง	-	สองควมเมียชาวไร่เห็นพระพุทธเจ้าแล้วเข้าใจผิดว่าเป็นยักษ์ ศิวจึงบอกให้เมียนำ	ยักษ์พ่อ แม่ ลูก เห็นพระพุทธเจ้าก็จะจับกินเป็นอาหาร พระพุทธเจ้าแม่	ชาวกะเหรี่ยงนำนมมาพบพระพุทธเจ้าแล้วเกิดศรัทธาจึงนำอาหารและ	-

		แดงโมไปถวาย พระพุทธเจ้า	เมตตาห้ามจิต กิเลสของยักษ์ ยักษ์จึงเข้ามา กราบพระพุทธ เจ้า	แดงโมมาถวาย	
ค) พระพุทธเจ้า ประทานเกศา ธาตุและทรงมี พุทธทำนาย	พระพุทธองค์ ทรงทำนายว่าจะ มีเศษธาตุมา บรรจุในพระธาตุ ปูตีบนี้	พระพุทธองค์ ประทาน พระเกศา 2 เส้น โดยบรรจุไว้ใน ผลแดงโมและ ทรงทำนายว่า สามีมักเกิดเป็น พระยาครองเมือง ส่วนเมียจะเกิด เป็นเมียน้อยของ พระขานันและจะ เป็นผู้สร้าง พระธาตุ	พระพุทธองค์ ทรงทำนายว่า ยักษ์ผู้เป็นลูกจะ ปฏิบัติตาม คำสอนของ พระองค์ได้ พระพุทธเจ้าได้ แสดงธรรม พร้อมประทาน พระเกศาธาตุ	พระพุทธเจ้ามอบ พระทนต์ให้แก่ ชาวกะเหรี่ยง	-
ง) ประดิษฐาน พระบรมธาตุ	-	ผิวเมียนำผล แดงโมไปฝังไว้ ยังดินมะพลับ ทองที่พระพุทธ- องค์เสด็จมา ประทับ	ยักษ์นำพระธาตุ บรรจุในผอบแก้ว มรกต	เจ้าเมืองให้ ชาวกะเหรี่ยงและ ชาวบ้านสร้าง พระธาตุเจดีย์ เศรษฐีนำสมบัติ แสนไหมมาร่วม สร้างพระธาตุ	ขุนแก้วขุนทอง ทราบข่าวว่า พระธาตุพนม สร้างเสร็จเรียบ ร้อยแล้วจึงสร้าง พระธาตุเจดีย์ไว้ ณ บริเวณที่ เกวียนหักนั้น
จ) พระธาตุแสดง ปาฏิหาริย์	-	-	เกิดศุภนิมิต ฝนตก 3 วัน 3 คืน	พระธาตุแสดง ปาฏิหาริย์ มีรัศมี แผ่คลุมทั่ว บริเวณ	-
ฉ) มนุษย์ อมนุษย์ และ เทวดาเฝ้าดูแล รักษาพระธาตุ	-	-	เทพเจ้าเฝ้ารักษา พระธาตุพระบาท	-	ขุนแก้วขุนทอง เฝ้ารักษาพระธาตุ

3.3.2 ตำนานพระพุทธรบาท

ตำนานพระพุทธรบาท (Myth of the Buddha's Footprints) มีเนื้อหากล่าวถึงที่มาของรอยพระพุทธรบาทซึ่งเชื่อกันว่าพระพุทธรองค์ได้เสด็จมาทรงประทับไว้ ณ สถานที่ต่าง ๆ³¹ พุทธศาสนาลัทธิลึงกาวศ์ เชื่อว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ 5 แห่ง คือที่ เขาสุมนภูฏในลังกา เขาสุวรรณมาลิก เขาสุวรรณบรรพต เมืองโยนบกบุรี และที่หาดในลำน้ำนัมทานที โดยในสมัยพระเจ้าทรงธรรมมีการพบรอยพระพุทธรบาทที่เขาสุวรรณบรรพต ในจังหวัดสระบุรี ซึ่งเป็นหนึ่งในสถานที่ที่กล่าวอ้างว่าพระพุทธรองค์ทรงประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ นอกจากนี้ยังมีการสร้างรอยพระพุทธรบาทขึ้นเป็นวัตถุมงคลอีกเป็นจำนวนมากโดยพระพุทธรบาทบางแห่งได้มีการผูกเรื่องเป็นตำนานปรัมปราขึ้นมาอธิบายประกอบ

ตำนานพระพุทธรบาทมีการดำเนินเรื่องสัมพันธ์กับตำนานพระธาตุ กล่าวคือเมื่อพระพุทธรองค์เสด็จไปยังดินแดนต่าง ๆ และได้ประทานเกศาธาตุแล้ว บางครั้งก็ได้ประทับรอยพระบาทไว้ยังที่ต่าง ๆ ด้วย และบางครั้งหากมิได้ประทานเกศาธาตุก็จะประทับรอยพระพุทธรบาทไว้แล้วมีพุทธทำนายเช่นเดียวกับการประทานเกศาธาตุ ตำนานพระธาตุและตำนานพระพุทธรบาทจึงเป็นเรื่องคู่กัน

ตำนานพระพุทธรบาทภาคเหนือ³² มีเรื่องเล่าอยู่ใน ตำนานพระเจ้าสิบโลก และตำนานอื่น ๆ อีกหลายตำนานซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงการเสด็จไปประทับรอยพระพุทธรบาทและมีพุทธทำนายเช่นเดียวกับตำนานพระธาตุ ตัวอย่างตำนานพระพุทธรบาทในภาคเหนือเช่น ตำนานพระบาทยางวิด หรือ ตำนานพระบาทยังหวิด ตำนานพระพุทธรบาทตากผ้า ตำนานพระบาทสี่รอย ตำนานพระบาทเขารังรุ้ง เป็นต้น ส่วนตำนานพระบาทภาคอีสาน มีเรื่องเล่ารวมอยู่ใน อูร์จคธาตุนิทาน ซึ่งมีเนื้อหาเล่าถึงการเสด็จมาของพระพุทธเจ้ายังดินแดนลุ่มแม่น้ำโขง และได้ทำนายว่าดินแดนสำคัญทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ จะมีพระยาใหญ่มาบังเกิดเพื่อสร้างบ้านแปลงเมืองและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในอนาคตกาล พระพุทธรองค์จึงได้ประทับรอยพระพุทธรบาทไว้ยังดินแดนสำคัญ

³¹ รอยพระพุทธรบาทที่เชื่อว่าทรงประทับไว้นั้น มีทั้งที่เป็นรอยพระพุทธรบาทเดี่ยว รอยพระพุทธรบาทคู่ และรอยพระพุทธรบาทซึ่งประทับซ้อนกัน รอยพระพุทธรบาทเดี่ยวมักเป็นรอยพระพุทธรบาทเบื้องขวา แต่ก็พบว่ามีรอยพระพุทธรบาทเบื้องซ้ายอยู่บ้างในบางแห่ง รอยพระพุทธรบาทคู่มีทั้งรอยพระพุทธรบาทคู่ที่ประทับเคียงกัน และรอยพระพุทธรบาทที่ประทับเอียงกัน ส่วนรอยพระพุทธรบาทที่ประทับซ้อนกันเป็นรอยพระพุทธรบาทสี่รอยตามความเชื่อที่ปรากฏในตำนานพระบาทว่าพระพุทธเจ้าทั้ง 4 พระองค์ได้เสด็จมาทรงประทับไว้ มีทั้งรอยพระพุทธรบาทที่ทรงประทับซ้อนกันลงไปซึ่งรอยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้ากกุสันโธจะมีขนาดใหญ่ที่สุดและอยู่ด้านบนสุด ส่วนรอยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้าโกนาคม กัสสปะ และสมณโคดม จะมีขนาดเล็กลงและอยู่ลึกลงไปตามลำดับ และรอยพระพุทธรบาทที่ทรงประทับไว้เหลื่อมทับกันบางส่วนซึ่งพบไม่มากนัก

³² ชาวล้านนาเรียก พระพุทธรบาท ว่า “ปาทะ” (ออกเสียงว่า “ป่าทะ”) หรือรอยดินพระเจ้า

เหล่านั้นเพื่อให้พระยาใหญ่ที่จะมาบังเกิดในอนาคตกาลได้สร้างสมบุญบารมีทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาต่อไป ดังปรากฏใน ตำนานพระพุทธบาทบัวบก ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน ตำนานพระพุทธบาทเชิงชุม ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา และตำนานพระพุทธบาทอื่น ๆ ในล้านช้าง โดยมักเล่ารวมกับตำนานเมือง เช่น เมืองหนองหานหลวง เมืองโคตรบอง เมืองมรุกขนคร เมืองสาเกต เมืองจันทบุรี เมืองเชียงคงเชียงทอง (หลวงพระบาง)

ในภาคกลางมีตำนานพระพุทธบาทที่สำคัญซึ่งอธิบายความเป็นมาของรอยพระพุทธบาท วัดพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี ซึ่งเล่าถึงเรื่องพุทธเสด็จและพุทธทำนายเช่นกัน นอกจากนี้ยังกล่าวถึงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์คือการค้นพบรอยพระพุทธบาทแห่งนี้ในสมัยพระเจ้าทรงธรรมอีกด้วย ส่วนในภาคใต้ ผู้วิจัยยังไม่พบตำนานพระพุทธบาทแต่อย่างใด

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างของตำนานพระพุทธบาท ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 ตำนานพระบาทสี่รอย ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ (2542: 2449)

“ในครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จโปรดสัตว์มาถึงปัจฉิมประเทศ พระองค์ได้เสด็จไปถึงเขาเวภารบรรพตพร้อมกับพระอรหันต์ 500 รูป เมื่อฉันทันเสร็จแล้วก็ทราบด้วยพุทธญาณว่าที่หินก้อนใหญ่ในบริเวณนั้นมีรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าประทับอยู่แล้ว 3 องค์ ซึ่งจะรวมถึงรอยพระบาทของพระอริยมะตไตรยด้วย พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระบาทลงบนหินก้อนนั้นแล้วอธิษฐานว่า หากพระองค์นิพพานไปแล้ว 2,000 ปี พระพุทธบาทสี่รอยจะปรากฏให้คนและเทวดาได้เคารพบูชา จากนั้นจึงเสด็จกลับไปยังเขตนาราม ในเมืองสาวัตถี

เมื่อพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้ว เทวดาทั้งหลายก็นำเอาพระธาตุมาบรรจุไว้ที่พระบาทสี่รอยนั้น และเมื่อพระพุทธองค์นิพพานล่วงไป 2,000 ปีแล้ว เทวดาทั้งหลายอยากให้พระพุทธบาทสี่รอยปรากฏแก่คนและเทวดาทั้งหลายตามที่พระองค์ได้อธิษฐานไว้ เทวดาทั้งหลายจึงเนรมิตเป็นรู้ง (เหยี่ยว) ตัวใหญ่บินลงจากภูเขาเวภารบรรพตอันเป็นที่ตั้งของพระพุทธบาทสี่รอยเพื่อไปเอาลูกไก่ของชาวบ้านที่อยู่ตีนเขาแล้วบินกลับสู่ออกเขาพรานป่าเห็นเข้าก็โกรธมากจึงติดตามไปเพื่อจะฆ่ารู้งเสียแต่ไม่เห็นรู้งตัวนั้น คงเห็นแต่รอยพระบาทสี่รอยอยู่ใต้ต้นไม้และเถาวัลย์ นายพรานจึงไปบอกชาวบ้าน คนทั้งหลายเมื่อทราบเรื่องก็พากันไปสักการบูชารอยพระพุทธบาทนั้น และเรียกชื่อกันต่อ ๆ มาว่า พระบาทรู้ง

ตัวอย่างที่ 2 ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาค
อีสาน (2542: 2279)

“บริเวณหนองบัวบานเป็นที่อยู่ของพระยานาค 2 คน คือ พุทโธปปาณาค และสุวรรณนาค พระยานาคทั้งสองเคยพานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมือง พระพุทธเจ้าเสด็จมากำราบพวกนาคทั้งหลายจนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ล้อมใสในพระพุทธศาสนา จึงขออุปสมบทในพุทธศาสนาด้วย แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตเพราะผิดพระวินัย เนื่องจากพระยานาคทั้งสองเป็นสัตว์เดรัจฉานและพระยานาคทั้งสองเคยมีนิสัยเกรง ทำลายบ้านเมืองมนุษย์ เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาโปรดสัตว์ จึงกำราบจนพระยานาคทั้งสองเปลี่ยนนิสัยมาใฝ่ธรรมะดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงประทับรอยพระพุทธบาทให้เป็นที่สักการะบูชาและสั่งสอนว่า “ดูราพุทโธปปาณาค ต่อแต่นี้ไปท่านอย่าได้พานาคทั้งหลายเที่ยวทำลายพังบ้านเมืองดังแต่ก่อน นาคทั้งหลายเหล่านั้นก็ได้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ จึงทูลขออารอยพระพุทธบาทไว้เป็นที่สักการะบูชา พระศาสดาทรงย่ำไว้ที่แผ่นดินหินภูฏเวียนใกล้ปากถ้ำสุวรรณนาค แล้วพระศาสดาย่ำทรงรอยพระบาทไว้ให้พุทโธปปาณาคที่หนองบัวบานซึ่งเป็นที่เกิดของนางอุสาแต่ก่อนรอยหนึ่ง และอธิษฐานไว้ในแผ่นดินให้แก่ นาคทั้งหลายที่มีได้ปรากฏชื่อนั้น 2 รอย ในแผ่นดิน โพนบกนั้นอีกรอยหนึ่ง”

ตัวอย่างที่ 3 ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาค
อีสาน (2542: 3171)

“ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์เสด็จไปสู่เมืองศรีโคตรบอง ผ่านที่อยู่แห่งพระยาปลาตัวหนึ่ง พระยาปลาตัวนั้นได้เห็นพระรัศมีของพระพุทธองค์ จึงได้พาบริวารล่อง (ว่ายน้ำ) ตามพระพุทธองค์ได้เห็นภาพดังนั้นก็ทรงแยมพระโอบฐ์ เจ้าอาณนที่จึงทูลถามว่า พระองค์ทรงแยมพระโอบฐ์ด้วยเหตุอันใด พระพุทธองค์ตรัสว่า ตถาคตเห็นพระยาปลาตัวหนึ่งพาบริวารมาถึงฝั่งน้ำที่นี่ และพระยาปลาตัวนี้เมื่อเป็นมนุษย์ได้บวชในสำนักพระพุทธเจ้าองค์ชื่อว่า กัสสป ได้มาถึงแม่น้ำที่อยู่นั้น ภิกษุรูปนั้นได้เค็ดใบไม้กรองน้ำจั้นเมื่อใกล้จุดมีความกินแห่งแคลงใจในการกระทำนั้น จึงได้มาเกิดเป็นพระยาปลาอยู่ในแม่น้ำแห่งนั้น เมื่อมันได้เห็นรัศมีของพระพุทธองค์และได้ยินเสียงฆ้อง กลอง แสง (ฉาบ) จึงได้ออกมาจากที่อยู่เป็นอาจิณ ด้วยเหตุว่ามันเคยได้เห็นรูปารมณและได้ยินสัททารมณอันดีมาแต่เมื่อก่อน จึงได้รู้ศัพทสัญญาณนั้น ๆ และพระยาปลาตัวนี้จักมีอายุยืนตลอดจนถึงพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงจักได้จุดิจจากชาติอันเป็นปลา มาเกิดเป็นมนุษย์ แล้วออกบวชในสำนักของพระองค์ (พระอริยมตไตรย) นั้น”

เมื่อพระยาปลาตัวนั้น ได้ยินพระพุทธพยากรณ์อันนี้ก็ชื่นชมยินดียิ่งนัก จึงมาคำนึงถึงแต่ในใจว่าอยากได้รอยพระพุทธบาทของพระศาสดาไว้เป็นที่สักการะ พระพุทธองค์ทรงทราบด้วยจิตแห่งพระองค์เอง จึงทรงเมตตาอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่โง่งนหินในน้ำที่นั่น คนทั้งหลายจึงเรียกว่า “พระบาทเวินปลา” มาเท่ากาลบัดนี้

ครั้นพระศาสดาเสด็จปรินิพพานแล้ว จนถึงสมัยที่จะสร้างพระอุรังคธาตุที่คอกกัปปนคีรีหรือภูเก้าพรา ในครั้งนั้นมีพระอรหันต์ได้ติดตามพระมหากัสสปเถระผู้นำพระอุรังคธาตุของพระพุทธองค์มายังคอกกัปปนคีรีเพื่อร่วมกับพระยาทั้ง 5 นคร สถาปนาพระอุรังคธาตุ ในครั้งนั้นมีพระอรหันต์ 5 รูปได้ไปบิณฑบาตที่บริเวณพระพุทธบาทเวินปลาด้วย ดังนี้

พระอรหันต์ทั้ง 5 องค์จึงได้พากันไปสู่เมืองมรุกขนคร เข้าไปบิณฑบาตตามริมแม่น้ำที่พระพุทธเจ้าทรงอธิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ให้แก่พระยาปลา พระอรหันต์ทั้งห้าได้ออกจากพระนครมายังฝั่งน้ำ เอาข้าวให้ทานแก่ปลาทั้งหลาย ณ ที่นั่นแล้วกล่าวว่า “ทิมายูโก โทตุ” ปลาทั้งหลายจึงมีอายุยืนเทอญ คนทั้งหลายได้ยินถ้อยคำของพระอรหันต์ดังนั้นจึงตั้งชื่อบ้านที่นั่นว่า “บ้านเขียงยีน” แต่นั้นมา”

ตัวอย่างที่ 4 ตำนานพระพุทธบาทสระบุรี ใน ตำนานพระพุทธบาท อธิบายเรื่อง พระบาท นิราศพระบาทและลิลิตทศพร (อ้างถึงใน มนวิภา เจียรจันทร์พงษ์, 2526: 87)

“เมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ 8 พรรษา ได้เสด็จไปโปรดสัตว์ที่เมืองสุนาปะวันตะปะ ไปประทับรอยพระพุทธบาทไว้ที่ฝั่งน้ำน่านมะทาและเขาสุวรรณ เสด็จไปเมืองโยนก แล้วไปพักอยู่ที่หนองโสน พระพุทธองค์เห็นสัตว์ 3 ชนิดคือ นกยาง จิ้งกวด และ วานร จึงแยมพระโอบุสแล้วตรัสแก่พระอานนท์ว่า สถานที่แห่งนั้นเดิมเป็น “เมืองลัทธณ์และราม” มีนามว่าเมืองหนองโสน เนื่องจากในวันนั้นกุลพรหมณ์ถวายนกสมอ พระพุทธองค์จึงมีพุทธทำนายว่าผลสมอนี้เป็นยา ต่อไปหนองโสนนี้จะได้ชื่อว่ากรุงศรีอยุธยา เมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพานไปแล้ว 7 ปี จะมีพระยาอภัยทศราชมาสร้างพระนครขึ้น ทรงกล่าวถึงเชื้อสายของพระยาอภัยทศราชสืบมาอีก 2 องค์ ได้แก่ พระยากาลราช และ ท้าวอู่ทอง ต่อจากนั้นผู้ครองพระนครนั้นจะได้แก่ขุนเมืองที่ชื่อพระยาโคตะบอง ผู้ครองพระนครต่อมาจะได้ชื่อว่าพระยาแกรก กรุงศรีอยุธยาจะเสียแก่เจ้าหงสาสินคำ ในสมัยสมเด็จพระบิดาพระนเรศวร เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยามีผลให้ไม่มีผู้ใดรักษารอยพระพุทธบาทสืบต่อมาอีกเป็นเวลานานจนถึงสมัยสมเด็จพระอริศวรธิศเรศ มีพระสงฆ์ออกไปนมัสการฝ่าพระพุทธบาท ณ เมืองลังกา ได้ทราบจากพระยาเทวานัมปิยติศว่า มีรอยพระพุทธบาทอยู่ในกรุงศรีอยุธยา อยู่บนยอดเขาสุวรรณบรรพตทางทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยา ด้วยเหตุนี้

กษัตริย์อยุธยาจึงมีพระราชโองการให้เสนาบดีและอาณาประชาราษฎร์ช่วยกันค้นหา รอยพระพุทธบาท ในที่สุดนายพรานเป็นผู้พบที่เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตคีรี จึงโปรดเกล้าฯ ให้ก่อฝาคันหลังคา มุงกระเบื้องอย่างวัดเจ้าพระยาเชิงให้เป็นร่มแก่ รอยพระพุทธบาท ในสมัยพระนารายณ์โปรดให้ช่างทำพระมณฑปที่พระพุทธบาทสูง 14 วา 2 สอกคืบ...”

ผู้วิจัยพบว่า ตำนานพระพุทธบาทในสังคมไทยมีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำคล้ายคลึงกับที่ ปรากฏในตำนานพระธาตุ ดังนี้

- ก) พระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนไทย-ไท
- ข) พระพุทธเจ้าทรงพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
- ค) พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทและทรงมีพุทธทำนาย
- ง) รอยพระบาทปรากฏหลังพุทธปรินิพพาน
- จ) ผู้คนไปสักการะบูชารอยพระพุทธบาทและสร้างศาสนสถาน

ตำนานพระพุทธบาททั้ง 4 ส่วนข้างต้น มีหน่วยความคิดย่อยของตำนาน ปรัมปราที่สะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำดังนี้

ก) พระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนไทย-ไท

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระบาทสี่รอย	พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ เสด็จไปถึงเขาเวภารบรรพต
ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน	พระพุทธเจ้าเสด็จมายังบริเวณหนองบัวบาน
ตำนานพระพุทธบาทวินปลา	พระพุทธองค์เสด็จสู่เมืองศรีโคตรบอง
ตำนานพระพุทธบาทสระบุรี	พระพุทธองค์เสด็จไปโปรดสัตว์และประทับรอยพระบาทยังที่ต่าง ๆ จนมาถึงหนองโสน

ในตอนเริ่มต้นของตำนานพระพุทธบาท มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำเช่นเดียวกับตำนานพระธาตุ คือกล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาเผยแผ่พุทธศาสนายังสถานที่ต่าง ๆ ในดินแดนไทย-ไท ในตำนานพระบาทสี่รอย ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน ตำนานพระพุทธบาทวินปลา และตำนานพระพุทธบาทสระบุรี ข้างต้น เริ่มเรื่องโดยเล่าถึงการที่พระพุทธองค์เสด็จมายังดินแดนไทย-ไท คือ เขาเวภารบรรพต หนองบัวบาน เมืองศรีโคตรบอง และหนองโสน ตามลำดับ ซึ่งสถานที่

ดังกล่าวจะเป็นที่ที่ทรงประทับรอยพระบาทไว้ให้ผู้คนสักการบูชาต่อไป ในตำนานพระพุทธรบาท เรื่องอื่น ๆ ก็พบเนื้อหาในส่วนนี้เช่นเดียวกัน

ข) พระพุทธเจ้าทรงพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระบาทสี่รอย	-
ตำนานพระพุทธรบาทบัวบาน	พระพุทธองค์กำราบพุทโธปาปนาคและสุวรรณนาคที่เที่ยวทำลายพังบ้านเมือง
ตำนานพระพุทธรบาทเวินปลา	ทรงพบพระยาปลาแล้วทรงเล่าถึงอดีตชาติของพระยาปลาให้พระอานนท์ฟัง
ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี	ทรงพบสัตว์ 3 ชนิด คือ นกยาง จิ้งกวด และวานร แล้วทรงเล่าถึงอดีตของสถานที่แห่งนี้แก่พระอานนท์

เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในส่วนต่อมาก็ยังคงมีเนื้อหาทำนองเดียวกับที่ปรากฏในตำนานพระธาตุคังที่ได้กล่าวแล้วว่าตำนานพระธาตุและพระพุทธรบาทเป็นเรื่องคู่กัน ก็จะกล่าวถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ใน ตำนานพระพุทธรบาทบัวบาน เล่าว่า ได้เสด็จมาพบกับพุทโธปาปนาคและสุวรรณนาคที่เที่ยวพังทำลายบ้านเมืองจึงทรงกำราบพวกนาคทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ เลื่อมใสในพุทธศาสนา ส่วนใน ตำนานพระพุทธรบาทเวินปลา และ ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี เล่าว่าได้เสด็จมาพบสัตว์ต่าง ๆ และได้ทรงเล่าถึงเหตุการณ์ในอดีตให้พระอานนท์ฟัง โดยใน ตำนานพระพุทธรบาทเวินปลา เล่าว่า ได้ทรงพบพระยาปลาและตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า ในอดีต พระยาปลาเป็นกษัตริย์ที่ได้เค็ดใบไม้มารองน้ำที่แม่น้ำนี้เพื่อนำมาฉัน และเมื่อใกล้มรณภาพก็แคลงใจในการกระทำครั้งนั้นจึงมาเกิดเป็นพระยาปลาอยู่ในแม่น้ำนี้ ส่วนใน ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี เล่าว่าได้เสด็จมาพบนกยาง จิ้งกวด และวานร ที่หนองโสน จึงตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังว่า เดิมหนองโสนนี้ คือเมืองลักษณะเมืองราม

เนื้อหาเกี่ยวกับการที่พระพุทธองค์ทรงเล่าถึงเรื่องราวในอดีตชาติ ยังมีปรากฏใน ตำนานพระพุทธรบาทบัวบก โดยเล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จมาประทับรอยพระบาทที่ภูเวียงก็เกิดมีการถามพระพุทธองค์ถึงเหตุที่ต้องเสด็จมาประทับรอยพระบาท ณ ที่แห่งนี้ พระองค์จึงตรัสเล่าถึงอดีตชาติของพระองค์เองเมื่อครั้งที่ได้เสวยพระชาติเป็นพญานาคชื่อสุวรรณนาคซึ่งโกรธแค้นพระอิศวรและท้ารบกัน แต่สุดท้ายพระอิศวรก็สามารถปราบพศสุวรรณนาคได้ ส่วนการเล่าถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งมีพบในตำนานพระพุทธรบาทโดยทั่วไป เช่นใน ตำนานพระบาทยางวัด เล่าว่า ได้เสด็จมาพบลวดผู้หนึ่งชื่อขุนอ้ายท่อนคำมาใส่บาตรและเล่าต่อไปว่า เมื่อพระพุทธองค์เสด็จต่อไปและทรงถ่ายอุจจาระปีสสาวะที่ต้นไม้ใหญ่คือ

ต้นวัด พญานาคได้เนรมิตบ่อน้ำและกระบวยทองคำให้พระองค์ชำระล้าง สถานที่แห่งนี้ต่อมาจึงได้ชื่อว่าพระบาททางวัด เป็นต้น

ก) พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทและทรงมีพุทธทำนาย

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระบาทสี่รอย	ทรงทราบโดยญาณว่ามีรอยพระบาทของอดีตพุทธเจ้าอยู่ที่หินก้อนใหญ่จึงทรงประทับรอยพระบาทลงบนหินนั้น แล้วทรงอธิษฐานให้รอยพระบาทปรากฏหลังปรินิพพาน 2000 ปี
ตำนานพระพุทธรบาทบัวบาน	นาคทูลขอรอยพระพุทธรบาทไว้เป็นที่สักการบูชา จึงทรงประทับรอยพระบาทที่แผ่นดิน
ตำนานพระพุทธรบาทวินปลา	ทรงทราบด้วยจิตว่าพระยาปลาอยากได้รอยพระบาทไว้บูชาจึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่หนองหิน
ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี	ทรงประทับรอยพระบาทและทรงมีพุทธทำนายว่าหนองโสนนี้จะได้ชื่อว่ากรุงศรีอยุธยา

การกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ พระพุทธเจ้าทรงประทับรอยพระบาทและทรงมีพุทธทำนายสถานที่ต่างๆ ในดินแดนไทย-ไท ถือเป็นแก่นสำคัญของตำนานพระพุทธรบาท ตำนานพระพุทธรบาทในกลุ่มที่เล่าถึงเหตุการณ์ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนไทย-ไทจะมีเนื้อหาเหมือนกันในส่วนนี้ โดยกลุ่มหนึ่งจะเล่าว่า เหตุที่พระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทเนื่องจากทรงทราบโดยญาณว่ามีรอยพระบาทของอดีตพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ที่แห่งนั้น จึงเสด็จไปประทับรอยพระบาทรอยที่สี่ต่อจากพระพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ ดังเช่นปรากฏใน ตำนานพระบาทสี่รอยของภาคเหนือว่า พระพุทธองค์ทรงทราบโดยญาณว่ามีรอยพระบาทของอดีตพุทธเจ้าอยู่ที่หินก้อนใหญ่จึงทรงประทับรอยพระบาทลงบนหินนั้น แล้วทรงอธิษฐานให้รอยพระบาทปรากฏหลังปรินิพพาน 2000 ปี ทำนองเดียวกับ ตำนานพระธาตุเชิงชุม ของทางอีสานที่เล่าว่า พระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับรอยพระบาทรอยที่ 4 ที่หนองหานหลวงต่อจากอดีตพุทธเจ้าทั้งสามพระองค์ และกล่าวว่าเมื่อถึงศาสนาพระศรีอาริย์ พระศรีอาริยเมตไตรยก็จะมาประทับรอยพระบาท ณ ที่แห่งนี้ จึงเรียกรวมว่า “เชิงชุม” คือ ที่รวมพระบาทลักษณะหรือสมุรอยพระพุทธรบาท ตำนานพระพุทธรบาทกลุ่มนี้จึงเป็นการเล่าถึงพระพุทธรบาทที่มีรอยประทับซ้อนกันว่าเกิดขึ้นด้วยพระสมณโคดมทรงทราบโดยญาณและทรงประทับรอยตามพุทธประเพณี

ส่วนตำนานพระพุทธรบาทอีกกลุ่มหนึ่ง มีเนื้อหาเล่าถึงพระพุทธรบาทที่มีการประทับเป็นรอยพระพุทธรบาทเดี่ยวหรือรอยพระพุทธรบาทคู่ ซึ่งมักเล่าว่า พระพุทธเจ้าคือพระสมณโคดมได้เสด็จมาพบเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง คืออาจพบมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์

ต่าง ๆ แล้วได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้เพื่อเป็นที่เคารพบูชา ดังปรากฏในตำนานพระพุทธบาทบัวบาน เล่าว่า หลังจากที่ทรงกำราบพญารูปาปนาคและสุวรรณาคจนตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์แล้ว นาคได้ทูลขอรอยพระบาทไว้เป็นที่สักการะบูชา จึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่แผ่นดินภูฏเวียนใกล้ปากถ้ำสุวรรณาค และที่หนองบัวบานให้พญารูปาปนาค อีกทั้งที่แผ่นดินโพนบกให้แก่นาคทั้งหลาย หรือในตำนานพระพุทธบาทเวินปลา ที่เล่าว่าเมื่อทรงพบพระยาปลา ทรงทราบด้วยจิตว่าพระยาปลาอยากได้รอยพระบาทไว้บูชาจึงทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่โห่งนหิน และตำนานพระพุทธบาทสระบุรี ที่ว่า ได้ทรงประทับรอยพระบาทหลังจากที่กุลพราหมณ์ถวายลูกสมอ และทรงทำนายว่าหนองโสนนี้จะได้ชื่อว่ากรุงศรีอยุธยา อีกทั้งทรงทำนายเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่จะเกิดแก่กรุงศรีอยุธยาหลังพระพุทธองค์ปรินิพพาน 7 ปี ตั้งแต่พระยาอภัยทศราชมาสร้างพระนครเรื่อยมาจนถึงสมัยที่พบรอยพระพุทธรบาทเหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตคีรี ลักษณะตามที่กล่าวมานี้ยังมีพบในตำนานพระพุทธบาทอื่น ๆ เช่น ตำนานพระบาทยางวิด ตำนานพระพุทธบาทตากผ้า ตำนานพระบาทอันมีในหาดผาคำ เป็นต้น

ง) รอยพระบาทปรากฏหลังพุทธปรินิพพาน

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระบาทสี่รอย	เทวดานำเอาพระธาตุมารรจไว้ที่พระบาทสี่รอย และแปลงเป็นรู้งบินโฉบลูกไก่ของชาวบ้าน ชักพรานป่าให้ไปพบรอยพระพุทธรบาท
ตำนานพระพุทธบาทบัวบาน	-
ตำนานพระพุทธบาทเวินปลา	-
ตำนานพระพุทธบาทสระบุรี	กษัตริย์อยุธยาให้ช่วยกันหารอยพระพุทธรบาทตามคำกล่าวของพระสงฆ์ลังกา ต่อมาพรานป่าพบรอยพระพุทธรบาท

เมื่อพระพุทธองค์ทรงประทับรอยพระบาทนั้น รอยพระพุทธรบาทมิได้ปรากฏในทันที แต่มักเล่าว่าจะปรากฏหลังพระพุทธองค์ปรินิพพานไปแล้ว ความน่าสนใจของเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในส่วนนี้ก็คือมักเล่าว่าเทวดาจะช่วยนำพาให้คนไปพบรอยพระบาท ดังในตำนานพระบาทสี่รอย เล่าว่า เมื่อพระพุทธองค์ปรินิพพานล่วงไปแล้ว 2000 ปี เทวดาทั้งหลายอยากให้พระพุทธบาทสี่รอยปรากฏแก่คนและเทวดาทั้งหลายตามที่พระพุทธองค์ทรงอธิษฐานไว้ เทวดาทั้งหลายจึงเนรมิตเป็นรู้งตัวใหญ่บินลงจากยอดเขาเวการบรรพตเพื่อไปโฉบเอาลูกไก่ของชาวบ้านที่คืนเขาแล้วบินกลับไปสู่ยอดเขา เช่นเดียวกับ ตำนานพระบาทร้างร้าง ที่เล่าว่า เทวดามาตั้งใจให้ภิกษุรูปหนึ่งปฏิบัติชอบอยากไปไหว้พระบาทร้างร้างหลังจากกลับมาแล้วภิกษุรูปนั้นก็นำเรื่องมาบอกแก่

คนทั้งหลาย ซึ่งนอกจากผู้ไปพบรอยพระพุทธรบาทจะเป็นภิกษุแล้ว ยังมีเนื้อหาที่มักเล่าซ้ำ ๆ กันว่า ผู้ที่ไปพบรอยพระพุทธรบาทคือพรานป่า ดังใน ตำนานพระบาทสี่รอย เล่าว่า หลังจากเหวคาแปลง เป็นเหยี่ยวมาโฉบลูกไก่แล้ว พรานป่าโกรธมากจึงติดตามไปเพื่อจะฆ่ารังเสียและได้ไปพบพระบาทสี่รอยดังกล่าว อีกทั้งใน ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี ก็เล่าว่า หลังพระพุทธรเจ้าปรินิพพานแล้ว ในสมัยสมเด็จพระอริสวรวิเศษได้มีพระสงฆ์ไปนมัสการพระพุทธรบาทที่เมืองลังกาและได้ทราบว่ามีรอยพระพุทธรบาทอยู่บนยอดเขาสุวรรณบรรพตทางทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยา กษัตริย์อยุธยาจึงมีพระราชโองการให้ช่วยกันค้นหารอยพระพุทธรบาท ในที่สุดนายพรานก็เป็นผู้พบที่เหนือยอดเขาสุวรรณบรรพตคีรี รอยพระบาทจึงปรากฏเป็นที่สักการะบูชาแก่คนทั้งหลาย

จ) ผู้คนไปสักการะบูชารอยพระพุทธรบาทและสร้างศาสนสถาน

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระบาทสี่รอย	ผู้คนไปสักการะบูชารอยพระพุทธรบาทและเรียกชื่อว่า พระบาทรังรัง
ตำนานพระพุทธรบาทบัวบาน	-
ตำนานพระพุทธรบาทวินปลา	-
ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี	กษัตริย์อยุธยาโปรดเกล้า ฯ ให้ก่อสร้างหลังคามุงกระเบื้องให้เป็นร่มแก่รอยพระพุทธรบาท

หลังจากที่มีผู้ไปพบรอยพระพุทธรบาทที่ทรงประทับและอธิษฐานไว้ยังที่ต่าง ๆ แล้ว เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในที่สุดท้ายก็คือการที่ผู้คนไปสักการะบูชารอยพระพุทธรบาทต่าง ๆ และสร้างศาสนสถานขึ้น ดังที่ปรากฏใน ตำนานพระบาทสี่รอย และ ตำนานพระพุทธรบาทสระบุรี ว่า เมื่อพบรอยพระพุทธรบาทแล้วผู้คนก็ไปสักการะบูชารอยพระพุทธรบาท และ กษัตริย์อยุธยาก็โปรดให้ปลูกสร้างเป็นศาสนสถาน ตามลำดับ ความคิดความเชื่อเช่นนี้จึงก่อให้เกิดศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรบาทต่าง ๆ จำนวนมากมายในสังคมไทยสืบมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อนำหน่วยความคดีย่อยของตำนานพระพุทธรบาททั้ง 5 ส่วนวนที่ยกมาเป็นตัวอย่างมาสรุปเปรียบเทียบเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำจะได้ดังนี้

ลำดับ	ตำนานพระบาท สี่รอย	ตำนานพระพุทธรบาท บัวบาน	ตำนานพระพุทธรบาท เวินปลา	ตำนานพระพุทธรบาท สระบุรี
ก) พระพุทธเจ้าเสด็จ มายังดินแดนไทย-ไท	พระพุทธเจ้าและ พระอรหันต์ เสด็จไป ถึงเขาเวภารบรรพต	พระพุทธเจ้าเสด็จ มายังบริเวณ หนองบัวบาน	พระพุทธองค์เสด็จสู่ เมืองศรีโคตรบอง	พระพุทธองค์เสด็จไป โปรดสัตว์และ ประทับรอยพระบาท ยังที่ต่าง ๆ จนมาถึง หนองโสน
ข) พระพุทธเจ้าทรง พบเหตุการณ์อย่างใด อย่างหนึ่ง	-	พระพุทธองค์กำราบ พุกโรปาปนาคและ สุวรรณนาคที่เกี่ยว ทำลายพังบ้านเมือง	ทรงพบพระยาปลา แล้วทรงเล่าถึง อดีตชาติของพระยา ปลาให้พระอานนท์ ฟัง	ทรงพบสัตว์ 3 ชนิด คือ นกยาง จิ้งกวด และวานร แล้ว ทรงเล่าถึงอดีตของ สถานที่แห่งนี้แก่ พระอานนท์
ค) พระพุทธเจ้าทรง ประทับรอยพระบาท และทรงมีพุทธ ทำนาย	ทรงทราบโดยญาณว่า มีรอยพระบาทของ อดีตพุทธเจ้าอยู่ที่หิน ก้อนใหญ่จึงทรง ประทับรอยพระบาท ลงบนหินนั้น แล้ว ทรงอธิษฐานให้ รอยพระบาทปรากฏ หลังปรินิพพาน 2000 ปี	นาคทูลขอรอยพระ พุทธรบาทไว้เป็นที่ สักการบูชา จึงทรง ประทับรอยพระบาท ที่แผ่นหิน	ทรงทราบด้วยจิตว่า พระยาปลาอยากได้ รอยพระบาทไว้บูชา จึงทรงประทับ รอยพระบาทไว้ที่ โห่งหิน	ทรงประทับ รอยพระบาทและ ทรงมีพุทธทำนายว่า หนองโสนนี้จะได้ชื่อ ว่า กรุงศรีอยุธยา
ง) รอยพระบาท ปรากฏหลังพุทธ ปรินิพพาน	เทวดานำเอาพระธาตุ มาบรรจุไว้ที่พระบาท สี่รอย และแปลงเป็น รู้งบิน โลกปลุกไก่อของ ชาวบ้าน ชักพรานป่า ให้ไปพบรอยพระ พุทธรบาท	-	-	กษัตริย์อยุธยาให้ช่วย กันหารอยพระพุท ธบาทตามคำกล่าวของ พระสงฆ์ลังกา ต่อมา พรานป่าพบรอยพระ พุทธรบาท
จ) ผู้คนไปสักการะ บูชารอยพระพุท ธบาทและสร้างศาสน สถาน	ผู้คนไปสักการะบูชา รอยพระพุทธรบาท และเรียกชื่อว่า พระบาทรู้ง	-	-	กษัตริย์อยุธยาโปรด เกล้าฯ ให้ก่อสร้าง หลังคามุงกระเบื้อง ให้เป็นร่มแก่ รอยพระพุทธรบาท

3.3.3 ตำนานพระพุทธรูป

ตำนานพระพุทธรูป (Myth of the Buddha's Images) มีเนื้อหาอธิบายความเป็นมาของพระพุทธรูปสำคัญองค์ต่าง ๆ ที่ประดิษฐานอยู่ในดินแดนไทย-ไทซึ่งถือว่าเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ละองค์มีพุทธลักษณะและความเป็นมาแตกต่างกันไป บางองค์ถือเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมือง

ผู้วิจัยพบว่า ตำนานพระพุทธรูปสามารถจำแนกแนวเรื่องออกได้เป็น 2 แนวกว้าง ๆ คือ ตำนานพระพุทธรูปที่มีได้ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ และ ตำนานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ

ตำนานพระพุทธรูปที่มีได้ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ มักมีเนื้อเรื่องกล่าวว่า “พระพุทธรูปนั้นสร้างที่ลังกาทวีปหรือชมพูทวีป โดยสร้างขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์ และในองค์พระบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ จากนั้นเล่าว่าพระพุทธรูปได้รับการอัญเชิญสู่สุวรรณภูมิโดยเรือสำเภา พระพุทธรูปได้แสดงอิทธิฤทธิ์ และได้ประดิษฐานหลายเมืองก่อนมาสู่เมืองเชียงใหม่” (วิไลกษณ์ ศรีป่าซาง, 2541: 91-95) ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นตำนานพระพุทธรูปในภาคเหนือ ได้แก่ ตำนานพระแก่นจันทน์ ตำนานพระแก้วมรกต ตำนานพระศีลาฯ และ ตำนานพระสิงห์พุทธปฏิมาเจ้า

ตำนานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรูปกลุ่มนี้ส่วนใหญ่จะเป็นตำนานเกี่ยวกับพระนอนองค์ต่าง ๆ และวัดอันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปเหล่านั้น ผู้วิจัยพบว่า สามารถจำแนกตำนานกลุ่มนี้ได้เป็น 2 แนวเรื่อง คือ

แนวเรื่องที่ 1 มีเนื้อหากล่าวถึงการที่พระพุทธองค์เสด็จมาปราบหรือมาเทศนายักษ์หรือนาคอันแสดงให้เห็นถึงร่องรอยของความขัดแย้งระหว่างความเชื่อดั้งเดิมซึ่งสื่อผ่านสัญลักษณ์ยักษ์และนาคกับพุทธศาสนาซึ่งสื่อผ่านพระพุทธเจ้าและพุทธสาวก ได้แก่ ตำนานพระนอนขอนม่วง ตำนานพระนอนป่าเกิดถี่ ตำนานพระแก้วดอนเต้า ตำนานพระเจ้าตนหลวง

แนวเรื่องที่ 2 มีเนื้อหากล่าวถึงการเสด็จมาประทับแรมของพระพุทธเจ้าหรือพุทธสาวกยังสถานที่ต่าง ๆ ต่อมาจึงมีการสร้างวัดขึ้น ณ ที่นั้น โดยตำนานกลุ่มหลังนี้จะมีเนื้อความที่แสดงให้เห็นว่าชนพื้นเมืองได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาด้วยความศรัทธา ได้แก่ ตำนานพระนอนแม่ปูคา ตำนานพระนอนม่อนช้าง ตำนานพระนอนพุทธไสยาสน์ ตำนานพระนอนหนองผึ่ง ตำนานพระเจ้านั่งดิน

ตำนานพระพุทธรูปทั้งสองแนวเรื่องนี้พบในภาคเหนือ ส่วนในภาคอีสาน ตำนานพระพุทธรูปที่ผู้วิจัยพบในขณะนี้ คือ ตำนานพระยืนบ้านโคกพระ มีเนื้อหากล่าวถึงพระพุทธรูปประทับยืนปางสงฆ์ 2 องค์ คือ พระพุทธมงคลบ้านสระ และพระพุทธรู่มิ่งเมือง วัดสุวรรณาวาส

บ้านโคกพระ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน (2542: 3020-3021) เล่าว่า พระพุทธรูปสององค์นี้มีตำนานเล่าถึงสาเหตุการสร้างอยู่ 2 ตำนาน คือ บางตำนานเล่าว่าพระยืนทั้งสององค์นี้ ผู้หญิงและผู้ชายได้แข่งกันสร้างพระใหญ่ขนาดเท่ากันว่าใครจะเป็นผู้สร้างได้เสร็จก่อนกัน ผลปรากฏว่าสร้างเสร็จพร้อมกันจึงจัดงานฉลองร่วมกัน ในครั้งนั้นเกิดฝนตกมากมาย จึงต้องจัดงานบุญฉลองประจำปีเพื่อจะได้มีฝนตกตามฤดูกาล ส่วนอีกตำนานหนึ่งไปผูกพันกับเรื่อง ท้าวลีนทอง ว่า ท้าวลีนทองได้กระทำผิดขั้นอุกฤษฏ์คือได้ทำมาตุมาตและบิดุมาต จึงไถ่บาปโดยการสร้างพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ทั้งสองขึ้น³³ อย่างไรก็ตาม ตำนานพระพุทธรูปข้างต้นนี้มีลักษณะคล้ายกับตำนานพระธาตุภาคอีสานที่มีแนวเรื่องเกี่ยวกับการที่ผู้ชายและผู้หญิงสร้างอุโมงค์บรรจุพระธาตุแข่งกัน ดังปรากฏใน ตำนานพระธาตุนารายณ์เจงเวง และ ตำนานพระธาตุภูเพ็ก แต่ใน ตำนานพระยืนบ้านโคกพระ นี้ เป็นเรื่องของคนที่ผู้ชายและผู้หญิงแข่งกันสร้างพระพุทธรูป ส่วนเรื่องการสร้างพระพุทธรูปเพื่อไถ่บาปที่ได้กระทำบิดุมาตมาตานั้น มีลักษณะเช่นเดียวกับ ตำนานพระปฐมเจดีย์ ของภาคกลาง และ ตำนานพระธาตุก่องข้าวน้อย ของภาคอีสาน นอกจากนี้ ยังมีเรื่องราวของพระภูค่าว ซึ่งปรากฏใน ตำนานถ้าพระภูค่าว ว่า พระภูค่าวเป็นพระพุทธรูปไสยาสน์ที่อยู่ในถ้ำที่นายสาได้ฝังสมบัติที่พญาขอมได้มอบเป็นเครื่องไทยทานนำไปร่วมสร้างพระธาตุพนมเอาไว้ แนวเรื่องของตำนานเรื่องนี้คล้ายกับแนวเรื่องหนึ่งในตำนานพระธาตุภาคอีสานซึ่งเป็นเรื่องการไปร่วมสร้างพระธาตุพนม แต่ด้วยเหตุที่ไปไม่ทันจึงสร้างพระธาตุขึ้นไว้ยังที่ต่าง ๆ ที่มีนิมิตอันดี ดังที่ได้กล่าวถึงแล้วดังเช่น ตำนานพระธาตุชะกอย ข้างต้น

ส่วนในภาคกลางและภาคใต้ ตำนานพระพุทธรูปที่พบมักเล่าว่าเป็นพระพุทธรูปที่ลอยมาตามน้ำแล้วแยกไปประดิษฐานอยู่ยังที่ต่าง ๆ เช่นเรื่องราวเกี่ยวกับ หลวงพ่อโต หลวงพ่อโสธร และ หลวงพ่อวัดบ้านแหลม ในภาคกลาง ที่เล่าว่าทั้งสามองค์เป็นพี่น้องกัน ลอยตามลำน้ำผ่านเมืองปราจีนบุรีแล้วไปผูกขึ้นที่ตำบลสัมปทวน แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ชาวบ้านช่วยกันลุดพระพุทธรูปทั้งสามองค์ขึ้นแต่ไม่สำเร็จตามนั้น โดยพระพุทธรูปองค์ใหญ่สุดลอยตามกระแสน้ำไปแล้วไปผูกที่บ้านแหลม จังหวัดสมุทรสงคราม องค์เล็กลอยไปผูกที่คลองไถ่วัดบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนองค์กลางคือพระพุทธรูปโสธร ผูกขึ้นที่หน้าวัดโสธร ชาวบ้านลงไปช่วยกันลุดแต่ก็ไม่ขึ้น จนมีการทำพิธีบวงสรวงแล้วเอาค้ายสายสิญจน์คล้องพระหัตถ์จึงลุดขึ้นได้สำเร็จ หรือ **พระพุทธรูปทุ่งคา** ของภาคใต้ซึ่งเล่าว่ามีสององค์พี่น้อง องค์พี่ชื่อ้อง องค์น้องชื่อตะโปน ลอยมาใน

³³ นอกจากนี้ยังสร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ทองคำอีกด้วย ชาวบ้านโคกพระและบ้านสระเรียกสถานที่นั้นว่า “คอนพระนอน” ซึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ทองคำที่ต้องคำสาป ฉะนั้นจะไม่มีใครเห็นพระพุทธรูปทองคำ หากผู้ใดได้เห็นผู้นั้นจะป่วยตายหรือมึนเป็นไปถึงตายได้ คอนพระนอนจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีผู้ใดกล้าเข้าไป

คลองชะหวัง เป็นต้น นอกจากนี้ในภาคใต้ยังมี ตำนานพระพุทธรูปวัดสักกชี่ ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธรูปที่มาประดิษฐานบนหลุมฝังศพของผู้ที่ตายเพราะไม่ยอมเป็นเมียของคนต่างศาสนาอีกด้วย

อนึ่ง นอกจากตำนานพระพุทธรูปสำคัญซึ่งมีลักษณะการดำเนินเรื่องจำแนกออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ข้างต้นแล้ว ในสังคมไทยยังมีตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งเล่าถึงพระพุทธรูปปฏิมาในพระอิริยาบถและปางต่าง ๆ อย่างสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธประวัติแต่ละช่วงแต่ละตอน อันเป็นการแสดงให้เห็นว่า พุทธประวัติอันเป็นที่มาของตำนานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ เหล่านี้ถูกรับรู้ในฐานะที่เป็นตำนานปรัมปรา คือเป็นเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพระพุทธรูปที่ยังคงความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในความคิดความเชื่อของคนไทยนั่นเอง ไชศรีศรีอรุณ (2546) ได้ศึกษาเรื่อง พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในสยามประเทศ: ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปตั้งแต่มหานิกายจนถึงมหาปริณิพพาน พบว่า จำนวนและลำดับปางของพระพุทธรูปจากเอกสารต่าง ๆ มีจำนวนมากและแตกต่างกันออกไป บ้างว่ามี 40 ปางซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงคัดเลือกแบบถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้างมี 55 ปาง 56 ปาง 66 ปาง 72 ปาง ตลอดไปจนถึง 90 ปาง ซึ่งแต่ละปางก็แสดงพุทธประวัติในแต่ละตอน พระพุทธรูปปางที่สร้างกันมาเกือบทุกสมัยได้แก่ ปางสมาธิ ปางมารวิชัย ปางทรงแสดงธรรม ปางประทานอภัย และปางปรินิพพาน³⁴ โดยปางที่นิยมทำกันมากที่สุดคือปางมารวิชัย ซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติตอนพระพุทธรูปทรงเอาชนะพญามาร

ตัวอย่างของตำนานพระพุทธรูป มีดังนี้

แบบที่ 1 ตำนานพระพุทธรูปที่มีได้ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ

ตัวอย่างที่ 1 ตำนานพระแก้ว ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ
(2542: 2428)

“ในครั้งที่มหาเถรชื้อมหานาคเสน อยู่ที่เสนาอาราม เมืองปาตลีบุตร คิดจะสร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่ง พระอินทร์จึงบันดาลให้พระวิษณุกรรมนำแก้วมณีโชติจากคอยวิบูลบรรพตมาให้ แต่กุมภกษัตริย์กษัตริย์ซึ่งรักษาแก้วมณีโชติไม่ให้ กลับให้แก้วมรกตมาแทน พระอินทร์จึงให้สลักเป็นรูปพระพุทธรูปเจ้าสูง 2 ศอก 1 นิ้ว แล้วบรรจุธาตุ

³⁴ ดูรายละเอียดใน ไชศรี ศรีอรุณ. พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ในสยามประเทศ: ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปตั้งแต่มหานิกายจนถึงมหาปริณิพพาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

พระพุทธเจ้าไว้ในพระแก้วมรกตนั้น 7 แห่ง พระมหานาคเสนก็ได้ทำนายว่าต่อไปพระแก้วมรกตนี้จะรุ่งเรืองในวงศา 3 แห่ง คือ ขอม พม่า ไทย

ต่อมาเมื่อพระยาอนุรุทธราชเป็นกษัตริย์พม่า ได้นำนักปราชญ์ทั้งหลายไปคัดลอกพระไตรปิฎกจากลังกา ก็ได้ทั้งพระไตรปิฎกและพระแก้วมรกตมาด้วย แต่ระหว่างทางสำเภาก็ถูกน้ำซัดไปติดอยู่ที่นครหลวง พระยาอนุรุทธราชจึงไปขอคืนพระยานครหลวงก็ให้แต่พระไตรปิฎกไป ส่วนพระแก้วมรกตนั้นเก็บไว้ที่นครหลวงต่อไป จนกระทั่งเกิดน้ำท่วมเมือง พระแก้วก็ถูกย้ายไปไว้ยังที่แห่งหนึ่ง เมื่อพระยาอาทิตย์รับชนะเมืองนครหลวงจึงได้นำพระแก้วมรกตมาไว้ยังเมืองอโยธยา ภายหลัง พระรามเมืองกำแพงเพชรได้ย้ายไปไว้ที่กรุงเทพฯ ต่อมาพระยามหาพรหมราชก็นำพระแก้วมรกตไปไว้ที่เชียงราย เมื่อพระยาติโลกราชสร้างกุฏิซึ่งพระยาแสนเมืองมาสร้างค้างไว้จึงได้นำพระแก้วมรกตมาไว้ที่นั่น พระแก้วมรกตจึงอยู่ที่เชียงใหม่ นับแต่นั้นเป็นต้นมา

ตัวอย่างที่ 2 ตำนานพระสิงห์ ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ

(2542: 2453)

“พญาสีตลนอยากเห็นพระพุทธเจ้า พญานาคจึงแปลงร่างเป็นพระพุทธเจ้าให้ดู พญาจึงให้ช่างทองเทวดาและพระวิษณุกรรมมาปั้นพระพุทธรูปตามแบบร่างแปลงของพญานาคนั้น พระราชาเทวดาและผู้คนทั้งหลายจึงนำเงินและทองมาใส่เข้า ก็ได้พระพุทธรูปมาไว้บูชา

กล่าวถึงพระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยได้ขอให้สหายคือพระญาศรีธรรมราชา ส่งราชทูตไปขอพระสิงห์จากเมืองลังกา เมื่อได้แล้วก็บรรทุกเรือสำเภามา ระหว่างทางเรือแตก แต่พระสิงห์ก็ลอยมาจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช โดยตั้งอยู่บนกระดานแผ่นเดียวลอยสู่ฝั่ง ซึ่งก็ถูกพระยาศรีธรรมราชาชิงเอาไป พญาเปดลิจึงทำไมตรีกับเจ้าเมืองทั้งสองแคว้นแล้วขอเอาพระสิงห์ไปไว้ยังเมืองสองแคว้น ต่อมา พระญารามาแก่งเมืองอยุธยาได้นำพระสิงห์ไปไว้ที่เมืองอยุธยา แต่พระญารามาทรงรักใคร่ชอบพอกับพระมารดาของพระญาสาปีญญา กำแพงเพชร พระนางก็ขอพระสิงห์ไปไว้ยังเมืองกำแพงเพชร ต่อมาท้าวมหาพรหมเจ้าเมืองเชียงรายซึ่งเป็นน้องพระญา ก็โอนเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้ขอพระสิงห์จากท้าวสามปีญญาแล้วนำไปไว้ยังเมืองเชียงราย เมื่อท้าวแสนเมืองมาได้ครองเมืองเชียงใหม่และรบชนะท้าวมหาพรหมจึงได้นำพระสิงห์มาไว้เชียงใหม่ที่เจดีย์วัดหลวงเชียงไฟ ซึ่งคนทั้งหลายเรียกว่าวิหารพระแก้ว ในสมัยพระเจ้าสามฝั่งแกนก็ให้สร้างมหาวิหารหลวงไว้เป็นที่ประดิษฐานพระสิงห์และให้เจียรไนนิลใส่ตาพระสิงห์ เมื่อพระเจ้าติโลกราชได้ครองเชียงใหม่ก็ให้มีงานเฉลิมฉลองพระสิงห์ทุกปี และให้ประดับ

ปราสาทที่ประดิษฐานพระสิงห์นั้นด้วยแก้วมณีอย่างสวยงาม พร้อมทั้งประดับองค์พระสิงห์ด้วยจิวรทองด้วย พระสิงห์ก็ได้ประดิษฐานอยู่ที่เชิงใหม่ตลอดมา”

แบบที่ 2 ตำนานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องแบบตำนานพระธาตุ

แนวเรื่องที่ 1 พระพุทธเจ้าเสด็จมาปราบยักษ์หรือนาค

ตัวอย่างที่ 1 ตำนานพระเจ้าตนหลวง

“ครั้งนั้น พระพุทธองค์เสด็จถึงเมืองภูมยขาว (พะเยา) ประทับอยู่ ณ จอมดอยลูกหนึ่งตั้งอยู่ข้างฝั่งสระหนองเอี้ยงไปทางทิศเหนือ นายช่างทองได้เข้าไปกราบทูลถวายเครื่องสักการบูชา บังเกิดศรัทธาปสาทะอย่างมาก วันรุ่งขึ้นจึงจัดอาหารบิณฑบาตถวายแด่พระพุทธองค์และพระอรหันตสาวกแต่มิได้ถวายน้ำฉัน พระพุทธองค์จึงสั่งให้พระอานนท์มาตักน้ำที่สระหนองเอี้ยง แต่พญานาคที่อาศัยอยู่ในสระน้ำนั้นไม่ให้จึงพ่นควันขึ้นที่หนอง แผ่นพางานเป็นประดุจหมอกควันปกคลุมสระหนองจนมองไม่เห็นน้ำ พระอานนท์ไม่สามารถตักน้ำได้จึงไปกราบทูลพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์จึงเสด็จไปยืนข้างสระหนอง พญานาคเห็นพระพุทธเจ้าก็ทำทีจะแผ่พางาน แต่พอเห็นรูปกายของพระพุทธเจ้าเต็มไปด้วยรัศมีเปล่งปลั่ง พญานาคไม่เคยเห็นมาก่อนจึงถามพระพุทธองค์ว่าเป็นใครมาจากไหน พระพุทธองค์ตรัสว่า พระองค์คือตถาคต เรามาที่นี่เพราะต้องการดื่มน้ำ แต่ท่านไม่ให้ น้ำแก่เรา ในอดีตกาลพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ก็เสด็จมาฉันจันทน์และดื่มน้ำในหนองสระนี้ ครั้นแล้วพระพุทธองค์ก็แสดงปาฏิหาริย์ เนมิตพระวรกายให้ใหญ่และสูง 32 ศอก เท่าพระพุทธเจ้ากกุสันธะ พญานาคครั้นเห็นแล้วจึงเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันมาก จึงถวายน้ำแด่พระพุทธองค์”

ตัวอย่างที่ 2 ตำนานพระนอนป่าเกิดถ้ำ ใน สารานุกรมวัฒนธรรม

ไทยภาคเหนือ (2542: 4489)

“ในสมัยพุทธกาล พระพุทธองค์ได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า พระองค์ทรงมีภารกิจอีกหลายอย่างที่ควรทรงรีบทำก่อนจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไป พระองค์ทรงกล่าวว่า มีเหตุการณ์หนึ่งเกิดขึ้นที่ป่าไม้เกิดในดินแดนที่ต่อมาคือเชียงใหม่ ป่าไม้แห่งหนึ่งมีต้นเกิดขึ้นเต็มป่า และที่ชายป่ามีสระน้ำขนาดใหญ่เต็มไปด้วยปลาจำนวนมาก มียักษ์ตนหนึ่งอาศัยอยู่ในบริเวณนี้ และได้ฆ่าคนหาปลาไปแล้วจำนวนมาก

ขณะนั้นมีนางคนหนึ่งชื่อ อุตตมะ นางกำลังไปหาปลาที่หนองน้ำแห่งนี้ และยักษ์จะทำร้ายนาง พระพุทธองค์จึงเสด็จมาโปรดนางและยักษ์ตนนั้นด้วยพุทธานุภาพ พระพุทธองค์ได้เสด็จมาถึงป่าไม้เกิดแห่งนี้ทันเวลาที่ยักษ์จะทำร้าย

นางอุตมะ พระพุทธองค์ทรงยับยั้งยักษ์และโปรดสั่งสอนทั้งนางอุตมะและยักษ์ ทั้งสอง เลื่อมใสในพระธรรมคำสอนของพระองค์ ในเวลาค่ำของวันนั้น พระองค์ได้เทศนาสั่งสอน พ่อของนางอุตมะและทรงประทับแรมที่ป่าไม้เกิดดีแห่งนี้ เช้าวันรุ่งขึ้นก่อนที่พระพุทธ องค์จะเสด็จจากไป พ่อของนางอุตมะได้ทูลขอพระเกศาของพระพุทธองค์ เพื่อเป็นที่เคารพ สักการะบูชา

ต่อมา พ่อของนางอุตมะและชาวบ้านซึ่งเป็นชาวลวะ ได้ช่วยกันถางป่าไม้เกิดดีแล้วสร้างเป็นวัด ส่วนยักษ์คนนั้นได้ถอดเขี้ยวออกจากปาก เพื่อจะ ได้ไม่ไปทำร้ายผู้คนอีกต่อไป เขี้ยวข้างหนึ่งของยักษ์เก็บไว้ที่ลวะคนหนึ่ง จากการที่ พระพุทธองค์ได้เสด็จมาประทับแรมที่ป่าไม้เกิดดีแห่งนี้ ชาวบ้านจึงสร้างพระนอนขึ้นเพื่อ ระลึกถึงพระองค์ และบรรจุพระเกศาตุไว้ใตเศียรพระนอน ส่วนพระเศียรนั้นบรรจุฟัน ของยักษ์ซี่หนึ่งไว้ และเมื่อยักษ์คนนั้นตายไป ชาวบ้านได้สร้างรูปปั้นยักษ์ไว้หน้า พระนอน”

แนวเรื่องที่ 2 การเสด็จมาประทับแรมของพระพุทธเจ้าหรือพุทธสาวก

ตำนานพระนอนม่อนช้าง ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย

ภาคเหนือ (2542: 4492)

“ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาโปรดเวไนย สัตว์บริเวณนี้ ในสมัยนั้นชาวลวะได้อาศัยอยู่ในละแวกนี้ ลวะได้ฟังคำสั่งสอนของ พระพุทธองค์และได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้เสด็จประทับแรมค้างคืนที่ บนเนินเขาสูงนี้ ซึ่งเรียกชื่อว่า “ม่อนช้าง” (ม่อน หมายถึง เนินเขาเตี้ย) บริเวณที่พระพุทธ องค์เสด็จประทับแรมนี้ได้สร้างพระนอนขึ้นเพื่อสักการะบูชา เรียกว่า พระนอนม่อนช้าง”

ในที่นี้ ผู้วิจัยขอจำแนกเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานพระพุทธรูปในสังคมไทยออก เป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

ตำนานพระพุทธรูปที่มีได้ดำเนินเรื่องตามแบบตำนานพระธาตุ เนื้อหาที่ ปรากฏซ้ำ ได้แก่

- ก) พระพุทธรูปสร้างขึ้นด้วยความพิเศษประการใดประการหนึ่ง
- ข) พระพุทธรูปได้รับการอัญเชิญสู่สุวรรณภูมิโดยเรือสำเภาและ ได้แสดงปาฏิหาริย์

- ๑) มีการขอหรือแย้งชิงพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ

ตำนานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องตามแบบตำนานพระธาตุ เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำคล้ายคลึงกับตำนานพระธาตุและตำนานพระพุทธรูป ดังนี้

- ก) พระพุทธเจ้าเสด็จมายังดินแดนไทย-ไท
 ข) พระพุทธเจ้าทรงพบชนพื้นเมืองหรือเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง
 ค) พระพุทธเจ้าโปรดเทศนา แสดงปาฏิหาริย์ ประทานเภสัชธาตุ ทรงมีพุทธทำนาย หรือทรงประทับแรม
 ง) ชาวบ้านช่วยกันสร้างวัดและพระพุทธรูปขึ้น

ด้วยเหตุที่ ตำนานพระพุทธรูปที่ดำเนินเรื่องตามแบบตำนานพระธาตุ มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำทำนองเดียวกับตำนานพระธาตุและตำนานพระพุทธรูปซึ่งผู้วิจัยได้อธิบายรายละเอียดในประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้มาแล้วในข้างต้น จึงจะไม่ขอก่อซ้ำในประเด็นนี้อีก ในที่นี้จะได้แสดงให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำใน ตำนานพระพุทธรูปที่มีดำเนินเรื่องตามแบบตำนานพระธาตุ เท่านั้น โดยใช้ ตำนานพระแก้ว และ ตำนานพระสิงห์ ที่ยกมาเป็นตัวอย่างเป็นหลักในการอธิบาย ดังนี้

- ก) พระพุทธรูปสร้างขึ้นด้วยความพิเศษประการใดประการหนึ่ง

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระแก้ว	พระอินทร์ให้พระวิษณุกรรมนำแก้วมรกตจากกুমภันธุ์ยักษ์มาสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้าตามความปรารถนาของพระมหานาคเสน และ บรรจุพระธาตุไว้ในองค์พระ
ตำนานพระสิงห์	พญาลีคนให้ช่างทองเทวดาและพระวิษณุกรรมมาปั้นพระพุทธรูปตามแบบร่างแปลงของพญานาค

ในตอนต้นของตำนานพระพุทธรูป มักมีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำเกี่ยวกับเรื่องของสร้างพระพุทธรูปขึ้นเพื่อเป็นตัวแทนของพระพุทธองค์โดยมักเล่าว่าพระพุทธรูปต่าง ๆ มักสร้างขึ้นด้วยความพิเศษในประการใดประการหนึ่งและสร้างในลังกาทวีปหรือชมพูทวีปก่อนที่จะมีการอัญเชิญมาประดิษฐานยังดินแดนสุวรรณภูมิ ใน ตำนานพระแก้ว เล่าถึงความพิเศษในการ

สร้างพระแก้วมรกตว่าสร้างขึ้นมาจากแก้วมรกตและเทวดาเป็นผู้สร้าง คือเล่าว่าพระอินทร์ได้ให้พระวิษณุกรรมนำแก้วมรกตที่ได้มาจากกุมภภัณฑ์ยักษ์ผู้รักษาแก้วมณีโชติมาสลักเป็นรูปพระพุทธรองค์ ส่วนตำนานพระสิงห์ ก็เล่าถึงความพิเศษในการสร้างพระสิงห์ว่าสร้างขึ้นตามร่างแปลงของพญานาค และช่างทองเทวดาและพระวิษณุกรรมเป็นผู้ปั้นพระพุทธรูปขึ้นตามแบบร่างแปลงของพญานาคนั้น ตำนานพระพุทธรูปทั้งสองเรื่องนี้จึงสะท้อนให้เห็นความพิเศษในการสร้างพระพุทธรูปทั้งสององค์นี้อีกประการหนึ่งว่า สำเร็จได้ด้วยความช่วยเหลือของ พระอินทร์ พระวิษณุกรรม ช่างทองเทวดา และพญานาค ซึ่งเป็นเทวดาหรืออำนาจเหนือธรรมชาติในความคิดความเชื่อของคนไทยนั่นเอง

เนื้อหาเช่นนี้มีปรากฏในตำนานพระพุทธรูปอื่น ๆ เช่น ใน ตำนานพระจันทน์ เล่าว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลให้สร้างขึ้นจากไม้แก่นจันทน์โดยได้รับพุทธานุญาต และเมื่อสร้างเสร็จแล้วพระพุทธรองค์ก็ได้ทอดพระเนตร ตำนานพระศิลา วัดเชียงมั่น เล่าว่าพระเจ้าอชาตศัตรูให้สร้างขึ้นจากหินนิลกาฬที่ได้มาจากท้องมหาสมุทร ตำนานพระแก้วขาว เล่าว่าพระอรหันต์ได้แก้วขาวมาจากจันทร์เทวบุตรและพระวิษณุกรรมเป็นผู้สร้าง ตำนานพระพุทธรชินราช เล่าว่า ในการสร้างเกิดอุปสรรคหล่อไม่สำเร็จคือเททองอย่างไรทองก็ไม่เดิน พระอินทร์จึงแปลงเป็นชีปะขาวมาช่วยจึงสำเร็จ ตำนานพระแก้วดอนเต้า เล่าว่า องค์พระสร้างขึ้นมาจากแก้วมรกตที่พญานาคนำมาใส่ไว้ในผลแดงโมโนไรซ์ของนางสุชาดา เมื่อนางนำแดงโมโนไปถวายพระมหาเถระและท่านได้ผ่าออกดูก็พบแก้วมรกตนั้น และยังเล่าว่าเมื่อเอามาสลักเป็นพระพุทธรูปก็ไม่สามารถสลักได้สำเร็จจนพระอินทร์หรือเทวดาลงมาช่วยเหลือจึงสำเร็จเป็นพระพุทธรูปที่งดงาม นอกจากนี้ ตำนานพระพุทธรโสธร จำนวนหนึ่งก็เล่าว่า พระพุทธรโสธรเดิมเป็นพระสงฆ์ที่มีวิชาแก่กล้าและมีพี่น้องเป็นพระสงฆ์ด้วยกัน พี่น้องทั้งสามเกิดร้อนวิชาจึงเนรมิตกายเป็นพระพุทธรูปสามองค์ลอยมาจากเมืองเหนือ เป็นต้น

เนื้อหาส่วนที่ว่าด้วยการสร้างพระพุทธรูปขึ้นด้วยความพิเศษประการใดประการหนึ่งนี้ เมื่อสร้างองค์พระขึ้นได้สำเร็จแล้ว มักกล่าวซ้ำ ๆ กันว่า พระพุทธรูปแต่ละองค์นั้นยังได้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ในองค์พระอีกด้วย

ข) พระพุทธรูปได้รับการอัญเชิญสู่สุวรรณภูมิโดยเรือสำเภและได้แสดงปาฏิหาริย์

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระแก้ว	กษัตริย์พม่านำพระไตรปิฎกและพระแก้วมรกตมาจากลังกา แต่เรือสำเภถูกซัดไปที่เมืองนครหลวง
ตำนานพระสิงห์	พระร่วงให้พระยาศรีธรรมราชาส่งราชทูตไปขอพระสิงห์จากเมืองลังกา แต่เรือแตก พระสิงห์จึงตั้งอยู่บนกระดานแผ่นเดียวลอยสู่ฝั่ง

เนื้อหาในส่วนต่อมาของตำนานพระพุทธรูปมักเล่าซ้ำ ๆ กันถึงเรื่องของการที่พระพุทธรูปได้รับการอัญเชิญสู่สุวรรณภูมิโดยเรือสำเภ จากนั้นเรือแตก พระพุทธรูปจึงมาขึ้นฝั่งในดินแดนสุวรรณภูมิ ตำนานพระแก้วมรกต เล่าว่า กษัตริย์พม่าคือพระยาอนรุทธราชา นักปราชญ์ไปตัดลอกพระไตรปิฎกจากลังกาและได้พระแก้วมรกตมาด้วย แต่ระหว่างทางสำเภถูกน้ำซัดไปติดอยู่ที่เมืองนครหลวง ส่วน ตำนานพระสิงห์ เล่าว่า พระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยได้ขอให้สหายคือพระยาศรีธรรมราชาส่งราชทูตไปขอพระสิงห์จากเมืองลังกา เมื่อบรรทุกเรือสำเภมาปรากฏว่าเรือแตก พระสิงห์จึงลอยน้ำมาจนถึงเมืองนครศรีธรรมราช เหตุการณ์เรือแตก เป็นเหตุให้พระพุทธรูปได้แสดงปาฏิหาริย์ ดัง ตำนานพระสิงห์ เล่าว่าพระสิงห์ได้แสดงปาฏิหาริย์โดยตั้งอยู่บนกระดานแผ่นเดียวแล้วลอยเข้าสู่ฝั่ง เนื้อหาเช่นนี้ยังมีปรากฏใน ตำนานพระศิลา วัดเชียงมั่น ว่า พระเถระเจ้า 3 องค์ คือ พระสีลวงโธ พระเรวโธ และพระญาณคัมภีร์เถระ ได้ขอพระศิลาจากพระเจ้าอชาตศัตรู แห่งกรุงราชคฤห์ ระหว่างเดินทางมาถึงลังกาทวีป พระศิลาเจ้าก็แสดงปาฏิหาริย์โดยเสด็จสู่พื้นนภากาศสูงพอประมาณแล้วเสด็จลงมาสถิตเหนือบัลลังก์ดั้งเดิม และยังแสดงเดชานุภาพให้ท่าฝนตกลงมาอีกหลายครั้ง อีกทั้งเมื่อนำกินน้ำใช้บนเรือหมดลง พระเถระเจ้าทั้ง 3 องค์ก็สักการะบูชาตรงพระศิลาเจ้าด้วยน้ำหอม พระศิลาก็ได้บันดาลให้ฝนตกลงมาอีกด้วย

ค) มีการขอหรือแย่งชิงพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ

เรื่อง	เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ
ตำนานพระแก้ว	พระยาอนรุทธราชาไปขอพระแก้วคืนจากพระยานครหลวงแต่ไม่สำเร็จ ต่อมาพระยาอาทิตย์สามารถไปรบชนะแล้วนำพระแก้วคืนมาได้ พระแก้วถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายก็กลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่
ตำนานพระสิงห์	พระยาศรีธรรมราชาชิงเอาพระสิงห์ไป ต่อมาพญาแปดสิบขอพระสิงห์ไปไว้ยังเมืองสองแควนั้น พระสิงห์ถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายก็กลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่

ในความคิดความเชื่อของคนไทย-ไท พระพุทธรูปสำคัญของแต่ละเมืองมีความหมายเชื่อมโยงถึงสัญลักษณ์ของอำนาจของเมืองต่าง ๆ การสูญเสียบพระพุทธรูปสำคัญจึงมีความหมายถึงการสูญเสียบอำนาจหรืออิสรภาพ ในตำนานพระพุทธรูป มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำส่วนหนึ่งที่มีความเชื่อมโยงกับความเป็นตำนานประวัติศาสตร์ คือเรื่องของการขอหรือการแย่งชิงพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ ที่น่าสนใจก็คือ ตำนานพระพุทธรูปหลายเรื่อง จะเล่าถึงการย้ายที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไปตามเมืองต่าง ๆ แต่สุดท้ายพระพุทธรูปเหล่านั้นจะไปประดิษฐานที่เชียงใหม่ ดังใน ตำนานพระแก้วมรกต มีความว่า พระยาอนุรุธราชไปขอพระแก้วคีนจากพระยานครหลวงแต่ไม่สำเร็จ ต่อมาพระยาอาทิตย์สามารถไปรบชนะแล้วนำพระแก้วคีนมาได้ พระแก้วถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายกลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่ และใน ตำนานพระสิงห์ มีความว่า พระยาศรีธรรมราชาชิงเอาพระสิงห์ไป ต่อมาพญาแปดสิบขอพระสิงห์ไปไว้ยังเมืองสองแคว้น พระสิงห์ถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายกลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่ เป็นต้น จึงเห็นได้ว่า เหตุที่พระพุทธรูปถูกย้ายไปประดิษฐานยังบ้านเมืองต่าง ๆ นั้น อาจได้มาจากการขอหรือการรบเพื่อแย่งชิงพระพุทธรูปเหล่านั้นนั่นเอง

ในการไปขอพระพุทธรูปสำคัญนั้น มีเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำประการหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ เรื่องของการคัดเลือกองค์พระที่มีความคล้ายคลึงกัน ผู้เลือกจึงไม่รู้ว่าจะองค์ใดเป็นองค์จริง จึงมักเล่าถึงการให้สินบนแก่ผู้ดูแลพระพุทธรูปที่ทำเรื่องหมายต่าง ๆ เพื่อให้สามารถเลือกพระพุทธรูปองค์จริงได้สำเร็จ เช่น ใน ตำนานพระแก้วมรกต นั้น ผู้รักษาปราสาทพระแก้วได้สินบนเป็นทองคำร้อยหนึ่ง จึงทำเรื่องหมายเป็นนัยโดยนำดอกไม้แดงไปไว้ในมือพระแก้วองค์จริง หรือใน ตำนานพระแก่นจันทน์ หลังจากที่ได้เด็กน้อยผู้รู้ว่าพระแก่นจันทน์องค์จริงคือองค์ใดได้สินจ้างรางวัลแล้วก็บอกอุบายแก่คนใช้ของพระยาสุวรรณภูมิว่า ให้เลือกพระแก่นจันทน์องค์ที่ตนจะได้นำปูนไปหมายไว้ที่แท่นประทับพระแก่นจันทน์นั้น เป็นต้น

หน่วยความคิดย่อยของ ตำนานพระแก้ว และ ตำนานพระสิงห์ ข้างต้น สะท้อนให้เห็นเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานพระพุทธรูปที่มีได้ดำเนินเรื่องตามแบบตำนานพระธาตุ สรุปได้ดังนี้

ลำดับ	ตำนานพระแก้ว	ตำนานพระสิงห์
ก) พระพุทธรูปสร้างขึ้นด้วยความพิเศษประการใดประการหนึ่ง	พระอินทร์ให้พระวิษณุกรรมนำแก้วมรกตจากกมภิมถ์ยักษ์มาสลักเป็นรูปพระพุทธเจ้าตามความปรารถนาของพระมหานาคเสน และบรรจุพระธาตุไว้ในองค์พระ	พญาลี้คนให้ช่างทองเทวดาและพระวิษณุกรรมมาปั้นพระพุทธรูปตามแบบร่างแปลงของพญานาค
ข) พระพุทธรูปได้รับการอัญเชิญสู่สุวรรณภูมิโดยเรือสำเภาและได้แสดงปาฏิหาริย์	กษัตริย์พม่านำพระโคตรปิกุลและพระแก้วมรกตมาจากลังกา แต่เรือสำเภาถูกซัดไปที่เมือง นครหลวง	พระร่วงให้พระยาศรีธรรมราชาส่งราชทูตไปขอพระสิงห์จากเมืองลังกา แต่เรือแตก พระสิงห์จึงตั้งอยู่บนกระดานแผ่นเดียวลอยสู่ฝั่ง
ค) มีการขอหรือแย่งชิงพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ	พระยานุรุทรราชไปขอพระแก้วคืนจากพระขานนครหลวงแต่ไม่สำเร็จ ต่อมาพระยาอาทิตย์สามารถไปรบชนะแล้วนำพระแก้วคืนมาได้ พระแก้วถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายกลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่	พระยาศรีธรรมราชาชิงเอาพระสิงห์ไป ต่อมาพญาแปลลือขอพระสิงห์ไปไว้ยังเมืองสองแคว้น พระสิงห์ถูกย้ายไปประดิษฐานยังเมืองต่าง ๆ สุดท้ายกลับมาประดิษฐานที่เชียงใหม่

3.4 ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม

ตำนานปรัมปราประเภทนี้มีเนื้อหาอธิบายมูลเหตุของจัดประเพณีและการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่มากมายในสังคมไทย โดยเหตุที่ตำนานปรัมปรามีความสัมพันธ์กับความเชื่อ (belief) และพิธีกรรม (ritual) เมื่อมีการจัดประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น ตำนานปรัมปราจึงมีบทบาทสำคัญในการอธิบายหรือตอบคำถามว่าเหตุใดจึงต้องมีประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น เรื่องราวในตำนานปรัมปราจึงเป็นเรื่องราวศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นเหตุผลเบื้องหลังของประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ การนำตำนานปรัมปรามาอธิบายเหตุผลหรือที่มาของประเพณีพิธีกรรมทำให้ตำนานปรัมปรา มีบทบาทในการสนับสนุนการดำรงอยู่ของความคิดความเชื่อ ระบบจริยธรรม และรับรองความศักดิ์สิทธิ์ของประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ เหล่านั้น นอกจากนี้ ยังช่วยวางระเบียบกฎเกณฑ์ของสังคมเพื่อควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยความเชื่อต่าง ๆ ที่อยู่ในตำนานปรัมปราและในประเพณีพิธีกรรมอีกด้วย

ในสังคมไทย ประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ จำนวนมาก ทั้งประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตในเรื่องของการเกิด โคนจุก การบวช การสู่ขอ แต่งงาน และการตาย และประเพณีที่ปฏิบัติในรอบปีหรือที่เรียกกันว่าประเพณีสิบสองเดือนอันสัมพันธ์กับฤดูกาลและกระบวนการผลิตข้าวของคนไทย ไม่ว่าจะเป็นประเพณีตรุษ สงกรานต์ พิธีขอฝน-แห่นางแมว ทำบุญในวันวิสาขบูชาและทำบุญสลากภัต ทำบุญในวันอาสาฬหบูชาและเข้าพรรษา เทศกาลสารท ทำบุญออกพรรษา-

ดักบาตรเทโว ทอดกฐิน ทำขวัญข้าว เทศน์มหาชาติ เป็นต้น ซึ่งมีทั้งที่เป็นประเพณีหลวงของราชสำนักและประเพณีราษฎร์ซึ่งถือปฏิบัติกันตามแต่ละภูมิภาค ประเพณีในสังคมไทยจึงมีเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตาม ใ้ว่าทุกประเพณีจะต้องมีตำนานปรัมปราอธิบายทั้งหมด

ผู้วิจัยพบว่า ประเพณีที่มีตำนานปรัมปราอธิบายมูลเหตุในการจัดประเพณีและพิธีกรรมนั้น นอกจากจะมีการเล่าถึงอำนาจเหนือธรรมชาติต่าง ๆ แล้ว ยังมีการอ้างเรื่องราวบางตอนในพุทธประวัติ หรืออ้างเรื่องราวที่มาจากคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนาด้วย ดังนั้น พุทธประวัติและเรื่องราวในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาบางตอนจึงถูกรับรู้ในฐานะที่เป็นตำนานปรัมปราอันนำมาใช้ในการอธิบายมูลเหตุในการจัดประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งในที่นี้ผู้วิจัยถือว่า เรื่องราวเหล่านั้นก็คือตำนานปรัมปราในความรับรู้ของชาวบ้านในอีกรูปแบบหนึ่งเช่นกัน

หากจะจำแนกโดยกว้าง ๆ ผู้วิจัยพบว่า ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมจำแนกออกได้เป็น 2 ประเภทคือ ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ประเภทหนึ่ง และ ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมในเรื่องการทำบุญสร้างกุศล และการป้องกันหรือปัดเป่าสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ อีกประเภทหนึ่ง

ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ส่วนใหญ่จะเกี่ยวเนื่องกับการทำการเกษตรของคนไทย มักเป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุที่ต้องบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ดินฟ้าอากาศเหมาะสมและได้ผลิตผลสมบูรณ์ไม่เสียหาย เช่น พิธีขอฝนโดยการจุดบั้งไฟไปเตือนแดน ตาม ตำนานพญาคันคาก หรือบางสำนวนเล่าว่าจุดบั้งไฟเพื่อบูชาวัสสกาลเทพบุตรผู้ตกแต่งน้ำฟ้าให้น้ำฝนด้วยเหตุที่เทพบุตรองค์นี้ชอบไฟตามตำนานฝน หรือ พิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับข้าว ทั้งการทำขวัญข้าว ทำขวัญอยู่ อันมีมูลเหตุตาม ตำนานข้าว ทั้งเรื่องของ การตีข้าว การขายข้าว และการที่ย่ำขวัญข้าวแข่งบารมีกับพระพุทธรเจ้า ตำนานเกี่ยวกับตาเหลวหรือเฉลวซึ่งจะช่วยคุ้มครองไร่นาตามเรื่อง ขุนทิง อันเกี่ยวเนื่องกับประเพณีบูชาพุ่มท้าง แม่โพสพ และจุลโลกบาล ของทางภาคเหนือ หรือตำนานที่อธิบาย ประเพณีทานสลาก หรือ การทำบุญสลากภัตร ซึ่งเล่าถึงนางยักษ์ณี ผู้รู้เกณฑ์พินธุศาสตร์ได้ทำเป็นสลากภัตรขึ้นเป็นครั้งแรกด้วยเหตุที่ชาวบ้านนำข้าวของจำนวนมากมาสังเวชเพื่อตอบแทนบุญคุณนางที่ช่วยให้ชาวบ้านได้ผลิตผลอุดมสมบูรณ์ เป็นต้น

ส่วน ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมในเรื่องการทำบุญสร้างกุศล นั้นจะเน้นเรื่องของการสั่งสมบุญกุศลเพื่อความสุขของชีวิต โดยมีจุดหมายคือเพื่อชีวิตที่ดีขึ้นจนถึงขั้นสู่การบรรลุพระนิพพาน ประเพณีเหล่านี้มักอ้างถึงพุทธประวัติหรือเรื่องจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาอันเป็นมูลเหตุของความเชื่อในการประกอบประเพณีพิธีกรรม เช่น เรื่องของประเพณีก่อพระเจดีย์ทราย มีตำนานเล่าไว้ในคัมภีร์ธรรมของล้านนาไทยว่า “ในสมัยที่พระพุทธรเจ้าเป็นชายสามัญมีนามว่า ดิสสะ เป็นคนเขื่องใจยากไว้ หาเข้ากินคำ เลี้ยงชีวิตด้วยการรับจ้างตัดฟืนขายนั้น วันหนึ่งดิสสะกุมารได้เดินทางออกจากบ้านไปสู่กลางป่าแห่งหนึ่ง มีลำธารไหลผ่าน มีหาดทรายขาวงดงามนักจึงมี

จิตปสาทะอยากจะทำบุญ จึงได้เอาทรายมาก่อเป็นพระเจดีย์ ฉีกเสื่อที่ตนสวมอยู่เป็นยอดตรงปักลงบนพระเจดีย์ทราย แล้วตั้งจิตอธิษฐานว่าด้วยอำนาจแห่งบุญกุศลการก่อกพระเจดีย์ทรายนี้นี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้บริหารตนให้มีความสุขและเป็นปัจจัยแห่งพระนิพพาน และขอให้ได้เป็นพระพุทธเจ้าไปรดสัตว์โลก เมื่อพระโพธิสัตว์ดิศสะบำเพ็ญบารมีเต็มถ้วนแล้วก็ได้เกิดเป็นพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย” จึงเป็นที่มาของการก่อกพระเจดีย์ทรายในช่วงสงกรานต์ หรือใน *ประเพณีบุญข้าวจี่* ก็มีมูลเหตุแห่งประเพณีนี้เล่าไว้ในพระธรรมบทว่า คราวหนึ่งนางปุลณทาสีได้ทำขนมแป้งจี่ (ข้าวจี่) ถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระอานนท์ นางคิดว่าเมื่อพระองค์รับแล้วคงจะไม่ฉันเพราะอาหารของเราไม่ประณีต คงจะโยนให้กาและสุนัขกินเสีย เมื่อพระองค์ทรงทราบวาระของจิตนางปุลณทาสีแล้วจึงรับสั่งให้พระอานนท์ปูลาดอาสนะลง ทรงประทับนั่งฉันขนมแป้งจี่ ณ ที่นั้น พอนางปุลณทาสีได้เห็นก็เกิดความปีติยินดีสุดกำลัง พระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟัง นางก็ได้บรรลุโศคาปัตติผลเป็นอริยบุคคลเพราะข้าวจี่เป็นมูลเหตุดังนั้น ชาวนาเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วจึงพากันทำบุญข้าวจี่เพราะการถวายข้าวจี่มีอานิสงส์มาก เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมี *ตำนานปรัมปราที่เกี่ยวกับการป้องกันหรือปิดเป่าสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ* ซึ่งมักเล่าว่า สิ่งเหล่านั้นได้ถูกกำจัดสิ้นไปด้วยอำนาจและบารมีของพระพุทธองค์หรือพุทธสาวก เช่นใน *ประเพณีปอยหลวง* และ *ประเพณีเทศน์มหาชาติ* มีการอัญเชิญพระอุปกุมาช่วยงาน โดยมีมูลเหตุจากเรื่องของ *ตำนานพระอุปกุ* ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า ขณะที่พระมหาอุปกุจุฬาราชอยู่ในโลกปราสาทเมืองนาคนั้น เป็นเวลาที่พระเจ้าอโศกมหาราชจะทำบุญถวายเจดีย์ 84,000 องค์ ขึ้นทั่วชมพูทวีป ทรงปรวิติกว่าพระขามาราชจะมารบกวนทำให้งานฉลองสับสนวนวาย จึงทรงปรึกษากับพระสงฆ์ทั้งหลายว่า จะได้ใครมาเป็นผู้รักษางานและป้องกันปราบปรามพระขามาร พระสงฆ์ทั้งหมดต่างก็ไม่สามารถทำได้ ในที่สุดได้มีการกล่าวถึงพลังฤทธิ์ของพระมหาอุปกุ จึงนิมนต์ท่านมาปราบพระขามาร ท่านรับนิมนต์มาช่วยป้องกันพระขามารถึงกับจับพระขามารไปผูกไว้เป็นเวลา 7 ปี กระทั่งงานฉลองสำเร็จ จึงมีการนิมนต์พระมหาอุปกุมารักษางานปอยหลวง และงานเทศน์มหาชาติ เพื่อมิให้พระขามารและสิ่งเลวร้ายทั้งหลายมารบกวน ส่วนการปิดเป่าสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ นั้น มีตัวอย่างปรากฏในตำนานที่อธิบาย *ประเพณีบุญข้าชะ* ซึ่งปรากฏในพระธรรมบทว่า ครั้งหนึ่งที่เมืองไพศาลีเกิดทุกข์ภัยภัยข้าวขาดมากแพ่งเพราะเกิดฝนแล้ง ผู้คนซ้างม้าวัวควายล้มตายลงเป็นอันมาก อหิวาตกโรคระบาด เมืองเต็มไปด้วยซากศพจึงไปนิมนต์ขอพระพุทธเจ้าให้มาจัดปิดเป่าพระองค์พร้อมด้วยพระสงฆ์ 500 รูป เสด็จจากกรุงราชคฤห์มายังเมืองไพศาลีโดยทางเรือ 7 วันจึงถึงเมื่อเสด็จมาถึงแล้วฝนห่าใหญ่ได้ตกลงมาท่วมพื้นดิน น้ำสูงเพียงหัวเข่า ซากศพถูกน้ำพัดพาลอยไปตามน้ำ ครั้นนั้นพระองค์ทำน้ำมนต์ใส่บาตรให้พระอานนท์นำไปสาดทั่วพระนคร โรคภัยไข้เจ็บก็สูญสิ้นไป ด้วยอานุภาพของพระพุทธเจ้าและน้ำพระพุทธรมนต์นั้น คนโบราณจึงถือเป็นประเพณีเมื่อถึงเดือน 7 ของทุกปี จะพากันทำบุญข้าชะเป็นประจำ เป็นต้น

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะไม่นำตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเรื่องต่าง ๆ มาเปรียบเทียบเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำ ด้วยเห็นว่า ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้มีการอธิบายสาเหตุของการจัดประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ อย่างแตกต่างหลากหลายอันอาจเป็นความเชื่อเฉพาะที่แต่ละท้องถิ่นมีคำอธิบายแตกต่างกันไป ซึ่งมักมีเนื้อหาไปพ้องกับตำนานปรัมปรากลุ่มอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ยกเว้นในส่วนของประเพณีสิบสองเดือนและประเพณีที่เกี่ยวข้องกับชีวิตที่มักมีที่มาจากเรื่องเล่าแหล่งเดียวกัน อย่างไรก็ตาม ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะใช้ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมกลุ่มนี้เพื่อสนับสนุนการวิเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ให้แจ่มชัดยิ่งขึ้นต่อไป

นอกจากตำนานปรัมปราทั้ง 4 ประเภทใหญ่ ๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีตำนานปรัมปราเบ็ดเตล็ดจำนวนหนึ่งที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับตำนานปรัมปราบางประเภท ตำนานปรัมปรากลุ่มนี้มีสำนวนที่ไม่หลากหลายและบางเรื่องมีเนื้อหาแตกต่างออกไปมากจึงไม่สามารถจัดเข้าประเภทใดประเภทหนึ่งได้โดยตรง

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับ ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติและปรากฏการณ์ธรรมชาติ ผู้วิจัยพบว่า ยังมีตำนานที่เล่าถึงเรื่องของดาว รุ่งกินน้ำ แม่น้ำ และคอกหรือภูเขาต่าง ๆ อีกด้วย

ตำนานดาวที่รู้จักแพร่หลายในสังคมไทย คือ เรื่อง ดาวลูกไก่ ซึ่งอาจมีชื่อเรียกต่างกันไป เช่น ดาวไถน้อย ดาววีไถน้อย เป็นต้น ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง ได้กล่าวถึงตำนานดาวฤกษ์ 27 กลุ่มหรือที่เรียกว่า คัมภีร์เสนปกรณ์ เอาไว้ พบว่า มีเรื่องของดาวลูกไก่ออยู่ด้วยเช่นกัน แต่มีรายละเอียดที่แตกต่างไปจากสำนวนที่รับรู้กันโดยทั่วไป แม้เรื่องดาวลูกไถนี้มีลักษณะที่คาบเกี่ยวระหว่างตำนานปรัมปรากับนิทานอธิบายเหตุ แต่ผู้วิจัยได้นำมากล่าวถึงในที่นี้ด้วยเห็นว่าการกล่าวถึงตัวละครคือพระพุทธเจ้าในบางสำนวน ซึ่งได้เล่าว่าเหตุที่แม่ไถและลูกไถต้องตายไปก็เพราะสองตายายต้องการนำมาทำเป็นอาหารถวายแด่พระพุทธเจ้านั่นเอง และเมื่อแม่ไถและลูกไถตายไป พระพุทธองค์ได้ทรงชี้มือให้แม่ไถและลูกไถไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นดาวแม่ลูกไถ อันเป็นเรื่องที่ค่อนข้างเหนือจริงตามลักษณะประการหนึ่งของตำนานปรัมปรา นอกจากนี้เรื่องดาวลูกไถนี้แล้ว เรื่องเล่าอื่น ๆ ใน คัมภีร์เสนปกรณ์ เกี่ยวกับดาวฤกษ์ 27 กลุ่มก็มีลักษณะของตำนานปรัมปราด้วยเช่นกัน³⁵ ส่วนในภาคเหนือก็ยังมี ตำนานดาวข้าง ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงฤษีตนหนึ่งที่พิจารณาเห็นว่าอายุของตนเหลืออยู่เพียง 1 ปี 3 เดือน และจะไม่มีโอกาสได้เข้าพบหรือเสพรสพระธรรมของพระพุทธเจ้า จึงพิจารณาราศีต่าง ๆ ทั้ง 12 ราศี และเห็นว่าควรนำดาวข้าง 7 ลูก

³⁵ คุรยละเอียดได้ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคกลาง. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์, 2542. หน้า 2081-2095 และหน้า 2106.

เข้าไปรวมกับกลุ่มราศีที่มีอยู่ จึงให้จำชื่อดาวนั้นว่าดาวช้างไทยโดยอาศัยชื่อของฤๅษี 7 คนที่อยู่ที่คอยช้างเป็นชื่อดาวช้างทั้ง 7 ดวง อีกด้วย

ส่วนตำนานปรัมปราที่เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับรุ่งกินน้ำ ผู้วิจัยพบใน ด้วยปัญญาและความรัก 2 ถิ่นวน ซึ่งแม้จะมีรายละเอียดต่างกัน แต่ก็มีจุดสำคัญร่วมกันคือ รุ่งกินน้ำคือสองสามีภรรยาที่ฆ่าตัวตายตามกัน โดยเรื่องแรกเล่าว่า วันหนึ่งสามีออกไปทำไร่ ส่วนภรรยาอยู่บ้าน เมื่อกลับมาถึงบ้านก็ถามว่าวันนี้กินข้าวกับอะไร ภรรยาตอบว่ากินกับผัก แต่สามีไม่เชื่อ หว่าภรรยาโกหก และว่านางกินเนื้อหมดแล้วเหลือแต่ผักให้ตน ในที่สุดภรรยาโมโหจึงพูดออกไปว่าถ้าไม่เชื่อก็กินผักหึ่งดูสิ สามีจึงฆ่าภรรยาและผักหึ่งดูก็พบแต่ผักเขียวจริง ๆ สามีเสียใจมากจึงฆ่าตัวตายตามและไปเกิดเป็นรุ่งสองตัว ส่วนอีกเรื่องหนึ่งเล่าว่าลูกของเศรษฐีคนหนึ่งไปค้าขายต่างเมืองและได้ภรรยาจากเมืองอื่น เมื่อพามาอยู่ที่บ้านก็ถูกแม่ของสามีกลั่นแกล้งเสมอ วันหนึ่งสามีไปค้าขายต่างเมือง แม่สามีก็หาว่านางขโมยของของตน จึงไล่นางออกจากบ้าน นางจึงไปเผาตัวตาย เมื่อสามีกลับมาไม่เห็นภรรยาจึงถามพ่อแม่ เมื่อทราบความจริง เขาก็ฆ่าตัวตายตามแล้วไปเกิดเป็นรุ่งกินน้ำ

ตำนานปรัมปราเบ็ดเตล็ดกลุ่มนี้ยังมีเรื่องเกี่ยวกับกำเนิดของแม่น้ำอีกด้วย ในตำนานสร้างโลกของชนชาติไทยบางสำนวนเล่าว่าแม่น้ำและภูเขาเกิดจากการไถนาของปู่ย่าผู้สร้างมนุษย์³⁶ ส่วนในตำนานเมืองก็มีการเล่าว่าแม่น้ำเกิดจากการขุดควักแผ่นดินของพญานาค เช่น ใน ตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ เล่าว่า พญาศรีสัตตนาครกับพญาสุตตนาครทะเลาะกันเรื่องแบ่งปันอาหารถึงขั้นต่อสู้กัน พญาศรีสัตตนาครไม่สามารถต้านทานพญาสุตตนาครได้จึงพาบริวารคู้ควักแผ่นดินพ่ายหนีมาทางทิศตรงมาถึงถ้ำคูหาที่พระพุทธเจ้าประทับกระทำกตกิจเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย เกิดเป็นแม่น้ำชื่อ ขลนที (แม่น้ำโขง) ส่วนพญาศรีสัตตนาครเห็นว่าหนองน้ำนั้นจะเป็นที่อยู่ที่ไม่ปลอดภัยก็คู้ควักแผ่นดินหนีออกไปทางทิศอากาศเกิดเป็นแม่น้ำอู เป็นต้น ตำนานปรัมปราทั้งสองสำนวนนี้จึงสะท้อนให้เห็นที่มาของการเกิดแม่น้ำสายต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ยังมีตำนานปรัมปราที่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับแม่น้ำบางสายโดยดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับตำนานพระธาตุ ดังปรากฏใน ตำนานแม่ระมิงไชย ซึ่งเล่าเรื่องถึงพุทธเสด็จว่า แม่ระมิงหรือน้ำแม่ปลาบึงนี้ได้นิมิตมาจากการที่ทมิฬสองหัวเมี้ยวที่ได้นำปลาบึงมาใส่บาตรพระพุทธเจ้าเมื่อพระพุทธองค์รับอนุโมทนาแล้วจึงเสด็จไปที่ทำน้ำอธิษฐานจิตวิญญานให้ปลาบึงนั้นมีชีวิตแล้วปล่อยลงแม่ระมิงไป และทรงมีพุทธทำนายว่าเมื่ออายุพระศาสนาล่วงไปถึง 4500 ปี คนทั้งหลายจักเรียกชื่อว่า “น้ำแม่บึง” เป็นต้น

การเล่าเรื่องในทำนองเดียวกับตำนานพระธาตุนี้ ยังพบในตำนานปรัมปราเกี่ยวกับภูเขาหรือคอยต่าง ๆ ด้วย โดยสถานที่เหล่านั้นจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุตามพุทธทำนาย

³⁶ ดูใน “ปฐมกัปป์” เล่าโดยมุณี เชื้อสะอาด ชาวไทลื้อที่อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย ใน ด้วยปัญญาและความรัก

เช่น ตำนานคอยเก็ง เล่าว่า เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จมาตามลำน้ำยมเมืองแพร์ ทรงได้พบกับ พระยาศรีสุ ผู้ปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้า จึงทรงทำนายว่าพระยาศรีสุจะได้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ประทับรอยพระบาทไว้ที่เรือของพระยาศรีสุ ต่อมาพระยาศรีสุและพระยาโสกราชก็ได้ก่ออุโมงค์ จากนั้นได้มอบเกศาตุแก่พระยาอินทร์ ๆ จึงได้นำไปประดิษฐานที่ปากน้ำทางตะวันออกของ คอยอุจจบุรพต และทรงทำนายว่าต่อไปภายหน้าคอยแห่งนี้จะได้ชื่อว่า คอยเก็ง เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ยังมีตำนานปรัมปราที่เล่าถึงคอยต่าง ๆ อีกแนวหนึ่งซึ่งมักเล่าถึงฤๅษีและการ ทำพิธีชุบตัวบริเวณคอยต่าง ๆ เช่นใน ตำนานม่อนพระยาแซ่ ในตอนต้นมีเนื้อความทำนองเดียวกับ ตำนานพระธาตุ กล่าวถึงฤๅษี 5 คน ติดตามอุปัฏฐากพระพุทธเจ้ามาแต่ลังกาทวีปพร้อมด้วยยักษ์ จำนวนมากจนมาถึงกุกกฤษนคร (ลำปาง) พระพุทธองค์ได้ตรัสบอกให้ฤๅษีทั้ง 5 นำเอาพระธาตุไป ประดิษฐานที่ภูเขาคือว่า “เขलगคบรรพต” (ม่อนพระยาแซ่) พระอินทร์ได้ลงมาช่วยในการ ประดิษฐานพระธาตุนั้น จากนั้นมีเนื้อความกล่าวต่อไปอีกว่า ฤๅษีคนที่ 5 ซึ่งเป็นน้องสุดท้องนั้น เป็นผู้ที่มีวิชาและปัญญาอันเฉลียวฉลาด อีกทั้งมีความสามารถในการทำทองและรู้จักวิเศษสมยา สามารถชุบคนแก่ให้เป็นคนหนุ่มได้ เมื่อพญาละวผู้หนึ่งชื่อพญาวุฑโฒ มีอายุ 100 ปี อยู่ที่ขุนน้ำแม่ รมิงได้ทราบข่าวก็คิดอยากจะชุบตนเองให้เป็นหนุ่มจึงมาหาฤๅษี รุ่งขึ้นฤๅษีจึงผสมยาใส่หม้อกระทะ และบอกให้พญาวุฑโฒลงไปนอนในหม้อย่านั้นแต่พญาวุฑโฒไม่กล้าจึงบอกให้ฤๅษีลงไปแช่ใน หม้อยาให้ดูก่อน ฤๅษีก็ยอมทำตามและได้บอกขั้นตอนการผสมยาต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ แก่พญาวุฑโฒ แล้วฤๅษีก็ลงไปนอนแช่ในบ่อน้ำยานั้น พญาวุฑโฒเห็นร่างของฤๅษีเปลี่ยนไปก็ตกใจ หยิบยาผิคนาน ใส่ลงไปบ่อทำให้ฤๅษีสิ้นใจอยู่ ณ ที่นั้น พญาวุฑโฒเห็นดังนั้นก็เสียใจที่เป็นเหตุให้ฤๅษีถึงแก่ มรณภาพ ต่อมาฤๅษีทั้ง 4 ได้ผสมยาแล้วทำให้ศพของฤๅษีผู้น้องกลายเป็นเงินเป็นทองแล้วโปรยขึ้นไปในอากาศแล้วตกลงมาสู่ห้วยแห่งหนึ่งชื่อว่า “ห้วยใจ” เพื่อให้ผู้มีบุญได้เก็บเอาไปใช้ที่หลัง ส่วนพญาวุฑโฒนั้นเมื่อกลับไปถึงที่อยู่แล้วก็เกิดกระวนกระวายกระสับกระส่าย คิดอยากจะไปสู่ที่ อยู่ของฤๅษีคนสุดท้องอยู่ตลอดเวลา จึงเดินมาถึงคอยขัสสภคิตติ (เขलगคบรรพต) และสั่งให้คนตักน้ำ มาใส่กระทะแล้วพระองค์ก็ลงแช่และสิ้นพระชนม์ ณ ที่นั้น สถานที่แห่งนี้จึงได้ชื่อว่า “ม่อนพระยา แซ่” มาจนทุกวันนี้ น่าสังเกตว่า เรื่องฤๅษีต้องตายเพราะการทำพิธีชุบตัวนี้ ปรากฏใน ตำนานเมือง ศรีเทพ ที่ผู้วิจัยได้กล่าวถึงแล้วข้างต้นด้วย

นอกจากตำนานปรัมปราเบ็ดเตล็ดที่อธิบายธรรมชาติและปรากฏการณ์ธรรมชาติแล้ว ยังมี ตำนานปรัมปราเบ็ดเตล็ดเกี่ยวกับเมืองซึ่งมีเนื้อหาที่แตกต่างไปจากที่ผู้วิจัยได้อธิบายไว้ข้างต้น เช่น ตำนานโสฬสนครา (ตำนาน 16 เมือง) กล่าวถึงเรื่องของเมืองใหญ่ทั้ง 16 เมืองหรือแคว้นทั้ง 16 ใน สมัยพุทธกาล คือ โกสละ กาสี อังคะ มคธะ วัชชี มัลละ เจดियะ วังสะ กุรุ มัจฉะ ปัญจาละ สุรเสนะ คันธาระ อัสสกะ อบันตี และกัมโพชะ โดยเน้นการพรรณนาดันพระศรีมหาโพธิ์และสิ่งต่าง ๆ โดย รอบ หรือ ตำนานรัตนสูตร (ยังกัญฉิ) อันเป็นพระธรรมบทปรากฏในอรรถกถารัตนสูตร อันเป็น

บททำน้ามนต์ มีเนื้อหากล่าวถึงนครเวสาลีที่ประสบภัย 3 ประการพร้อมกัน คือ พุทธิภัย (ข้าวยากหมากแพง) อดมนุษย์ภัย (ฝืนบวณ) และโรคภัย (เกิดอหิวาตกโรค) และได้เชิญเสด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาโปรดทำให้ภัยเหล่านั้นสิ้นไป จากนั้นฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล พืชพรรณธัญญาหารก็กลับอุดมสมบูรณ์ดังเดิมด้วยอำนาจแห่งพุทธปริตร เป็นต้น

ส่วนตำนานปรัมปราเบ็ดเตล็ดที่มีเนื้อหากล่าวถึงการเผยแผ่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไทมึเนื้อหาที่หลากหลายออกไป ส่วนใหญ่เป็นการอธิบายหรืออ้างถึงตัวละครต่าง ๆ ที่ปรากฏในตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรบาท และตำนานพระพุทธรูป เช่น ตำนานพระเจ้าให้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายจดหมายลูกโซ่ มีเนื้อความกล่าวถึงพระอริยมตไตรยโพธิสัตว์ได้เล็งดูโลกและรู้ว่าต่อไปภายหน้ามนุษย์และสัตว์จะได้รับความทุกข์เป็นอันมากจึงเข้าไปทูลถามพระพุทธรเจ้าโคตมะพระพุทธรเจ้าทั้งสองพระองค์จึงได้สนทนาและทำนายถึงเหตุการณ์ที่มนุษย์และสัตว์จะได้รับความทุกข์ยากลำบากประการต่าง ๆ ในกาลภายหน้า พระเจ้า (อาจเป็นพระพุทธรเจ้าหรือพระปัจเจกพุทธรเจ้า) ผู้อาศัยอยู่ที่คอบสูงแห่งหนึ่งมองดูสัตว์โลกที่จะต้องได้รับความทุกข์โทษในภายภาคหน้าเกิดความสงสารมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเป็นอันมากจึงร้องไห้จนน้ำตาไหลออกมาเป็นสายเลือด เพราะสัตว์โลกเหล่านี้ไม่รู้จักรกระทำบุญ รักษาศีล ฟังธรรม แต่สร้างบาปสร้างกรรมอยู่ตลอดเวลา หรือ ตำนานฟ้าสมิงคำหลวง ซึ่งมีลักษณะเป็นจดหมายลูกโซ่เช่นกัน เชื่อว่าพระอินทร์ประทาน ตำนานฟ้าสมิงคำหลวง นี้มาให้เพื่อช่วยให้คนพ้นภัยพิบัติต่าง ๆ เล่าว่า พระอินทร์ได้มาประพาสสวนและทรงเห็นว่าคนทั้งหลายจะเกิดภัยอุบาทว์มากนักก็สงสารจึงทำหนังสือใส่ไว้ในพับคำแดง คือ ตำราอันเป็นคำสอนที่มีคำดั่งทองคำปลูกปลั่ง แล้วหย่อนหนังสือนั้นลงมาที่ธาตุทะเลโค้ง (เจดีย์ชเวดากอง) มีเนื้อความกล่าวถึงความเหตุการณ์เลวร้ายต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นในโลกมนุษย์ เกิดภัยต่าง ๆ เช่น ฝนลม โรคห่าระบาศ หมากเห็บหลวงขนาดเท่าผลพิกและต่อไปจะโตเท่าข้งข้าว เป็นต้น ผู้ที่จะรอดพ้นจากภัยพิบัติดังกล่าวคือผู้ที่รักษาศีลฟังธรรม ผู้ที่มี ตำนานฟ้าสมิงคำหลวง นี้ไว้ในบ้านเรือน และผู้ที่จำเริญคาถาฟ้าสมิงคำหลวง หากพระอินทร์มาตรวจดูโลกและได้พบหนังสือเจ้าฟ้าสมิงคำอยู่บ้านใดเรือนใดเมืองใด คนหมุ่นนั้นก็พ้นจากภัยอย่างแท้จริง จะไม่ได้พบข้าศึกและหมากเห็บทั้งหลายที่ว่านั้น อีกทั้งยังพ้นจากโรคภัยทั้งหลาย ทำมาหากินได้โดยสะดวก บ้านเมืองสาสนาก็รุ่งเรือง

นอกจากนี้ยังมี ตำนานพระญชัมมิกราช หรือ ตำนานพระญชัมม อันเป็นเรื่องราวที่กล่าวถึงพญาจักรพรรดิราชคือผู้ที่จะมาสั่งสอนคนทั้งหลายแทนพระพุทธรเจ้าในกัลป์ที่ไม่มีพระพุทธรเจ้ามาตรัสรู้ในโลกนี้ โดยเล่าว่า พญาชัมมิกราชจะปรากฏที่ “นาไร่หลวงแห่งเมืองหริภุชชัย” จะเป็นผู้ห้ามการรบต่าง ๆ พญาชัมมิกราชและพระอินทร์จะช่วยกันสร้างเมืองลำพูนให้เป็นมหานครชื่อ “อินทาทปรการ” และสร้างเครื่องประดับถวายพระธาตุหริภุชชัย ท่านจะมาทำให้สาสนารุ่งเรืองใน

หริภุญชัย เมืองฝาง เมืองละโว้ และชำระคัมภีร์ทั้งปวง ทำให้คนทั้งหลายเป็นสุขด้วยข้าวของต่าง ๆ ถัดนั้น “หมู่น้ำแข็งคนขาว” จะเอาเมืองวิเทหะและจุพนีมาถวาย จะมาสร้างปราสาทถวาย ธิคา กษัตริย์ทั้งปวงจะมาถวายตัว รัชมิกราชาจะครองเมืองได้ร้อยปีและโอรสของท่านจะครองต่ออีกร้อยปี คนทั้งหลายจะมีความสุขทุกเมื่อ

ตำนานเบ็ดเตล็ดที่มีเนื้อหาเกี่ยวเนื่องกับการเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท ยังมีตำนานปรัมปราที่อธิบายพระสูตรต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา เช่น ตำนานกรณียเมตตสูตร ซึ่งมีเนื้อหาอธิบายถึงภิกษุหมู่นหนึ่งที่ไปบำเพ็ญสมณธรรมที่โคนไม้ ทำให้รุกขเทวดาที่ต้นไม้ต้นไม้ไม่พอใจจึงมาหลอกหลอนภิกษุหมู่นั้นจนจิตใจไหวหวั่น จิตไม่สงบในการบำเพ็ญกรรมฐาน เมื่อไปกราบทูลพระพุทธเจ้า ทรงสอนให้ภิกษุเหล่านั้นพ้นจากเทวดาภัยด้วยการเจริญเมตตาอัปมัญญา คือแผ่เมตตาไปหมดทั้งโลก เทวดาทั้งหลายเมื่อได้รับกระแสเมตตาจากภิกษุเหล่านั้นก็หายเกลียดชังและมีเมตตาตอบแทน ตำนานมงคลสูตร (อเสวนา) กล่าวถึงมงคลสูตร ใน ขุททกปาฐะ ขุททกนิกาย อันเป็นพระพุทธรูปที่ตรัสแก่เทวดาผู้ทูลถามถึงสิ่งที่เป็นมงคล จึงโปรดแสดงข้อธรรม 38 ประการอันเป็นมงคลภายใน พระพุทธองค์โปรดให้เทพบุตรผู้หนึ่งเป็นตัวแทนถามมงคลปัญหาและพระองค์ทรงตรัสแก่ เรียกว่า “มงคลสูตร” ซึ่งใช้สวดเฉพาะในงานมงคล ทั้งยังมี ตำนานองคฺุฒิมาลปริตร ตำนานอาฎานาฎิยปริตร เป็นต้น เรื่องเหล่านี้แม้จะเกี่ยวข้องกับคัมภีร์ทางพุทธศาสนาแต่ผู้วิจัยก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ชาวบ้านรับรู้ในฐานะที่เป็นตำนานปรัมปราด้วยเช่นกัน

โดยสรุป ในบทนี้ ผู้วิจัยได้รวบรวมตำนานปรัมปราในสังคมวัฒนธรรมไทยแล้วนำมาจำแนกประเภทได้เป็น 4 ประเภทใหญ่ คือ ตำนานปรัมปราที่อธิบายธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ธรรมชาติ ซึ่งประกอบด้วย ตำนานสร้างโลก ตำนานข้าว ตำนานสุริยคราสและจันทรคราส และ ตำนานฝน ตำนานปรัมปราที่อธิบายความเป็นมาของผู้นำทางวัฒนธรรมหรือเมืองโบราณ ซึ่งประกอบด้วยตำนานวิบุรุษและตำนานเมือง ตำนานปรัมปราที่อธิบายการเผยแพร่พุทธศาสนาในดินแดนไทย-ไท ซึ่งประกอบด้วย ตำนานพระธาตุ ตำนานพระพุทธรูป และตำนานพระพุทธรูป ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรม ซึ่งประกอบด้วยตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ และ ตำนานปรัมปราที่อธิบายประเพณีพิธีกรรมในเรื่องการทำบุญสร้างกุศล และการป้องกันหรือปัดเป่าสิ่งเลวร้ายต่าง ๆ อีกทั้งยังมี ตำนานเบ็ดเตล็ด อีกส่วนหนึ่ง โดยผู้วิจัยมุ่งวิเคราะห์เนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในแต่ละประเภท ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะได้เชื่อมโยงให้เห็นว่าเนื้อหาที่ปรากฏซ้ำในตำนานปรัมปราแต่ละประเภทนี้มีความสัมพันธ์กันเมื่อพิจารณาจากสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในเชิงกระบวนการทัศน์ และความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้จะสะท้อนให้กฎโครงสร้างของตำนานปรัมปราที่มีลักษณะของความขัดแย้งในเชิงความคิดอันจะนำไปสู่การค้นพบสารสำคัญที่แฝงอยู่ในตำนานปรัมปราไทยได้ต่อไป